Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

II. évfolyam, 3. szám **Volume II., Issue 3.**

2002. július – szeptember / July - September 2002

ISSN 1570-0070

Kiadó
'Stichting MIKES INTERNATIONAL′ alapítvány, Hága, Hollandia.
Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240
Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés
A lapot, illetve az egyéb kiadványokat elektronikusan terjesztjük. Az elektronikus kiadványok ingyenesek. Ezeket bárki szabadon terjesztheti azzal a feltétellel, hogy érte pénzjuttatást nem kérhet, illetve a szövegen nem változtathat. A lapot, illetve az egyéb kiadványokat kizárólag teljes terjedelmükben szabad terjeszteni, bármi változtatás nélkül. Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím
A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:
Email: mikes_int@federatio.org
Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher
Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.
Account: Postbank rek.nr. 7528240
Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution
The periodical and the further publications are distributed electronically. The electronical publications are free of charge. You are free to distribute them only entirely, not partially, without any alteration, and without any remuneration for them. If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address
The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:
Email: mikes_int@federatio.org
Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2002, All Rights Reserved

TARTALOM CONTENTS

Kedves Olvasó! 4

Dear Reader, ... 6

Olvasók fóruma / Readers' Forum 7

Szerzőink / Our authors 8

Szerkesztőség / Editors 9

ZEKE, Gyula : „Budapest, a kávéváros" 10

Budapest, the City of the Cafés 24

KIBÉDI VARGA, Áron : La plume et l'épée 25

Toll és kard 31

Pen and Sword 31

KIBÉDI VARGA, Sándor : Magyar és német filozófia 32

Hungarian and German Philosophy 36

FARKAS, Flórián : Hogyan magyarítsuk a számítástechnikát? 37

How to Localize the Language of Computer Science? 39

HATÁR, Győző : Magyar Irodalmi Figyelő 2001. - Laudatio 40

Magyar Literary Observer 2001 42

FARKAS, Flórián : WORLD ECONOMIC OUTLOOK [2002/(1)] 43

VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ [2002/(1)] 51

ÍGY ÍRTUNK MI 52

TÓTH, Miklós : CONCORDIA DISCORS 52

NÉMETH, Sándor : ESZMÉK TERMÉSZETRAJZA 55

TÓTH, Miklós : CONCORDIA DISCORS II 56

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST 63

© Copyright Mikes International 2001-2002

Kedves Olvasó!

Ezennel szeretnénk Kedves Olvasóinkat tájékoztatni arról, hogy a Hollandiai Mikes Kelemen Kör idei, 43. Tanulmányi Napok konferenciája augusztus 29. és szeptember 1. között a Mennorode Konferenciaközpontban (Elspeet, Hollandia) kerül megrendezésre. A Tanulmányi Napok témája: ***HOGYAN LÁTJUK EGYMÁST – LÁTJUK-E EGYMÁST (KÖZÉP)-EURÓPÁBAN?*** A Tanulmányi Napok részletes programfüzete, az előadók életrajza, illetve a jelentkezési lap a Hollandiai Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napok honlapjáról letölthető: http://www.federatio.org/mikes3.html. A Tanulmányi Napok programját alább közöljük. Minden Kedves Olvasónkat szeretettel várunk erre a konferenciára!

Dátum	Idő	Előadó	Előadás címe
Augusztus 29., csütörtök	15:00	**Tóth Miklós**, elnök, HÁGA	A Tanulmányi Napok megnyitása
	15:15	**Karátson Endre**, PÁRIZS	A Tanulmányi Napok témájának bevezetése
	16:00	**Csorba László**, RÓMA	Kossuth a közép-európai népek jövőjéről
	20:00	**Krasznahorkai László**, BUDAPEST Kérdezőtársa: **Sipos Gyula**, PÁRIZS	Regény Európa gyötrelmes ölelésében
Augusztus 30., péntek	9:00	**Gömöri György**, CAMBRIDGE	Az angolok és a lengyelek magyarságképe a XVI. századtól napjainkig
	11:00	**Schöpflin György**, LONDON	Kis országok a nagy Európában
	14:00	**Németh Pál**, BUDAPEST	Európa türelmessége és az iszlám térhódítása Európában
	16:00	**Salha Falah**, BUDAPEST	Az iszlám tényező Magyarországon
	20:00	**Neubauer János**, AMSZTERDAM	A szigetvári kirohanás németül, horvátul és zenében
Augusztus 31., szombat	9:00	**Bányai János**, ÚJVIDÉK	A kisebbségi kultúrák törésvonalai Közép-Európában
	11:00	**Csetri Elek**, KOLOZSVÁR	Magyarság-kép a románoknál
	14:00	**Farkas Flórián**, HÁGA	Az elmaradt Marshall-segély árnyékában
	16:00	**Nagy Péter**, BRÜSSZEL	Az Európai Unió kibővítése: folyamatok, utolsó lépések és kilátások
	19:45	**Farkas Flórián**, HÁGA	Beszámoló a ´Mikes International´ első évéről
	20:00	**Kibédi Varga Áron**, AMSZTERDAM	**Magyar Irodalmi Figyelő**
	21:00		**Irodalmi Est**
Szeptember 1., vasárnap	10:00	**Herczegh Géza**, HÁGA	1956-ról fél évszázad távlatából
	12:00	**Tóth Miklós**, elnök, HÁGA	A Tanulmányi Napok bezárása

Jelen számunkban két új rovatot indítunk be:

- **WORLD ECONOMIC OUTLOOK**: Ezt a rovatot, mint címe is jelzi, világgazdasági elemzéseknek szánjuk. A jelen szám a tavaly szeptember 11., New York és Washington ellen elkövetett terrortámadások gazdasági kihatásait elemzi.
- **ÍGY ÍRTUNK MI**: A XX. században történelmi erők következtében a magyarság számára új konstelláció keletkezett. Először történelmünkben jelentős számú magyar került Nyugat-Európába és Európán kívül szerte a világba. Ezt a magyarságot összefoglalóan mi 'nyugati' magyarságnak hívjuk. A helyi társadalmakban való integrálódás mellett ezen magyarság jelentős szellemi termékeket is létrehozott. Ezen rovat a XX. századi nyugati magyar emigrációs sajtóból kíván válogatást bemutatni. A legrangosabb XX. századi nyugati magyar sajtókiadványokból való válogatással szeretnénk egyrészt azt a megértést elősegíteni,hogy a nyugati magyarság az egyetemes magyarságon belül egy specifikus szellemi áramlattal gazdagította kultúránkat, másrészt azt, hogy szerves része az egyetemes magyar szellemi folyamnak.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Augusztusban elindítjuk a ***Bibliotheca Mikes International*** keretében könyvkiadásunkat is. Elsőként Málnási Bartók György kétkötetes (magyarnyelvű) filozófiatörténete kerül kiadásra. Az első kötet címe: ***A görög filozófia története ~ Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával ~.*** Ezen filozófiatörténeti mű 1943-ban készült el Bartók György nagy bölcseleti œuvre-je egyik legjelentősebb alkotásaként, de ismert történeti okokból eddig nem kerülhetett kiadásra. Ennek folytatása és kiegészítője, s ily módon a bölcselet története egészének áttekintését adó, ***A középkori és újkori filozófia története*** című kötet, amely 1935-ben jelent meg. Bartók György a *kolozsvári filozófiai iskola* – amely a XIX. század végén és a XX. század elején az ottani egyetemen Böhm Károly körül állt elő – egyik főalakja, de abban egy külön, önálló világot jelent. Jelen számunkban Kibédi Varga Sándor: *Magyar és német filozófia* című cikkét közöljük, amely bevezetést nyújt ezen iskolának – melyet *erdélyi iskolá*nak is neveznek – a gondolkodási rendszerébe.

A jövőben tervezzük ezen bölcseleti iskola prominens képviselői központi műveinek kiadását is. Egyéb témájú könyvek kiadását is tervbe vettünk a gazdaság, történelem, irodalom, művészetek, stb. köréből.

A Szerkesztőség

Hága, 2002. július 4.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

Dear Reader,

In this issue we are launching two new columns:

- **WORLD ECONOMIC OUTLOOK**: This column, as its title suggests, will cover analyses of current world economic issues. Present issue analyzes the economic consequences of the terrorist attacks against New York and Washington on September 11 last year.
- **ÍGY ÍRTUNK MI**: During the 20th century political forces created a completely new situation for Hungarians. For the first time in Hungarian history large numbers of Hungarians became citizens of countries of Western Europe and of countries outside Europe, all over the world. We use the term "Western", as a common denominator, for this group of Hungarians. This group, next to seemless integration into the local societies, created valuable intellectual 'capital'. This column intends to present highlights from the 20th century Hungarian press in the West. When presenting highlights from the most prestigious Hungarian press in the West, our goal is twofold: first, to promote the idea that this culture constitutes a distinctive current in the universal Hungarian civilization and second, to facilitate the understanding that this culture is an integral part of this universal Hungarian civilization.

We are also launching in August, within the framework of ***Bibliotheca Mikes International***, our book publishing. The first pieces of work will be the two-volumes history of philosophy by György MÁLNÁSI BARTÓK (in Hungarian). The title of the first volume is: ***The History of the Greek Philosophy ~ With a Brief Introduction into the Hindi and Chinese Philosophy ~***. This volume was completed in 1943 and constitutes one of the cornerstones of the philosophical œuvre of György Bartók, but due to well-known historical reasons it remained unpublished. The second volume: ***The History of Philosophy of the Middle Ages and Modern Times*** was well published in 1935, and the two volumes together cover the whole history of philosophy. György Bartók was a prominent figure of the *Kolozsvár School of Philosophy* that emerged at the end of the 19th and the beginning of the 20th century at the university of Kolozsvár (Klausenburg, Cluj) around Károly Böhm. The article: *Hungarian and German Philosophy* by Sándor KIBÉDI VARGA, published in this issue, gives a brief introduction into the philosophical thaugths of this school, also known as the *Transsylvanian School of Philosophy*.

We also plan to publish in the future further pieces of work of the prominent representatives of this school of philosophy along other books in the fields of economics, history, literature and arts, etc.

The Editors

The Hague, July 4, 2002

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

Olvasók fóruma / Readers' Forum

~ A Bulgáriában élő magyarok életéről ~

Sokszor megkérdezték már tőlem itt Magyarországon, hogy lám Bulgáriában is élnek magyarok? A válasz részemről sosem késett erre a kérdésre, ugyanis én is részese voltam a Bulgáriában élő magyar közösségnek és így sokat mesélhetnék róla. Legutóbb, a legnagyobb volumenű csodálkozást és egyben érdeklődést, a 2000-ben megrendezett Magyarok 5-ik Világtalálkozóján tapasztaltam, ahol másod magammal képviseltem a Bulgáriában élő magyarokat.

Bulgáriában kb. 300 magyar ember él, állandó lakhelyéül választva ezt a gyönyörű szép balkáni országot. A legtöbb magyar Szófiában él, a fővárosban. De akadnak még magyarok a bolgár Fekete tengerpart legnagyobb kikötővárosában – Várnában és más városokban is. Pontos statisztika a létszámot illetően sajnos eddig még nem készült.

A kevésnek tűnő létszám senkit ne tévesszen meg: Bulgáriában sok magyar vonatkozású dolgot tudunk találni. Ezeket szeretném én most bemutatni a kedves olvasónak.

A magyarok önként, erőszakmentesen telepedtek meg Bulgáriában. Így tehát a Bulgáriában élő magyarokra nézve szóba sem jöhet a kisebbségi helyzet, még csak a magyarok létszámát tekintve sem. Kezdjük talán először azzal, hogy milyen úton is kerültek magyarok bolgár földre és milyen szervezeti struktúrával rendelkeznek. Legfőképp munka, tanulmányi utak vagy vegyes házasságok révén kerültek magyarok Bulgáriába. Az első feljegyzések erről a múlt század második feléből származnak. Például a múlt század végi al-dunai szabályozás egy részét Bulgáriában magyar technikusok és specialisták végezték. Közülük egy páran a munka végeztével megtelepedtek Bulgáriában és 1898-ban létrehozták az első magyar egyletet egy Duna-menti városban - Ruszében. A vegyes házasságok jelenléte a két nép egyénei között eléggé stabil és állandó jelenség, ezzel is bizonyítva sikeres érvényesülésüket az életben. A második világháborút követően sok magyar asszony – követve bolgár házastársaikat, akik a háború idején magyar földön harcoltak – elköltözött Magyarországról. Ezek az idős magyar nénik képezik a mai magyar kolónia szívét és büszkeségét.

A magyarok szervezkedése 1898-ban kezdődött, amikor Ruszében és nem sokkal később Szófiában is Magyar Egylet alakult. A szófiai Magyar Egylet elnöke hosszú éveken át Bíró Rezső volt. A bulgáriai magyar közösség a 90-es években kezdte meg újból az önszerveződését. A Bulgáriai Magyarok Társasága 1994-ben alakult meg, mely aztán 2001-ben, már az új bolgár nem kormányzati szervezetek működését szabályozó törvény előírásainak eleget téve új működési szabályzatot fogadott el és egyúttal új nevet vett fel: Bulgáriai Magyar Szövetség. A Szövetség arra törekszik, hogy számon tartsa a Bulgáriában élő magyarokat, nekik programokat szervezzen és szélesítse kapcsolatait mind Bulgáriában mind pedig Magyarországon az érdekelt intézményekkel. A Szövetségnek legkiemelkedőbb éves rendezvénye a Karácsonyi ünnepség, melynek mindig családias hangulata van. Ilyenkor kb. 200-an szoktak eljönni és mindig van valami műsor, amit a kint élő magyar gyerekek szoktak előadni, például énekelnek, táncolnak vagy éppen színi darabot adnak elő – már erre is volt példa! Ekkor szokott összegyűlni a legnagyobb létszámban a magyar kolónia, vagyis minden magyar, aki Bulgáriában él és miden magyarbarát.

Persze össze sem lehet hasonlítani a Bulgáriában élő magyar közösség szervezeti életét a Magyarországon élő bolgárokéval, hiszen az összehasonlítási alap is teljesen más: az utóbbi életének bemutatása egy szerteágazó, gondosan megszervezett kisebbségi életformát tükrözne.

Bulgáriában a megszokott hivatalos magyar képviseleti intézményeken kívül, vagyis a Magyar Nagykövetség, a Magyar Kereskedelmi Központ és a Magyar Kulturális Intézeten kívül, ott van még a Szófiai egyetem magyar tanszéke és a Bulgáriai Magyar Szövetség. Bolgár részről is létezik egy magyarságot érintő szervezet: a Bolgár - Magyar Alapítvány.

Tavasz Patricia
Szófia, Bulgária

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

Szerzőink / Our authors

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

HATÁR, Győző

Író, költő. 1938-ban a Budapesti Műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát. 1957-től Londonban él. 1976-ig a BBC magyar adásának munkatársa volt.

Writer. Graduated in 1938 at the Budapest University of Technology as civil engineer. Living in London since 1957. Until 1976 he worked at the Hungarian section of BBC.

KIBÉDI VARGA, Áron

1948 óta él Hollandiában. Az amszterdami Vrije Universiteit francia irodalom, és összehasonlító művészetelmélet emeritusz professzora. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Living in the Netherlands since 1948. Emeritus Professor of French literature and comparative art theory at the 'Vrije Universiteit' of Amsterdam. Member of the Dutch Royal Academy of Science and the Hungarian Academy of Science.

KIBÉDI VARGA, Sándor (1902 – 1986)

Erdélyben született, Kibéden. Középiskoláit a Kolozsvári refortátus Kollégiumban végezte. Trianon után elhagyta Erdélyt. Egyetemre Budapesten, Szegeden, Berlinben, Jénában és Heidelbergben járt. Szegeden doktorált 1924-ben „sub auspiciis gubernatoris" – azaz kormányzói kitüntetéssel – filozófiából, pszichológiából és esztétikából. 1937-től rendkívüli egyetemi tanár volt Budapesten. 1951-től Münchenben egyetemi tanár. Igen sok diákja volt; előadásait az egyetem nagy aulájában ezren-ezerötszázan hallgatták.

Born in Transsylvania, in Kibéd. He completed the high school at the Kolozsvár Reformed Collegium. After the Trianon peace treaty he left Transsylvania. He studied at the universities of Budapest, Szeged, Berlin, Jena, and Heidelberg. Completed his Ph.D. in Szeged in 1924 – "sub auspiciis gubernatoris" with special governor honours - in philosophy, psychology, and estethics. From 1937 professor in Budapest, then from 1951 in Munich, where he enjoyed great popularity among his students: on average, between 1,000 and 1,500 students attended his lectures.

ZEKE, Gyula

Író. Időlegesen Hollandiában, lélekben és egyébként Budapesten él. Prózakötetei legfőbb tárgya és szenvedélye a város, amelynek 1949-ben fölszámolt, s az utóbbi években lassanként újjáéledő kávéházi kultúrájával történészként is foglalkozik.

Writer. Temporarily living in the Netherlands, in spirit and in every aspect in Budapest. He is passionately in love with the city; she delivers the topics to his books. As a historian he researches and publishes on the history of the cafés of Budapest, an institution that was prohibited in 1949, but we are nowadays witnesses of its rebirth.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

ZEKE, Gyula : „Budapest, a kávéváros”[1]

Az időhatárokról

Az előadás időkeretei semmiféle szerves határpontot nem jelölnek a budapesti kávéházak életében. Az 1880-as kezdő évet mindössze egy forrástechnikai adottság indokolja, ettől fogva vannak folyamatosan adataink a városi nyilvánosság különféle intézményeiről, köztük a kávéházak számának alakulásáról[2]. A kávéházak Budán és Pesten a mindenestől eltűnt török kori előzmények után a 18. század utolsó harmadában telepedtek meg nagyobb számban a városokban, a későbbi Budapesten. Szerepük az 1820-as évektől a sajtó, a szabad szellemi eszmecsere, s az 1848-as forradalomhoz vezető politikai mozgalmak generálása révén múlhatatlanul fontos volt, elég utalnunk itt a Pilvaxra. A művészvilág is a kezdetektől összenőtt, együtt lélegzett velük, már ha ama korai tüdők a sűrű dohányfüstből még képesek voltak valamicske oxigént kiválasztani. Az 1880-as évek elejére számos nagy hírű kávéház - így a Fillinger, a Kávéforrás, a Privorszky, a Zrinyi - meg is szűnt, vagy mint a Pilvax, a Magyar Korona, a Török Császár, a Kammon és a Fehér Hattyú, már rég túljutott a virágkorán. A záróév, 1949, a megmaradt kávéházak államosításának éve sem tekinthető szerves határnak. Amennyire nem tudhatjuk, milyenné lett volna a budapesti kávéházi kultúra, ha Magyarország a nagyhatalmi osztozkodásnál legalább osztrák sorsra jut, annyira bizonyosan állíthatjuk, hogy létezne ma is.

Néhány adat

A budapesti kávéház mitológiája csonka. A történeti emlékezet csak az irodalmi kávéházak múltjából őriz szórványos töredékelemeket, s egyebek híján ezekkel azonosítja a kávéházi kultúra univerzumát, jóllehet az annak csak az egyik galaxisa volt. Mi minden volt még a kávéház? Mielőtt figyelmünket elfeledett rész-világaira irányítanánk, vegyük szemügyre létezésének számszerű oldalait. Annál is fontosabb ezt itt megtennünk, mert a mitológia egyik mozdíthatatlan elemét épp egy, a köztudatba bevéződött, s a lexikonok, szakkönyvek által is alaptalanul továbbadott adat képezi, mely szerint a századfordulón félezer kávéháza volt a fővárosnak. Mint minden mitológiának, ennek is van alapja. Valóban volt egyetlen év, 1896, a Millennium éve, amikor a kávéházak száma nem csupán elérte, de jócskán túl is lépte e bűvös határt. Közel hatszáz kávéház állt nyitva ekkor a már világvárossá nőtt Budapesten. Az adatsor egészére pillantva mégis nyomban látszik, hogy itt a grandiózus ünnep gerjesztette konjunktúra sem előtte, sem utóbb el nem érhető csúcspontjával van dolgunk. 1894-ben még "csak" 355 kávéháza volt a városnak, s 1898-ra (a köztes évekből nincs adatunk) 431 maradt talpon belőlük. Ez utóbbi, hiába volt már a dekonjunktúra része, egyben az egyetlen olyan év volt, amikor a kávéházak száma legalább a négyszázat felülmúlta. A teljes adatsor azonban így is impozáns.

Mint ismeretes, Óbuda, Buda, Pest és a Margitsziget nem sokkal a kiegyezés után, 1873-ban egyesült Budapestté, s indult el a világvárossá válás útján. (Alábbi adataink tehát, melyekkel épp csak jelezzük a növekedés főbb állomásait, az akkor még három város összevont adatai.) Az 1790-es években eszerint épp tíz kávéháza volt a város(ok)nak, 1820-ban 42, az 1850-es években 60, 1872-ben pedig már 93[3]. A növekedés - kisebb visszaesésektől, és a fönt említett millennáris konjunktúrától eltekintve - egészen az első világháború küszöbéig folyamatosnak tekinthető,

1880-ban 168, 1885-ban kereken 200 volt belőlük, 1900-ban 376. Számuk 1908-ig ismét háromszáz alá szállt, de csak egyetlen évben, 1905-ben volt két és fél száznál kevesebb (246), hogy azután 1909 ben 329-cel újra fölfelé íveljen. Az utolsó békeévben 368 állt nyitva, 1916-ban pedig még mindig 343 várta reménykedve, hogy visszazökkenjen régi kerékvágásába az idő, de a nagy összeomlást 1922-re már csak 223 élte túl. Az 1920-as években számuk valamivel kétszáz alá szállt, hogy 1930-ban és 1931-ben még utoljára fölé emelkedjen (208; 206). Onnantól már folyamatos a csökkenés, de 1944-ben, Európa történetének legszégyenletesebb évében még pontosan 150 nagykávéház hitte Budapesten, hogy városával együtt elkerülheti a pusztulást.

[1] Kosztolányi Dezső egy 1914-es publicisztikája címében nevezte így a várost. In. ~: *Elsüllyedt Európa*, Budapest, Nyugat, [1943], 57-60. p. **Jelen írás a *Hollandiai Mikes Kelemen Kör*ben 2001. május 22-én tartott előadásom rövidített, szöveges változata.**

[2] Az előadás statisztikai adatai az 1880 és 1928 közötti időszakra nézve a *Budapesti Czím- és Lakjegyzék* vonatkozó köteteiből valók. A kávéházak számának későbbi alakulásáról a *Magyar Kávésipari Évkönyv* listái tudósítanak.

[3] *Budapest története, III. A török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Szerk. Kosáry Domokos. Írta Nagy Lajos és Bónis György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 410. p., valamint *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für die Jahre 1871 und 1872*. Pest, Gerbüder Légrády, 1872, pp. 286-287.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Az ostrom és a fosztogatások súlyos károkat tettek bennük, nagyobb részük mégis elképesztő gyorsasággal állt talpra. Semmi kommentárt nem igénylő tény, hogy 1945. február 18-án – Budán még közel egy hónapon át tartottak a harcok -, Rónai Miklós Belvárosi kávéháza volt az első városi intézmény, amely kinyitott. (A tényt megörökítő emléktábla ma is látható a Klotild palota falán!) Nemcsak azt a kávéra még alig emlékeztető meleg lét, de reményt öntöttek az emberekbe, hogy a halál és pusztulás hónapjai után újra az életen a sor. Számszerű adatunk is van a kávéházak újjáéledéséről, 1947. februárjában már (és még) 116 kávéház működött Budapesten[4], volt tehát mit eltüntetni az 1949-es államosítások során. Jó kétszáz év után az adatsor az 1990-es évek közepére nagyjából az említett kezdőponthoz kanyarodott vissza. A kávékultúra folytonosságát a szocialista évtizedek során is fenntartó presszóhálózat jó részének fölszámolását követőleg, s a napjainkban is tartó legújabb, örvendetes konjunktúra nullpontján tíznél több hely nem akadt Budapesten, amelyik legalább valamicskét emlékeztett a kávéházra.

Itt jegyezzük meg, hogy az adatok az 1949 előtti "Kis-Budapest"-re vonatkoznak, vagyis a mai külső kerületek - akkor többnyire önálló városok - kávéházai nem szerepelnek bennük. A számok így kevesebbet mondanak, mint amit az egykori várostér valósága nyújtott, hiszen a szóbanforgó peremvárosok az őket is behálózó tömegközlekedés révén a 19. és a 20. század fordulóján már egy testet alkottak Budapesttel.

A városi kávékultúra egyéb színterei

Nem szabad elfelejteni, hogy korántsem a kávéház volt a kávékultúra egyetlen nyilvános intézménye. Ott volt mellette a korszak során mindvégig a sok kávémérés, ezek a kávéháznál rendre kisebb alapterületű, biliárdasztal tartásától többnyire eltiltott, legkésőbb éjjel egykori zárásra kötelezett helyek, melyekben sajtótermékeket alig tartottak, amelyek gyakran kifőzésfélék is voltak, és esetenként mindenféle egyéb szolgáltatást is nyújtottak. Számuk csak kivételképp süllyedt négyszáz alá, a századfordulótól többnyire hatszáz, az 1910-es évektől pedig rendre hétszáz fölött mozgott. (A csúcsév itt is 1914 - 787 volt ekkor belőlük) A kávémérések a kávéházzal szemben jobbára a polgárság alatti rétegek nem kocsmai típusú fogyasztásának és nyilvános időtöltésének a színterei voltak.

A rokonintézmények sorában kell említenünk az olykor egészen kávéházi jellegű cukrászdákat is. Számuk az 1880-as 47-et követően a századforduló előtt egyszer már megközelítette, 1912-től pedig átlépte a százat. Növekedésüket a világháború sem akasztotta meg: 1922-ben 175 volt belőlük.

Az 1930-as években azután megjelent Budapesten az utóbb igen életképesnek bizonyuló ellenfél, a presszó. Gundel Imre és Harmath Judit könyvükben az 1937 végén nyílt Vigadó utcai Quick-et tekintik az elsőnek, azonban már a Magyar Kávésipari Évkönyv 1928-as kötetének kávéházi listája is említ egyet, az Erzsébet körút 31. alatti Royal eszpresszót. Olasz eszpresszógéppel, a híres La Pavonival 1924-től már mind több kávéházban dolgoztak, a gép tudását azonban a gyorsabb fogyasztásra kitalált és ösztökélő eszpresszók aknázhatták ki igazán. Gundel Imre és Harmath Judit kötete így tudósít: "A Quick alig 50 férőhelyes helyiségében (...) naponta 2000 adag eszpresszókávé, és hideg, olaszos saláták magas forgalma jelezte egy új profil megszületését."[5]

Az új forma térhódítását Márai Sándor 1940-ben már keserű tárcában kénytelen tudomásul venni: "Mi ez az espresso? (...) rövid tartózkodásra berendezett helyiség: az asztalok kicsinyek, s én, mint kávéházi méretekhez szokott, békebeli kövér ember, félszegen tudok csak elhelyezkedni itt, e liliputi székeken, melyekről mindig lelógok kissé; úgy kell nekem (...) A kávéház hömpölygőbb, ünnepélyesebb, s annál drágább műfaj! A kávés ad sok fényt, nagy helyiséget, kényelmes páholyüléseket, az összes külföldi és belföldi lapokat, meleg- és hidegkonyhát, mindenfajta szeszes italt, billiárdot, kártyaszobát. Az espresso nem ad semmit e földi javakból, de ad egy korty feketét (...) Sikerének titka, hogy van benne valami sietős és olcsó, mint az egész új életben. (...) van benne valami állandótlan. Régebben törzskávéházuk volt az embereknek. A törzsespresso nem ugyanaz. (...) A kávéházban még alkottak. Az espressóban már csak beszélgetnek. (...) Mindent megértek, mindenbe belenyugszom Csak éppen erre a kis időre, ami az enyém még, csendesen visszamegyek az espressóból a kávéházba."[6]

[4] *A Budapesti Kávések Ipartestületének jelentése az 1945-46. évi működéséről*. Budapest, ~, 1947, 8. p.
[5] Gundel Imre -Harmath Judit: *A vendéglátás emlékei. A pesti, budai és óbudai fogadók, vendéglők, korcsmák, serházak, kávéházak, mulatók, cukrászdák és egyéb szórakozóhelyek életéből*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982, 199. p. [A továbbiakban: *Gundel-Harmath*...]
[6] Márai Sándor: Espresso. In ~, *Vasárnapi krónika*. Budapest, Akadémiai-Helikon, 1994, 118-121. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

S valóban, a presszóé lett a jövő. Ezeket, ellenőrizhetőbbek és cseppet sem polgári jellegűek lévén, a bolsevik vezérkar sem tekintette ádáz ellenfelének. Formákban és szolgáltatásokban nagyjából egységes hálózatuk egészen az 1990-es évtized elejéig fennmaradt, túlélő egyeseik pedig az elárvult kávékultúra dícséretére ma is szolgálják vendégeiket, köztük e sorok íróját is.

A kávéház rokonintézményei és vetélytársai

Végképp érintőlegesen, ám nem indokolatlanul ejtünk itt szót azután a városi nyilvánosság kávékultúrán kívüli intézményeiről, a klubokról, a kaszinókról, a vendéglőkről, a kocsmákról, a serházakról-söröző́kről, a pálinkamérésekről, a borozókról, a fürdőkről, a mozikról, a színházakról, a mulatókról, az orfeumokról, a kabarékról, a szállodákról, a penziókról, s végre a nyilvánosházakról. Két szempont is indokolja ittlétüket. Egyrészt némelyikük időleges, vagy állandósult kapcsolata a kávéházzal, másrészt az a váltakozó hevességű konkurrenciahelyzet, amely a kávéház és e nyilvánosság egyes más intézményei, így legfőképp a vendéglő és a café restaurant között az 1910-es évektől fennállt.

Az időleges kapcsolatra szép példa a mozi. Az első hazai vetítések a kávéházakhoz és az orfeumokhoz kötődtek, róluk vált le a hihetetlen gyorsasággal terjeszkedő mozihálózat. E „hőskori" együttélés legszebb példája kétségkívül a Rákóczi út 68. alatti Velence kávéházé. Kávésa, Ungerleider Mór Neumann József főpincérrel szövetkezve 1899. végén a forgalom fellendítése érdekében egy másik kávéstól, a Dob utcai Kohn Lajostól vetítőgépet vásárolt. Kolozsvári Andor várostörténész így számol be az első vetítésekről: "A használati utasítás szerint egyenletesen kellett kurblizni a gépet... Bécsi József szakácsinast helyezték erre üzembe, mert ő naponta darálta a kávét. Bécsi később, mint az első filmoperatőrök egyike, hírnévre tett szert."[7] Neumann főpincér az Erzsébet körúton nemsokára önálló mozit nyitott (Projectograph), 1918-ban pedig a Velence kávéházból is mozi lett.

Az orfeumok, a kabarék és a mulatók is részben a kávéházakból váltak ki, s alakultak a nyilvánosság önálló intézményévé. Az 1885 és 1894 közötti évtizedből rendelkezésünkre állnak a zenés kávéházak - vagy ahogyan a forrás nevezi: "kávéházak zenészeti előadásokkal" – adatai. Számuk 1888-ban volt a legmagasabb (29), de azt követőleg is mindig húsz fölött maradt. (Szükséges megjegyezni, hogy az adat csak azokat a helyeket takarja, ahol modern szórakoztatózenét játszott a néhol női zenekar, a cigányzenés kávéházak száma jóval nagyobb volt, ma még nem tudjuk, pontosan mennyi.) A dalcsarnokok mellett nagyrészt e kávéházakban formálódtak az első orfeumok, kabarék, mulatók. A házasság sok helyütt tartósnak bizonyult, így mondjuk a Király utcai Trocadero mulató, vagy a jellegzetesen terézvárosi Folies Caprices, és a Fővárosi Orfeum esetében.

Állandó és szerves kapcsolatban állt a kávéház a szállodákkal, s közülük is főképp a nagyszállodákkal. Ha csak a legnevesebbeket említjük is, impozáns a lista: Angol királynő; Bristol; Hungária; Nádor; Orient; Palace - ez mulató is volt -; Pannónia; Paris; Rémi; Royal - itt két kávéház is volt, egy az Erzsébet körúti utcafronton, egy bent a szálloda udvarán -; Vadászkürt. A két intézmény a névazonosság révén ezekben az esetekben egymást reklámozta, egymást hívta elő. A fürdők zártabb világot képeztek, de itt is van példa a terek egyesítésére, legendás, hosszú életű kávéháza volt Budán a Császárfürdőnek.

Szólni kell végül egy ugyancsak állandó és mélyen szervesült kapcsolatról, a kávéház és a nyilvánosház viszonyáról. Számos kávéház kerítőhelyül is szolgált, többnyire a mellékutcák kisebb kávéházai. (A *Mulató Budapest* 1906. évi IV. száma 43 "kéjnők általlátogatott kávéház"-at sorol fel.)[8] De a viszony mélyebb, térbeli-lélektani dimenziókban is megmutatkozott. A nyilvánosház a férfi vágykiélés szemérmesen legitim intézményeként a vendéglő és a kávéház kihelyezett tereként is funkcionált. Orgiasztikus elosztócsarnokában, mint a kávéházban, ott ült trónusán a kasszírnő, a kávéházban nyakig felöltöztetett, s a vendégtérbe csak kenyeres-, vagy virágoslány alakjában beengedett nőszemélyzet pedig itt már színes, könnyen hulló öltözékében minden vágyat kielégített, ami az este kávéházi-vendéglői szakaszában felgyülemlett. A bűnért azonban valakinek fizetni kellett, védekezhettek is évtizedeken át a kávéház kemény munkát végző nőalkalmazottai a prostitúció vádja ellen[9].

[7] Idézi *Gundel-Harmath*..., 239. p.
[8] Forrai Judit: Kávéházak és kéjnők. *Budapesti Negyed,* 12-13. szám, 1996. nyár-ősz. Budapest, a kávéváros. Szerk. Zeke Gyula, 119. p. [A továbbiakban. *BN,* 12-13.]
[9] Minderről bővebben lásd Nagy Beáta: Nők a kávések és a kávéházi alkalmazottak között. *BN,* 12-13., 94-109. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

A várostér sűrűsége

A kávékultúra színtereinek adatait nagyjából nyomon követtük, mondjuk még el, hogy az utolsó békeévben 1226 vendéglője, 1132 kocsmája, 286 kifőzése és 258 pálinkamérése volt Budapestnek.

Visszatérve mostmár a kávéházhoz, szót érdemes ejtenünk még városi jelenlétük szédületes mozgalmasságáról. Annál is inkább, mert az emlékezet - érthető módon - jobbára a hosszabb élettartamú helyeket őrizte meg. Pásztor Mihálynak, a korszak éles szemű szociográfusának adatai feltárják, micsoda számban alapultak és szűntek meg a kávéházak a fővárosban: "1896-ban, a millennáris kiállítás évében 432; 1897-ben 533; az építési válság évében, 1898-ban 572; 1899-ben 514 kávéház és kávémérés nyitására kértek iparengedélyt Budapesten. 1900-ban 427 új kávéház nyílott meg, ellenben ugyanabban az esztendőben 362 kávéházat becsuktak; tavaly [1908-ban - Z. Gy.] 398 kávéház és kávémérés nyílott meg; 349-et pedig becsuktak."[10] Mint látható, az adatok összevontan tartalmazzák a kávéházakat és a kávéméréseket, mégis, ha okkal feltételezzük is, hogy a mozgás nagyobbrészt a kávéméréseket érintette, bepillanthatunk általuk a változások örvényébe.

Mielőtt a kávéházba lépnénk, ismételjük el: sűrűség. Az élet, melyet az itt fölhozott számok takarnak, szelíd sűrűséggel kavarog. Ha valaki a város korabeli utcáin forgatott filmfelvételeket nézi, ugyanez lesz az első benyomása. Mindenütt történik valami, minden földszinti helyiség fölött cégtábla függ, a gazdaság és az élet minden szegletet betölt. (A kettő nem vált még el avval a fantáziátlan brutalitással, mint ma, vagy ha úgy tetszik, a gazdaság még nem számolta fel teljesen az élet örömét és méltóságát.) Azután meg, bécsi, de akár párizsi felvételekkel összevetve a századfordulós Budapestet, avatatlan szem nem is nagyon lel különbségekre.

Kávéház a városban

Nincs terem e helyütt a kávéházak várostérbeli, kerületenkénti eloszlásának vizsgálatára, s végképp nem e sajátosságoknak a rokonintézmények hasonló vonásaival való összevetésérére. Pár fontos jellegzetesség tételszerű elősorolása mégis elkerülhetetlen, mert segít megértenünk a kávéház társadalom- és kultúrtörténeti jelentőségét. Jól bevált módszert követve itt is egy kortársi szöveghez fordulok. Tapasztalatom szerint a történész jó hipotézisekkel, s komoly forrásanyagot megmozgató fáradságos munkával is legfeljebb odáig juthat, hogy megerősíti, vagy kivételes esetben valamelyest módosítja az élesszemű kortárs megfigyeléseit.

Hallgassuk hát Viharost, azaz Gerő Ödönt, aki 1891-ben így vélekedik: "Sehol a világon nem űzik annyira a kávéház kultuszát, mint Budapesten, Budapesten sehol úgy, mint a Terézvárosban. A Lipótvárosban sok a klub, a Belvárosban a templom, az Erzsébetvárosban a kifőző, a Ferencvárosban a kocsma, a Terézvárosban a kávéház."[11]

Véleményével nincs egyedül. A motívum, a mögötte meghúzódó társadalmi topológiával együtt, mely a nagyvárosi (jelentős arányban zsidó) polgárt és kispolgárt a kávéházhoz, az egy-másfél nemzedékkel később a fővárosba vándorló (sok esetben nemesi származású) értelmiséget és polgárságot, valamint a hivatalnokság és a kispolgárság nemzsidó részét pedig inkább a vendéglőhöz és a kocsmához köti, szerte feltűnik a magyar irodalom számos modernkori szerzőjénél, Cholnoky Lászlótól Krúdy Gyuláig. Viharos észrevétele, szimbolikájának szociológiai jelentéstartalma révén, nagyjában egybevág a legutóbbi két évtized idevonatkozó társadalomtörténeti vizsgálódásainak eredményeivel is. Mégis, Budapest kávéházi topográfiája ellent is mond ítéletének, s egyben fölmutatja a város polgári társadalma történetének igenis beteljesített, de a bolsevik diktatúra és a kádári barakk-szocializmus félszázada alatt fölszámolt eredményeit.

Viharos jellemző módon szót sem ejt Budáról, pedig Óbuda, a Tabán vendéglői és kocsmái, valamint a Vár cseppet sem nagyvárosi házai közé ugyan kevésbé, de Újlakra, a Vízivárosba, a Krisztinavárosba és az épp csak kiépülő Lágymányosra az 1910-es évek elejére már több mint negyven kávéház vette be magát. Közülük nem egy, így a Hadik, a Gellért, a Philadelphia, a Szeiffert, vagy a Margitpark (Sztambul) a legjelentősebbek közé emelkedett.

A Terézváros kávéházi kerületté való kinevezése már nagyobb adag valóságot takar, statisztikailag mégsem állja meg a helyét. Bármelyik évkört nézzük ugyanis 1880-tól 1944-ig, a kávéházak számát illetően sosem a Terézváros, de mindig az

[10] Pásztor Mihály: *Cifra nyomorúság*. Budapest, é.n. [1909], 71. p. Részben idézi Sánta Gábor: "Vigasztal, ápol és eltakar" A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza a századfordulón. *BN,* 12-13 ., 31. p.

[11] Viharos [Gerő Ödön]: *Az én fővárosom*. Budapest, 1891, 41-42. p. Idézi Schweitzer Gábor. Lapok az Abbazia kávéház történetéhez (az 1888-as alapítástól az 1944-es ideiglenes bezárásig.) *BN,* 12-13., 121. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Erzsébetváros járt az élen A puszta számszerűségnél azonban súlyosabban esik latba, hogy a Terézváros nemcsak a Nagykörút egy jelentős szakaszát tudhatta magáénak, de övé volt Budapest egyetlen párizsi tipusú sugárútja, az Andrássy út is, és a nagykávéházak közel fele valóban itt helyezkedett el.

Ám ha a többi kerületet nézzük is, sehol sem akadunk nagyobb aránytalanságra, akkorára semmiképp, ami a fönt jelzett társadalomtörténeti tételt igazolná. A Józsefvárosban mindig sok volt a kávéház, sőt, akadt év (1922), amikor eggyel több, mint a Terézvárosban. A Belváros és a Ferencváros sem maradt le sosem, ott kisebb-nagyobb ingadozásokkal rendre húsz körül mozgott a kávéházak száma. A Lipótvárosban paradox módon szélsőségesebb volt a változás, az első világháború előtt hosszú időn át harminc fölött mozgó szám a húszas évek elejére a harmadára apadt, s utóbb még tovább csökkent.

Helyek

A kávéházak várostérben való eloszlásának viszonylagos kiegyenlítettsége, légkörük, szolgáltatásaik demokratizmusa mindamellett hihetetlen sokszínűséget takart. A több éven, évtizeden át megkapaszkodni képes helyeknek hamar kialakult a törzsközönsége, kimunkálták egyéniségüket. Mindez persze változhatott, s változott is az idővel. E finom tagolódásra jelenleg két fontos évtizedből is megbízható beszámolóink vannak. Török Imre remek kötetében hosszabban elidőz az 1930-as évek Balaton kávéházában, mely a Rákóczi út-Eszterházy (ma Puskin) utca sarkán állott. Hozzá hasonlítva jellemez néhány más helyet: "A Balaton nem volt idegenforgalmi középpont, mint a New-York, nem volt dáridózó vidékiek találkozóhelye, mint a Király vagy az EMKE, nem volt bohémek, lumpok, örömlányok tanyája, mint a Meteor és az Árpád, vagy a pesti Montmartre-ról, az Andrássy út vidékéről a Helvétia, a Français, a Budapest és az Amor, mert itt csak »szobatiszta« vendégeket tűrtek; nem ülték körül az asztalokat halkan vitatkozó tudósok, írók, mint az Egyetem utcai Centrálban; itt nem pöffeszkedtek vidéki bérlők, középbirtokosok, gabonatőzsérek, mint a Pannóniában, a Balaton nem volt kisiparosok, kiskereskedők gyülekezőhelye, mint a fényes Ostende elődje, a kopottságával tüntető Elite; a lóversenyek főszereplői és a nyomukban leválaszthatatlan sleppként haladó élősdi csapat, a tipszterek hada sem lepte el, mint a Magyar Világot, a Metropolt vagy az Adriát; az orvostanhallgatók fészke is másutt, az Üllői úti Medikusban volt, a jogászok a Kálvin téri Hunniába és Báthoryba jártak, mióta a Zrínyit lebontották, a tőzsdések a Szabadság téri Uport és a Szabadságot kultiválták, a katonatisztek »stamm«-helye a körúti Baross, a Valéria, a Bodó volt, a nyomdászok népes kávéházi céhe pedig a Miénkben, a Simplonban tanyázott - de valamennyi kategóriának a »krém«-jéből jutott a Balatonnak, és ha valaki egyszer odaszokott, az ki is tartott mindhalálig. Az utcai szerelem olcsó »kisiparosai« gondolni sem mertek arra, hogy a Balaton kávéházba benyomuljanak, sőt a törzsvendégek ilyen irányú »ügyleteiket« maguk is igyekeztek másutt lebonyolítani, mert az ilyesmi nem illett a Balatonhoz."[12]

Az 1910-es évekre nézve pedig rendkívül fontos Tábori Kornél híradása, mely nem csupán számos kávéház törzsközönségének foglalkozási csoportok szerinti látogatottságát tárja fel, de néhány törzsasztalról is beszámol: "Minden verzátus [bennfentes, jártas - Z. Gy.] pesti tudja, hogy a színészek és újságírók melyik kávéházat látogatják tömegestől, s hogy itt vagy ott miféle törzsasztal van. Lassanként egészen kialakult a kasztszerű megoszlás, foglalkozóágak, speciális alkalmak, hajlandóságok, sőt részben vallások szerint is.

A politikusok jórészt a Balatonba járnak, (...) S a kávéházban fordított világ van, sokszor épp az újságírókat rohanják meg, hogy a legfrissebb politikai eseményekről, kulisszatitkokról információt adjanak a képviselő uraknak.

A székesfővárosi politikusok, városatyák sokáig a Vigadó kávéházba, meg a Pannóniába jártak. A demokraták külön is az Abbaziába. Fakereskedők a Greshambe és a Holczerbe. Tanítók az Angolba. Szocialisták jórészt ugyanoda. Ékszerészek a Szegedibe. Marhakereskedők az Otthonba. Disznókereskedők a Rémibe. Bőrösök a Miramare-ba. Pékek a Spoláritsba (ennek gazdája elnökük) és az Árpádba. Pénzügynökök a Royalba, telekügynökök a Royalba és az Adriába. Végrehajtók az EMKÉ-be. Katonatisztek a Valériába s a fiatalabbak a Bodóba. Soffőrök az Arénába. Siketnémák (jórészt zenészek) a Körbe. Artisták és álartisták a Meteorba, valamint a Bohémbe. Sportsmanek közös tanyája az Edison. Klubok szerint megoszolnak a Széchenyiben (Magyar Atlétikai Club), a Hébelben (B.A.C.), a Mentonban (Testgyakorlók Köre), a Fiúmében (Hunnia), stb. (...) Ügyvéd-asztal van a Seemannban, orvos-asztal a Newyorkban és a Terminusban (...) vasutas-asztal a Keletiben (...) Furcsa törzsasztal volt az Andrássy úti Drechsler kávéházban a kávénénikék asztala. (...) Tanári, hivatalnoki, kereskedői és egyéb törzsasztal annyi van, hogy lehetetlen valamennyit fölsorolni. Jellemző, hogy még a kofáknak is van (a Nádorban), és a rikkancsoknak is (a Madridban). (...) Még a tolvajnépnek is vannak hírhedt törzsasztalai. Kis gonosztevők, züllött fiúk tanyája volt a Bérkocsis utcában lévő Fortuna kávéház, továbbá a Ferenc körúton a Ruyder és a Váci úton a Himnusz. A felnőtt

[12] Török Imre: *Kedves lovakról, furcsa emberekről*. Budapest, Magvető, 1980, 299-300. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

veszedelmesebb alakok a Mester kávéházban, a Haller utcai Neuburgerben, amely inkább kocsma és a Német utcai Fortunában húzódtak meg."

A beszámoló megemlíti még a Dohány utcai Mintacsarnok kávéházat is, "ahol egykor beteglelkű férfiak nagy dáridókat rendeztek, és amely most nők mulatóhelye."[13]

Az egyes kávéházak közönségének különbözősége, vagy épp a kávéházi térben való elkülönülés tipikus szempontjai tehát pusztán leképezték a kávéházlátogató városi társadalom finom szociológiai tagoltságát, s inkább szellemi-meritokratikus, mint hatalmi tekintélyen alapuló személyi viszonyait. S jóllehet Tábori fönti szövegrészlete is utal a vallási alapú elkülönülés meglétére, annak komolyabb nyomai csak az 1930-as évek végétől, a zsidótörvények életbe lépésétől mutathatóak ki. Egy interjúalanyunk a kérdéses időszakban a József körúti Spolarich kávéházat jelölte meg, mint a keresztény középosztály által favorizált helyet[14]. Az idevonatkozó eddigi információk túlnyomó többségére támaszkodva azonban kijelenthetjük, hogy a kávéház a hitleri Európában is megőrizte demokratizmusát, s fizikai elpusztításáig, utóbb pedig a rövid feltámadást követő államosításokig a kultúra és az emberi méltóság szigete maradt a süllyedő városban.

Kávéház-univerzum

Immár közelebb kerülhetett a város, az elpusztított Budapest. Sétálhatunk utcáin, időzhetünk terein, alig kell gyalogolnunk, hogy egyik kávéházától a másikig érjünk. Kivált a körutakon és az Andrássy úton mindegyik mellett és mindegyikkel szemben egy másik vár ránk. Vajon a vendéglő, és a többi, sok tekintetben hagyományosabb forma közt miért válhatott éppen a kávéház a város jellegadó nyilvános terévé? Igaz, Budapestet fürdővárosként is emlegették, e minősítése azonban nem elsősorban társadalmi természetű, legalább annyira egy szerencsés természeti adottságához kötődik.

Mi tette hát Budapestet a századfordulón a kávéházak városává? Miért épp e füstös, pogány szentélyben lelt otthonra a szellem? Sok, látszólag össze nem tartozó ok együttesen adhatja meg a választ.

A kávé

Induljunk a legmesszebbről, a kávétól magától. Fiziológiai hatásait tekintve egyedülálló az italok és az egyéb élvezeti szerek sorában, amennyiben a mámort a polgári józanság keretei közt tartja. A kávéivó érzékelésében dússá, erotikusan teltté válik a világ, a teremtő gesztus megszelídül, s agresszív formái a lélek sötétkamrájába zárulnak. A kávéivó lehet extatikusan vágyakozó, lehet szemlélődő vagy munkamániás, lehet melankólikus, s mérhetetlenül szomorú is lehet, de sosem rombol. (Az alkohol e tekintetben, tapintattal szólva, legalábbis kettős hatású.) A kávé a feminin mámor itala. Igen, vetheti ellen akárki, de mi volt ebben a sajátlagosan budapesti, hiszen a kávé e hatását mindenütt kifejti, ahol isszák? Nos, felelhetjük némi óvatossággal, éppen az az időben és térben egyedi személyiségállapot, amelyet eredményezett. A századforduló és a két világháború közti korszak „pesti embere" számos egymással alig megférő tulajdonságot, több szociológiailag igen eltérő alcsoport nem kevésbé eltérő karakterjegyeit kezdte lassanként egy összetéveszthetetlenül új és egyedi típussá gyúrni. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy jótékony vegyületeivel a kávé volt e kollektív típusformáló folyamat fő serkentője, megbízható kötőanyaga.

Itt mondjuk el, hogy a kávéraktárak száma a századfordulóra 10 fö1é, a világháború küszöbén pedig már 20 fölé emelkedett, s kis eltérésekkel ugyanez mondható el a kávépörköldékről. (A két intézmény helyileg gyakran egybeesett.) Valamirevaló kávés mindig saját maga által összeállított keverékkel dolgozott, a legnevesebb kávépörkölde pedig magában a Budapesti Kávések Ipartestülete 1911-ben megvásárolt székházában, a József körút 38. alatt állt. A raktár és a pörkölde az épület földszintjén illatozott, a hivatali helyiségek, az Ipartestület elpusztult könyvtára, levéltára és egy meg nem valósult kávés múzeum becses, ugyancsak szétszóródott tárgyai pedig az első emeleten kaptak helyet.

[13] Tábori Kornél : *Pesti specialitások*. Budapest, Dick Manó, é.n. [1915], 17-21. p. A felsorolást idézi Borbély Károly vendéglős-mester, amatőr történész értékes munkája: *Vendégek és pincérek izgalmas történetei*. Budapest, Kézirat, 1975, 59-63. p.

[14] *Interjú Ottó Dezsővel, a Sztambul egykori kávésával*. Készítette Saly Noémi és Zeke Gyula Budapesten, 1996. márciusában

© Copyright Mikes International 2001-2002

Szakralitás

A kávéház, cseppet sem függetlenül e józan mámor lélektanától, szakrális térként is funkcionált. Kicsit később, mint a szekularizálódó Európában másutt, a polgárság és a városi értelmiség egész nemzedékei hagyták oda elődeik templomait, s vonultak át a kávéházba. Nietzsche 1881-ben már a gyászjelentést is kiadta Istenről, akinek helyét a fiatal, jövőhívő polgárság képzetvilágában egyre inkább az evilági létezés szenvedélye töltötte be. A szakralitás tárgya maga az élet lett, s ennek az áhitatos optimizmusnak, ennek az Istentől átvett teremtő gesztusnak lett a temploma a kávéház. Makai Emilnek, az asszimiláns zsidóság fiatalon (1901-ben) elhunyt költőjének 'Roráté' című verse egy hajnali látomást vetít elénk, melyben a fehér tógás rabbi-apa, hosszú szakállú vének társaságában, egy éjjel-nappal nyitva tartó körúti kávéházban imádkozik hittől és hagyománytól elbitangolt fia bűnbocsánatáért.

E hely a mulatók tanyája máskor,
Ilyen időtájt vad az orgia -
Ma ugyanott vezeklők ajakáról
Száll a füstös plafon felé ima
A kupolára V énus van kifestve,
Az oszlopokra: »fagylalt nyáron át«.
Az ájtatosság íme bérbe vette
A dőzsölő pogányok csarnokát. [...]
A kasszíros kisasszony trónusából
Készült az oltár, mely előtt a pap
Kér bűnbocsánatot az ég urától [...]
Papolhat az a jámbor pap napestig,
Nem érti - Krisztus úgyse! - Jehova. [...]
De elnyeli az ájtatos imákat
Az ébredő főváros zsivaja."[15]

Idő

A kávéházak újfajta viszonyt teremtettek az idővel is. Nincs még pontos tudásunk róla, hogy közülük hányan és fennállásuk milyen időszakain át tartottak nyitva éjjel-nappal. Mindenesetre kijelenthető, hogy a nagykávéházak jelentős része az első világháborúig másfél-két évtizeden át egyetlen alkalommal sem zárt be, s nagyjából ugyanezek a kávéházak, ha nem sikerült is visszaállítaniuk a kizökkent időt régi pályájára, a két világháború közt ismét így működtek. A nem szűnő nyitvatartás kizárólagos sajátsága volt a kávéháznak, melyet a nagyvárosi nyilvánosság föntebb elősorolt egyetlen más színtere sem nyújtott. Igy esett, hogy a kávéház egyszerre válhatott a szociális és mámoros határátlépést egyként elutasító polgári normalitás, és e határátlépést mégiscsak lehetővé tevő szellemi-érzéki gesztusok színterévé. A hatalmas termek éjjeli fényei, a pincérek és a konyhai személyzet folytonos készenléte, a szív módjára szakadatlan lüktető kávéfőző masinák állandóságot, hitet sugároztak, a mindegyre beteljesülő vágy biztonságát. Életet, amely kilépett a történelem szorításából, s kicsit az időéből is, mert képes volt megszelídíteni a halált.

Otthon

A kávéházak hihetetlen népszerűségét a kortársak gyakran magyarázták az elégtelen budapesti lakásviszonyokkal. Molnár Ferenc 1908-as publicisztikájában még ennél is tovább megy: "A kávéházak (...) ölték meg Pesten a társadalmi életet, azt az igazit, amelyből külföldön művészet, irodalom, politika és közművelődés oly nagy hasznot húz. Ezek ölték meg a közízlést, a család és a nő tiszteletét, a házi szennyes titokban tartásának szép szokását. (...) az otthon, a *home* szeretetét, (...) Ennek a szegénység az oka, mint minden rossznak nálunk. Drága a tisztességes lakás, a jó bútor, a kedélyes otthon, s ezzel szemben fűtött márványpalotában lehet ülni húsz krajcárért egész délután az asszonnyal, sőt a gyerekkel is. (...) A kávéház vigasztal, ápol és eltakar. Nem tréfa, hanem dokumentum, hogy van Pesten gyerek, aki a kávéházban született."[16] Molnár persze maga is gyógyíthatatlan kávéházi író volt, s mint alább látni fogjuk, még ugyanebben a cikkben mond szebbet is a kávéházról.

[15] *Száz év magyar zsidó költői*. Budapest, OMIKE, [1940], 99-101. p.
[16] Molnár Ferenc: A pesti társaság. In. ~: *Pesti napló*. Budapest, Nyilvánosság KlubSzázadvég, 1993, 97-101. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Hogy e vélekedés milyen komoly szociológiai alappal bírt, az is bizonyítja, hogy 1927-re már lexikon-evidenciává vált: "...a kávéház valóságos otthonpótlóvá lett, aminek van jó, de van rossz oldala is. Általános tapasztalat, hogy a túlságosan fényes kávéházi élet cifra nyomorúság, mely az otthon rovására megy."[17] Nincs okunk alábecsülni e tényező jelentőségét. Valóban, a kávéház volt a nagyvárosi nyilvánosság egyetlen intézménye, amely otthont tudott, mert - nem csupán jóindulatból, de jól felfogott számításból is - otthont akart adni a kávéházzal élő polgári konglomerátum kevéssé fizetőképes rétegeinek is. Egy vendéglőben, egy söröző̈ben, de még egy kocsmában sem lehetett folyamatos fogyasztás nélkül ellenni, fél napokat üldögélni egy kávé mellett, melyet esetleg néma eleganciával a pincér fizetett.

Ottlik Géza emlékszik így a harmincas évek végi-negyvenes évek eleji Centrálra. "Mint több más, kisebb vagy nagyobb kávéház, a Centrál is nyitva tartott reggelig - vagyis éjjel-nappal. (...) »Gusztikám, tud visszaadni tíz pengőből?« -mondtam a fizetőnek, ha egy vasam se volt; és Guszti (...) leszámolt kilenc negyvenet, s szaladt, meg sem várta, hogy hozzátegyem: »Pénteken behozom.«"[18]

A kávéház volt az egyetlen hely , ahol ezt, - s alább szót ejtünk róla, még mi mindent -, meg lehetett csinálni. A polgárság fizetési problémákkal nem bajlódó rétegei tehát képesek voltak a korszak egésze során eltartani ilyen nagy számban is a kávéházakat, s így közvetett módon a hiányos fizetőképességű vendégkört is.

Otthon? A kávéház után vágyódó kései utód kevéssé fogékony a kortársak némelyike által panaszolt hátrányokra. Nézzünk bele kicsit Kosztolányi 1914-es, címadó írásába: "Itt töltjük el az életünket. A nap minden órájában, minden világításában ismerjük, mint más az otthonát, reggel hétkor épp úgy, mint éjjeli félnégykor és félötkor, amikor a székeket az asztalokra rakják. (...) Egy barátom szürke házikabátot tart a kávéházban, de ott tartja a könyvtárát, az orvosságait és a pincér minden nap szó nélkül hozza a neurolinját, a könyvét, felnyitva azon a lapon, ahol tegnap abbahagyta. Ismerek kávéházat, amelyik fekete lobogót tűz ki, mikor meghal egy-egy vendége. A kávéház a mi átriumunk."[19]

Olvasztó kávéház

Igen, kérdezheti újra bárki, de mi ebben az egészben a sajátosan budapesti, hisz ilyesfajta okokat és jellegzetességeket, helyenként változó összetételben, nagyjából minden olyan európai nagyvárosban föllelhetni, ahol gyökeret eresztett a kávéházi kultúra. Mi az a külön valami, ami sehol másutt nem volt megtalálható, s miben ragadható meg, ha egyáltalán, a hely szelleme? Azt hiszem, a már említetteken túl a kávéháznak abban különleges tulajdonságában, melyet Wilhelm Droste egy tanulmányában, paradox módon az egész Osztrák-Magyar Monarchiára nézve, ekképp fogalmaz meg: "Úgy tűnt, a kávéház bizonyíték arra, hogy nagyon is lehetséges volna barátságosan egyesíteni a legkülönbözőbb rendeket és osztályokat, fajokat és nemeket, pártokat és nemzeteket egy teremben, anélkül, hogy ezzel kaput nyitnánk a polgárháborúnak és önpusztításnak. (...) A kávéházakkal a Monarchia teret teremtett magának. (...) teret, melyben az idegenek elővigyázatosan körülszaglászhatták egymást, (...) ami összetartozott, szervesen egybekapcsolódhatott, (...) teret, melyben távolságtartás és közeledés egyaránt lehetséges volt.

Azzal, hogy megalkotta a kávéházat a maga klasszikus formájában, az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozta azt, amit politikailag már nem sikerült megteremtenie: a lehet legellentmondásosabb elemek életképes integrációját."[20]

Nos, a kiegyezés után egységesülő, gyors ütemű fejlődésnek induló Budapesten volt mit összehangolni. Kis túlzással azt is mondhatjuk, a főváros a századfordulóra úgy-ahogy összeálló polgári társadalmát nyitottságával, demokratizmusával, kritikus szellemével épp a kávéház teremtette meg. Frusztráció, vágy, gyanakvás, kíváncsiság, tehetség volt éppen elég. Az asszimilánsok, hiába adták számos területen a polgári modernizáció élcsoportjait, hiába érezhették magukénak a nagyrészt épp az ő munkájuk révén világvárossá váló Budapestet, mindvégig támadhatóak voltak. Nem pusztán azért, mert többségükben első, vagy másodgenerációs magyarok voltak, nyelvükben, reflexeikben a számukra már többnyire érdektelen, ám a befogadó kultúra észlelésében még nagyon is feltűnő "nem magyar" sajátságokkal, de nem kis részt épp a modernizációban felmutatott kiemelkedő teljesítményeik, gazdasági sikereik miatt, melyet ők ráadásul a (s tegyük hozzá: természetes módon) asszimilációs gesztusnak tekintettek.

[17] *Tolnai Új Világlexikona*, VIII, Budapest, 1927, 167. p. Idézi Sánta Gábor... *BN,* 12-13 , 36. p.
[18] Ottlik Géza: Reklámszövegeim. Keléby és a Centrál. In. ~: *Próza.* Budapest, Magvető, 1980, 235. p.
[19] Lásd az 1. sz lábjegyzetet.
[20] Wilhelm Droste: Kávéház az Osztrák-Magyar Monarchiában: létező, mert történemileg megvalósult utópia. *BN,* 12-13., 9. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Ez a típusú frusztráció, mint Európában csaknem mindenütt, a zsidóság esetében táplálkozott leginkább a tényleges támadottság élményéből, az aranykorban, a boldog békeidőkben is. (Magyarországon ugyan az államilag szavatolt liberalizmus védelmet nyújtott az antiszemitizmus ellen, de nem volt még olyan távol az időben a tiszaeszlári vérvád és a nyomában támadt antiszemita hisztéria emléke, a nagyon is közeli Bécs 1897-ben választotta polgármesterévé Karl Luegert, a Dreyfus-ügy pedig a már régóta asszimilált nyugat-európai zsidóknak is intés volt: miként lehetséges, hogy az európai szabadságeszmét jó egy évszázada megtestesítő Franciaország fele antiszemita.) Nem szabad azután elfelejteni, hogy a városi népesség asszimiláns csoportjai nem pusztán a nyelvi-mentális szempontból mintadaónak tekintett nemesi eredetű polgárságra és értelmiségre szegezték vágyó tekintetüket, egymással is konfliktusos viszonyban álltak.

De, várakozásunkkal ellentétben, e fönt említett nemesi eredetű, etnikai értelemben magyar(abb)nak mondható budapesti polgárság és polgári értelmiség önértékelése is ingatag volt. Többségük jó egy nemzedékkel később érkezett a fővárosba, mint a nagyobb tömegű asszimiláns zsidóság és németség, a társadalomtörténeti kutatások pedig egyértelműen kimutatták, hogy e törzsökösen magyar városi csoport belső társadalma a korszakban kevésbé polgárosodott képet mutatott, mint az asszimilánsoké. Ezeket az etnikai-vallási alapú különbségeket azután a polgári társadalom egészének finoman kimunkálódott rétegződései szelték-színezték tovább.

E többrendbelileg tagolt, egymással sóvárgó gyanakvással összecsiszolódó polgári társadalom közös otthona lett a kávéház.

Tér és szellem

A kávéház tere, belsőépítészete, berendezése puszta építészet- és művészettörténeti kutatások tárgyaként is érdekes, ám számunkra itt fontosabb az a kapcsolat, amely a kávéházi tér és a kávéházi szellem közt lüktetett. Ok és okozat elkülönítése e tekintetben is csak akadékos szigorúsággal lenne lehetséges. A kávéház térszerkezete, berendezése, anyagai-színei eleve e szellem tárgyiasulásai voltak, a kávéházhasználók színes társadalma pedig a kávéval a testébe, zsigereiben itta, szakadatlan életben tartotta e szellemet, s eljutott általa a létezés ismeretlen tájaira.

A budapesti kávéház tipikus alakjában nagykávéház volt, ami mindjárt több ismertetőjegy együttes meglétét jelentette. Általában sarkon helyezkedtek el, s egyik utcafrontjuk a körutak valamelyikére, az Andrássy útra, vagy a főváros valamely más jelentősebb utcájára, terére nyílt. E városteren belüli elhelyezkedési törekvés indítékait nem túl nehéz fölfedni: nyilvánosság, minél több fény és vendég elérhetése, széles járdaszakasz, melyre tavasztól őszig nagy terasz települhet, élet, látvány, mozgás. A mai Európa nagyvárosaiban ezek az előnyök kétes értékűvé váltak A sarkokon, kivált, ha útkereszteződések, nagy valószínűséggel közlekedési lámpa van, a kávéházba tévedő halandók így a percenként föl-fölgyülemlő kocsisorból közvetlenül szívhatják a kipufugógázokat. Egy kávés interjúalanyunk szerint, aki az 1930-as évek végétől volt a Belvárosi kávéház gyakori látogatója, az autóforgalom még ekkor sem volt számottevő Budapesten, mindössze a déli órákban sűrűsödött kissé[21].

Rendeletileg előírt sajátja volt azután a nagykávéházaknak a hatalmas, öt-hét méteres belmagasság, a minimálisan 150 m^2-es alapterület. Az utcát szinte beengedő, óriás ablakok révén az utcai nyilvánosság és a kávéház belvilága intim feszültségbe, erotikus elérhetőségbe kerültek egymással. A terek elkülönítése az év teraszos hónapjaiban tovább lazult, a virágtartó dézsák és kőkádak már nem csupán a fénynek, de a hangnak is szabad átjárást engedtek. A kávéházba többnyire a kétajtós szélfogón át lehetett bejutni, amelynek gyakorlati funkciója jobbára az év hidegebb hónapjaiban volt, szimbolikája azonban függetlenedett az időjárástól. A kicsiny, zárt kupolafülkét alkotó két ajtó, és bent a közelbe telepített ruhatár stáció-jelleget kölcsönzött a szélfogónak, szakralizálta a belépés aktusát.

A belső tér virtuális kiterjesztését szolgálták a falakon elhelyezett óriás tükrök, a századfordulós átalakításokig szinte mindenütt mélybarnára öregedett tölgylambéria az odvas védettség melegét lehelte, a díszes csillárokból ömlött a fény.

Az asztalok mérete és elhelyezése ugyancsak társasság és elkülönülés egyidejű lehetőségét kínálta. A pamlagok az ablakmélyedésekben ritmikusan megtörő falakhoz és az oszlopokhoz tapadva puhították a teret, s szelték ki belőle itt-ott tagoló nyúlványaikkal a nyitott boxok intim zugait, megbízható támaszpontokat kínálva mindazoknak, akik legalább a hátukat védeni akarták a végtelen világban, és csak a fal mellé voltak hajlandóak leülni. Egy századfordulós illemkönyv szerzője szerint nem voltak kevesen. "...ami éttermeinkben és kávéházainkban az asztalok lefoglalásával történik, méltán botránkoztatja meg a külföldieket. Hosszú sor lefoglalt üres asztal a falak mellett körös-körül; az idegen számára legfeljebb a középen, vagy a

[21] *Interjú Horváth Vilmosné Kunu Vilmával*. Készítette Saly Noémi és Zeke Gyula Budapesten, 1996 májusában.

© Copyright Mikes International 2001-2002

bejárathoz közel, a léghuzamban, esetleg fűtési, vagy világítási kellemetlenségekkel megáldott helyek állnak rendelkezésre. Ezek semmi esetre sem Európába illő állapotok."[22]

A hat-nyolc méter széles, néha csarnok-hosszúságú belterekben helyenként változó arányban volt föllelhető a francia típusú kisebb, és a közép-európai-német típusú nagyobb asztal. Az asztalok, a székek és az állófogasok döntő többségét, mint a kor Európájában oly sok helyütt, a legendás Thonet-cég gyártotta. Nem véletlen, hogy a talán legnagyobb karriert befutott széktípus épp a 'kávéházi 14-es' nevet kapta.

A kávéházi berendezési tárgyak, külön a szélfogó, az asztalok, a pultok, a tükrök, a konyhai berendezések, stb. egyébként is szinte külön iparágakat teremtettek. A századfordulón 5-6, egy évtizeddel később pedig már 15-20 olyan céget említenek a Budapesti Czím- és Lakjegyzék kötetei, melyek a kávéházi és vendéglői ipar kiszolgálására alapultak.

Ott volt azután a kasszírnő pultja, amely, szemben a szervírozó pultok nagy részével, mindig a vendégtérben helyezkedett el. A trónus-, az oltármetafora, melyet föntebb Makai Emilnél láthattunk, az irodalomban széles körben elterjedt vele kapcsolatban. S már szó esett róla, a kassszírnő kultikus jelenléte a kávéházban, jóllehet közvetlen érintkezésben a vendégekkel nem, csak a pincérekkel állt, erotizálta, feminizálta a kávéház légkörét, anélkül azonban, hogy teret engedett volna a nem szellemi típusú határátlépésnek.

Elérkeztünk a határig, ameddig a kávéházak belső teréről összefoglaló jelleggel beszélhettünk. A belsőépítészeti részletekben, a díszítésben, az ornamentikában már mindegyik igyekezett különbözni, és különbözött is a másiktól. Freskók emitt, falicsempék amott, szőnyegek, kályhák, vagy már láthatatlan fűtőberendezések, függönyök, mozaikok, képek a falon, kicsiny szobrok, elhalt törzsvendég-híresség emléktáblái, s még hosszan folytathatnánk a sort...

A belső terek első átalakításai

Az enteriőrök átalakítását a békeidők utolsó évtizedében vitték végbe nagyobb számban a kávéházak régi-új bérlői. Amint Sármány Ilona mondja: "Monarchia-szerte egyszerű, különösebb hivalkodástól mentes formanyelv jött létre, amely nemcsak a kávéházakban, de az éttermekben és a cukrászdákban is afféle berendezési »eszperantóként« mindvégig [ti. az első világháborúig -Z. Gy.] fennmaradt."[23] Ezt az egységet bontották meg az átalakítások. A mintát azok a századforduló körül épített nagykávéházak adták, amelyek tervezői már az évezred utolsó századára tekintettek, nagy hírre jutott előfutáruk épp a New-York volt[24]. A már említett Szeiffert kávéház 1912-es átalakítását például így kommentálta a korabeli sajtó: "...eddig olyan volt, mint egy szépen barnára kiszívott tajtékpipa (...) most olyan, mint egy új tajtékpipa és a stamgasztok kezdhetik újból a füstölést."[25] Babits Mihály a *Halálfiai*ban ekképp jellemzi az átalakítás előtti Siena kávéházat, mely nagy valószínűséggel a neves Centrállal azonosítható: "...meghomályozott tükreivel, kényelmes, kopott fekete bőr karosszékeivel s nagy kerek márványasztalaival a régi Pest egy épen maradt darabja volt, mindaddig, míg néhány évvel később a modern igényeknek megfelelően át nem alakították."[26]

Játékok a kávéházban

Mindenekelőtt a biliárd. A kávéház iparjogi minősítésének elengedhetetlen feltétele volt legalább két tekeasztal megléte. A nagyobb kávéházakban, amint azt a fennmaradt felvételek is tanúsítják, több is volt belőlük. Általában a derékszög-, vagy többszörösen tört alapú tér egyik traktusát foglalták el, esetleg szintkülönbséggel is elválva a vendégtér egyéb részeitől. A biliárd külön világ volt a kávéházon belül, profikkal (mint például a világklasszis Adorján Gyula), amatőrökkel, kibicekkel és fogadókkal, férfiakkal és hölgyeikkel.

[22] Szabó István Andor: *Az úriember*. (A jó társaság szabályai.) Budapest, é.n., 203-204. p. Idézi Sánta Gábor..., *BN,* 12-13., 47-48. p.
[23] Sármány Ilona -Juhász Gyula: Amit a századforduló kávéházainak berendezéseiről tudunk. *BN,* 12-13., 245. p.
[24] Mindehhez bővebben lásd Vadas Ferenc: Belsőépítészet és térhasználat New-Yorkban. *BN,* 12-13., 198-214 p.
[25] *Gundel-Harmath*..., 241. p.
[26] Babits Mihály: *Halálfiai*. Budapest, Szépirodalmi, 1984, (1927), 374. p. Idézi Sárossi Bogáta: A Centrál kávéház tükörcserepei. *BN,* 12-13 , 144. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Nem maradtak el mögötte a különféle kártyajátékok, és a sakk sem[27]. S miként a kávéházi berendezésekére, e játékeszközök gyártására is külön cégek alakultak. Az első világháború előtt már több mint 10 tekeasztal-készítő és dákógyáros, s további 5 tekeasztal-behúzó működött, amint 1910-ig a híres Piatnik-cég is harmad-, illetve másodmagával készítette a kártyapaklikat, melyeknek időközönkénti tisztítására is 3-5 cég szakosodott. A különféle, nem mindig ártatlan játékok a kávéház-univerzum önálló létkörévé lettek. Hallgassuk csak ismét Molnár Ferencet: "A kártyajátékra való nagy hajlandóság abban a két fajban, amely a pesti kávéházban dominál: a dzsentriben és a zsidóban a legnagyobbra fejlődik, miután mind a kettőnek amúgy is szerencsétlensége A lóversenyjáték igazi otthona a kávéház - minden, ami könnyelműség, balkáni szórakozás, a pénzzel való tiszteletlen bánásmód, az a kávéházban él és fejlődik."[28]

A szójátékokat, alkalmi versezeteket, ugratásokat, a barkochbát, stb. szóval a kávéházban űzött (fél-)irodalmi játékok sokaságát is tán itt helyénvaló említeni.

Európa, világ ...

A budapesti kávéházak nem pusztán nyitottak voltak a világra, megpróbálták mindjárt be is kebelezni azt. Elnevezéseik az utazás mágikus vágyáról, az ismeretlen utáni sóvárgásról tanúskodnak. Míg a városegyesítés után alapított, gyorsan szaporodó kávéházak nagy részét egyszerűen csak a kávés neve után említik a források, a századfordulóra már szinte valamennyi saját névvel büszkélkedhetett, egyéniség lett. De ha a kávés neve maradt a kávéházé is, annak is valahogyan személytelenedett az akusztikája. A korai kávéházak egy részéhez (a Kemnitzer, a Pilvax, a Fillinger, stb.) hasonlóan a Szeiffert, a Bodó, a Spolarich, az Upor, vagy később, a harmincas években a Bucsinszky elsősorban a helyet jelölte, s legfeljebb csak azután a bérlő személyet.

A névmágia adózott az Újvilágnak (New-York; Philadelphia; Edison; Miami; Roosevelt), a Távol-Keletnek (India; Nippon; Japán; Ceylon; Orient), Afrikának (Cairo), Itáliának (Róma; Rimini; Palermo; Turin; Quarnero; Genua; Velencze), Franciaországnak (Paris; Parisette; Folies Caprices; Lyon; Louvre; Boulevard; Nizza; Français; Menton), Britanniának (London; Continental; City; Splendid; Windsor; Walesi bár), a németségnek (Berlin; Hamburg), az antikvitásnak (Múzsa; Múzeum; Ámor; Aréna; Apolló; Merkur; Minerva; Fortuna; Diana; Thália), saját múltjának és kultúrájának is, természetesen (Deák; Árpád; Liszt Ferenc; Kossuth; Vörösmarty; Zrínyi; Rákóczi; Petőfi; Mátyás király; Nádor; Nemzeti; Himnusz; Gentry), a tengernek (Adria; Abbazia; Miramare; Ostende; Fiume; Riviéra; Sorrento), Európának (Európa), a sportnak (Sport; Turf; Artista; Football), s végre a kozmosznak is (Üstökös; Holdvilág; Meteor).

Szép Ernő írja egy 1913-as tárcájában: "Budapest népe, szegény itt csavarog ebben a világvárosban, ez a város az egész világa, a kávéházi címtáblákra írta fel képzelt utazásainak gyönyörű állomásait, kikötőit. Itt szédeleg körös-körül, a Génuából a Newyorkba, a Rivieráról a Citybe, a Belmonttól az Adriáig... mint a kölvárosi szegény gyerek (...) öt krajcárért járja be a barlangvasúton Tündérországot."[29]

Nők a kávéházban

A kávéház érdeme, hogy évtizedeken át tartó szívós küzdelem eredményeképpen az 1930-as évek végétől már-már legitimálódott a polgári társadalom szemében a (férfitól) független nő nyilvános térben való megjelenése, létezése[30]. A századforduló elkülönített hölgytermeitől vezetett az út, s a férfitársadalom (valamint a benne szocializálódott nők nagyobbik része) folytonos rosszallásának kitéve igazán csak az 1960-as évek presszóiban ért véget. A második világháború előtt a kávéházlátogató nő problémamentesen csak feleség, rokon, barátnő és szerető lehetett, a nyilvánosság egyéb tereiben pedig, ha egyáltalán megfordult a fejében, hogy ilyesmivel próbálkozzék, esélye sem volt a független létezésre.

[27] Minderről bővebben lásd Szabó Márta: Biliárd és szerencsejátékok a kávéházban. *BN,* 12-13., 261-278. p.
[28] Lásd a 16. sz. lábjegyzetet.
[29] Szép Ernő: Illúzió. In: ~: *Irka-firka*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913, 53. p
[30] Mindehhez bővebben lásd Varga Éva: Hölgyközönség a pesti kávéházakban. *BN,* 12-13, 69-93. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Sajtó, közvélemény

Mit adott még a kávéház? Adott hideg-, majd az 1910-es évektől kezdve főtt és sült ételeket, meg nem szakadó időt, télen meleget. De ezeken kívül még sok minden mást is.

Rengeteg napilapot például, revüt, folyóiratot, három-négy nyelven, ingyen. Ez is kizárólagos kávéházi szolgáltatás volt, a nyilvánosság egyetlen más intézménye sem nyújtotta. Jelentőségét alig lehet eltúlozni. "A kávéházban pallérozódott városi polgárrá sok parlagi magyar és ott európai entellektuellé nem egy zugújságíró. Ezért meg akarjuk neki bocsátani, hogy menhelyet adott az élet dezentorjainak is, a magyar Oblomovoknak." - emlékezik 1939-ben Herczeg Ferenc[31].

S hallgassuk ismét Molnár Ferencet: "Van a pesti kávéháznak egy nagyszerű eredménye is. A közhangulat gyors kifejlődése, a közítélet hirtelen kialakulása talán a régi Róma Foruma óta nem talált oly kitűnő hajlékot a maga céljaira, mint a pesti kávéházat. Itt egy milliós város férfiai mindennap összetalálkoznak, és végigolvassák a lapokat. (...) Valami nagy józanság, jólértesültség, beavatottság jár nyomában ennek (...) Ez sehol a világon nincs. És a közéletnek ez az intenzivitása, a dolgok nyilvános megvitatásának ez a nagy és egyre nagyobbodó lehetősége az egyetlen mentsége a kávéházi életnek a gondolkodó szemében."[32]

Tárgyak, szolgáltatások

A nádból hajlított újságoskeret, s a lapok feliratos bőrmappái vezetnek át bennünket egyúttal a kávéházi tér kisebb tárgyainak világába, melyek egyöntetűségükkel szintén a nagyvárosi kávékultúra jelentéses tartozékaivá lettek.

Említendő közülük a bécsi illetőségű Hacker-cég híres alpakka-tálcája, a nagyobb kávéházak a cégjelzéssel szemközti oldalra bevésették a saját nevüket is, s ugyanígy tettek a jellegzetes alakú hamutálcával is, melynek közepén derűsen emelkedett a gyufatartó fénylő téglateste. Ezek, s a szintén alpakka kávéskannák, tejszíneskannák, piciny cukortartók rendre ma is beszerezhetők a régiségkereskedésekben, olcsóbb áron főleg az ócskapiacok standjain - becses maradékai a kávéházak egyébként teljesen elpusztított tárgyi világának. Székekre még csak-csak szert lehet tenni, de kávéházi asztalra, tükörre, neadjisten pultra, vagy biliárdasztalra már csak a csodával határos módon, pedig az ostromig, de még az államosítások idején is funkciótól függően száz-, illetve ezerszám álltak a helyükön.

Elmaradhatatlan szolgáltatás volt a virág, a péksütemény, s a dohány árusítása is, az előbbi kettőt nyakba függesztett kosárból nők, sok esetben gyermeklányok űzték, az utóbbit kamaszfiúk és férfiak, vagy az ugyancsak hordozható Nikotex ládából, néha meg a kávéházon belül állandó helyet elfoglaló fülkéből.

Mit adott a kávéház? Mindent, amit a (törzs)vendég óhajtott, s még annál is többet. Saly Noémi tárta fel az alábbi esetet: "Élt egyszer Pesten egy öreg színész. Se kutyája, se macskája. Ült hát, húsz éven át, megszokott márványasztalánál a Newyorkban, s iszogatta a pikoló feketéket. 1913 tavaszán az öregúr meghalt. Nem volt, aki eltemesse. A két Harsányi-fivér összenézett. Bevonták a forgalomból azt a kicsi márványasztalt, s a kávéház költségén csináltattak belőle sírkövet."[33]

A pincér

A pincérség társadalma a századfordulón szigorú hierarchiát mutatott, melynek alján a pikoló állt, tetején az Úristennel egy magasságban elhelyezkedő főpincér, akiből még kávés is lehetett. E rend zártságát, (miként a világét), a háború bontotta meg, ekkor jelentek meg a frontra vonuló, s sokszor soha vissza nem térő frakkos uraságok pótlására a nőpincérek, akik azonban helyüket az 1920-as évektől csak kivételképp voltak képesek megtartani. Visszaállt a rend, s az 1930-as évek végén még botránynak számított az az itt-ott bevezetett újítás, amely a főúrnak járó fizetőpincéri kompetenciát szétosztotta az összes pincér között.

A kávéházi legendárium jó része a pincérekhez kötődik. Nem oktalanul. Olvassunk bele Bródy Sándor egy 1911-es publicisztikájába: "Ami pedig a pesti pincéreket illeti bevallom, ez az én gyengém -, nincs az a kanonoki fizetésű párisi pincér,

[31] Herczeg Ferenc. *A gótikus ház.* Budapest, Singer és Wolfner, 1939, 10. p. Idézi Schweitzer Gábor..., *BN,* 12-13., 129. p.
[32] Lásd a 16. sz. lábjegyzetet.
[33] Saly Noémi: Célfekete alsó széle közepe. *Élet és Irodalom,* 1997. május 9, 8. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

aki felérne velük. Emberismerők és mindig jóakaratúak, nem pénzvágyóak, és valóban csekély borravalóért annyi szolgálatot tesznek az embernek, hogy pénzzel azt meg sem lehet hálálni. Itt a vendégek meg fognak neheztelni rám, hogy elkényeztetem azokat, akik sohase éreztetik velünk, hogy rájuk szorulunk. Nincs alázatosabb és formásabb a pesti pincérnél, és nagyon sajnálom, hogy külön meg nem dícsérhetek közülük néhányat, mert van közöttük néhány különösen tudós, nagyszerű emberismerő és minden hájjal fölkent."[34]

Szép Ernő pedig így búcsúzott Reisz Gyulától, a New-York 1927-ben elhunyt irodalmi főpincérétől, akinek a személyéhez maga e fogalompár megszületése kötődött: "Gyula a szónak egyenes értelmében fogta fel a fizető szerepét. Fizetett. A differenciát fizette, ami az illúziónk meg a sorsunk között volt és ami a keresetünk meg a könnyelműségünk közt és azt a differenciát, amit ő érzett a becsünk meg a megbecsültetésünk között."[35]

Irodalom, magaskultúra

Szűk keretek között s nagy önmérséklettel is ennyi mindent kellett elmondanunk ahhoz, hogy a kávéházi emlékezet szinte egyetlen fennmaradt tárgyához elérjünk. De még itt is szükséges ismét leszögeznünk, hogy az irodalmi kávéház, vagy a művészkáváház csak egyetlen, szociológiailag viszonylag kicsiny és jól behatárolható szelete volt a kávéház-univerzumnak. A kávéházat az egész polgári társadalom belakta-használta, s még a szakmunkásság-szakiparosság felső, képzettebb rétegeinek is voltak törzskávéházaik. S hogy egyetlen, akár művészkávéházon belül is micsoda tagoltságot, micsoda hullámzást mutatott a kávéházhasználat, arra nézve ismét jó példa Kosztolányi címadó szövegének egyik részlete: "Van hivatalnok-idő (reggel héttől nyolcig), ügyvéd-idő (reggel nyolctól fél tízig), orvos-idő (reggel fél tíztől fél tizenegyig), nyárspolgár-idő (félegytől délután háromig), családidő (délután négytől este hétig), szieszta-idő (este félnyolctól tizenegyig), lump-idő (este tizenegytől éjjel kettőig), művész-idő (éjjel kettőtől fél négyig) és ügynök-idő (mindig)."[36]

Persze nincs mit csodálkozni az irodalom, s általában az írott emlékezet e kitüntetett szerepén. A nyelvvel való elválaszhatatlan kapcsolat révén az irodalom sosem dezertálhat A zenészek, a festők, a filmesek elmehetnek, s alkothatnak a világban bárhol, anélkül, hogy elszakadnának gyökereiktől, az írók sorsa, különösen a térbelileg és demográfiailag kisebb kultúrákban, a helyben maradás. Arthur Koestler, aki két anyanyelvben nevelkedett, s így képes volt kívülről is látni e helyzetet, emlékirataiban így vélekedik: "A magyar író egyedül úgy tehet szert nagyobb ismertségre, hogy emigrál, és megtanul írni a választott hazája nyelvén. Csakhogy az anyanyelv és a szülőföld hagyományainak elvetése a legtöbb esetben írói halált jelent: kozmopolita zsumalisztává vagy irodalmi igáslóvá való átalakulást. Az első világháború előtt Magyarország fő kiviteli cikkei az újságírók, forgatókönyvírók, filmproducerek, magazinszerkesztők, reklámgrafikusok, színésznők és helyi jelentőségű bestsellergyárosok voltak - az *arts and letters* mondén, nemzetközi gyülekezete. A világ minden tájára szétrepítette őket a centrifugális erő. (...) Akik otthon maradtak, arra ítéltettek, hogy szűk körű és telített közönségnek dolgozzanak. A húszas és harmincas évek legkiemelkedőbb magyar írói és költői dicsőségére válnának bármely nagy nemzet irodalmának, de hazájuk kicsinysége és nyomorúsága folytán arra kényszerültek, hogy újságcikkek írásából tartsák fenn magukat, s hogy egyfajta szellemi beltenyészet légkörében éljenek. (...) A kávéházak Budapest irodalmi gettói, s egyben az ellentétes irányzatok csataterei voltak. Sok író dolgozott, olvasott és fogadta látogatóit törzskávéházában; megvoltak a maguk lefoglalt, szent és sérthetetlen asztalaik, szokásaik és udvaruk."[37]

Ezért egyoldalú a kávéházi emlékezet, ami cseppet sem jelenti azt, hogy a regények, novellák, s különösen a kávéházi publicisztika pusztán valamiféle legendáriumot rögzített volna. Épp ellenkezőleg, nélkülük igen szegényes lenne a kávéházról való szociológiai, történeti tudásunk.

Mint Molnár Ferenc többször idézett publicisztikájából is láthattuk, volt a kávéházzal kapcsolatban itthon is kritikai hang, s igaz, Molnár sem magyar íróként tett szert világhírre. Bálint György, baloldali publicista 1934-ben már egyenesen a valóságtól való elzárkózás színhelyének látja a kávéházat, s szemére veti a kávéházi irodalomnak, hogy a világról sem élménye, sem könyvtárakból megszerezhető tudása nincsen. Ezek az írók, mondja: "A világot óriási kávéháznak látják, melyben rossz a

[34] Bródy Sándor: Kávéházban. In. ~: *Lyra*. Budapest, é.n. [1911], 175-176. p. Idézi Sánta Gábor..., *BN,* 12-13., 48-49. p.
[35] Szép Ernő: Egy főúr halálára. *Újság,* 1927. május 7. Idézi Csapó Katalin: A százéves irodalmi kávéház, a "Newyork". *BN,* 12-13., 185. p.
[36] Lásd az 1. sz. lábjegyzetet.
[37] Arthur Koestler: *A láthatatlan írás*. Budapest, Osiris, 1997, 193. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

kiszolgálás."[38] De ő sem maradt "ártatlan", 1937-ben, a fasizmus és az új világháború fenyegető közeledtével már így ír: "Nem, ez a kávéház sohasem úszik el velünk. (...) Itt marad, mert itt kell maradnia."[39]

Mondjuk el azért a leckét, kávéház nélkül nem született volna meg a modern magyar irodalom, vagy pontosabban: felismerhetetlenül másmilyennek született volna meg. A kávéház volt az írás, és nagyrészt igenis az írói léttapasztalat, az olvasás, a vita, a folyóirat-szerkesztés klasszikus és mágikus színtere. "Ami történik ezen a földön, itt történik." - írta ama cikkben Kosztolányi[40]. Folyóiratcímek, névsorok? Rövidebben végeznénk, ha csak azokkal a címekkel és nevekkel hozakodnánk elő, amelyek-akik valami különös okból nem köthetőek a kávéházhoz. Karinthy 1913-ban még ironikus felhanggal adhatta tárcája címének: "Hazamegyek dolgozni"[41]

Mindezek mellett a kávéház (irodalmi) létmódja tán nem is elsősorban azokban a prózákban, versekben, publicisztikákban mutatkozik meg igazán, amelyek közvetlen tárgyukká teszik. Regények, novellák sokasága létezik a magyar irodalomban, melyekben csak úgy van ott a kávéház, mint a Földön a levegő. Szinte észre sem vesszük, de megfulladnánk nélküle...

Aranykor, ezüstkor, ...

Az aranykor-mítosz az első világháborút követően született, a "boldog békeidők" mitológiájának részeként. Mai szemünkkel, melyet sóvárogva meresztünk a két világháború közti korszak kávéházi ezüstkorára is, nehéz meglátnunk és megértenünk azt a kisemmizett búcsúhangulatot, mellyel a kortársak tekintettek egy-másfél évtized előtti önmagukra, városukra, s benne kávéházaikra. Igaz, a világháború megtépázta a kávéházakat, a kötelező zárórák megszakították a nyugtatón hömpölygő időt, a vendégek szétszéledtek, meghaltak sokan, igazi élet csak a pályaudvarok mellett, a frontra induló katonák búcsúhelyeként zárórára nem kötelezett "halálkávéházakban", beolvasztották a kávéházak fémtárgyait, és 1918-ra már nem volt kávé és dohány. Mégis, a háborút és a forradalmakat követően a kávéházak hihetetlenül gyorsan talpra álltak. A veszteségtudat szellemi jellegű volt, része csupán a nagy összeomlás fojtogató élményének, hogy történt valami jóvátehetetlen a világban, ami után az élet nem folytatódhat a régi vággyal, a régi távlatokkal.

E veszteségtapasztalat megidézésére olvassunk bele Kosztolányi egy 1925-ös írásába: "Egy barbár kor mulat itten, (...) az elállatiasodott Jelen, melyet tegnap még szent Jövőnek neveztek. Mi lett Belőle! Mi lett a kávéházból is, a mi kávéházunkból, barátom. Igen, a miénk volt egykor. Emlékszel-e még úri szegénységére, kényelmes, kopott székeire, hajnalig tartó vitáira, arra a szellemi életre, mely itt szárnyat bontott, éhségünkre, melyet megcsalt a fekete, lusta szemlélődésünkre, mely többet ért két egyetemi tanfolyamnál? Annak idején váltig szapulták az irodalmi kávéházat meg a kávéházi irodalmat. De nem volt igazuk, mert az utolsó húsz évben erről az agoráról rebbent ki minden, ami szép és magas, minden, ami több ennél a tengő életnél..."[42]

Hunyady Sándor *A vöröslámpás ház*ban meg ezt mondja: "Az a világ úgy is eltűnt. Csak egy bolond villanás volt. Képtelen fény, amely egy csomó ritka véletlen találkozásából született."[43]

Mit mondhatnánk egyebet? Jött még egy világháború, s elveszett végleg az emberi méltóság. Jött a bolsevizmus, és szétverte az alapszerkezeteiben még mindig és mégiscsak polgári Magyarországot. Jött, és letörölte Budapest térképéről a kávéházat, ahogyan letörölte annak idején a pincér az éhes grafikusok márványasztalra skiccelt művészportréit.

Epilóg

Eltelt majd` fél évszázad. Budapest néhány éve a kávéházi kultúra immár harmadszori (újjá)születésének a színhelye...

[38] Bálint György: Elefántcsontkávéház. In. ~: *A toronyőr visszapillant*. 2. köt. Budapest, Magvető, 1961, 127. p.
[39] Bálint György: Intelem a kávéházban. In: ~: *A toronyőr visszapillant*, 1. köt. Budapest, Magvető, 1961, 440. p.
[40] Lásd az 1. sz. lábjegyzetet.
[41] Karinthy Frigyes: Hazamegyek dolgozni. In. ~: *Görbe tükör*. Budapest, Szépirodalmi, 1975, 226-228. p. A motívumot felveti Kresalek Gábor: Idő van. *Élet és Irodalom,* 1997 május 304. p.
[42] Kosztolányi Dezső. Előkelő kávéház. In. ~: *Hattyú.* Budapest, Szépirodalmi, 1972, 301-302. p.
[43] Hunyady Sándor: A vöröslámpás ház. In. ~: *Razzia az "Arany Sas"-ban*. Budapest, Szépirodalmi, 1976, 378. p.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Budapest, the City of the Cafés

Because of the great number of its cafés, contemporaries often qualified Budapest at the turn of the 19th and 20th centuries as the city of the cafés. The paper offers a brief cultural and historical survey of the topic. After presenting and analyzing the numeric development of the cafés, the smaller cafés (*kávémérés*), the confiseries and the espressos in the "golden" and the "silver" ages (between 1880 and 1941), the focus is moved to the following issues:

1. Firstly, the author positions the cafés in the space of the city, showing their distribution according to districts, streets and squares.
2. Secondly, he presents the different types of the cafés (café; café restaurant; café chantant, etc.), and their differences that are underlined by the numerous social and professional groups that visited them.
3. Thirdly, he observes the specificity of the cafés in the urban public life. What were their separate functions, which the other (and partly similar) institutions of the public life were not able to offer and accomplish?
4. Then he presents the architectural marks, the furniture and the additional, typical smaller objects of the cafés.
5. Finally, he briefly confronts the reader with their spiritual and artistic significance.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

KIBÉDI VARGA, Áron : La plume et l'épée

Réflexions sur la littérature hongroise de la renaissance et du baroque

Comme toute discipline, la littérature comparée comporte un aspect didactique; elle doit en effet poser, elle aussi, la question de savoir quel est le meilleur moyen de communiquer à autrui le résultat de ses recherches. Pour la littérature comparée cette question est d'autant plus épineuse que les destinataires ne sont pas toujours capables, faute de connaissances linguistiques et parfois en l'absence de traductions, de vérifier ce que le chercheur leur propose. L'histoire littéraire comparée présente en particulier de nombreux écueils. Dans les pages qui suivent, j'essaierai de montrer, sur un exemple précis[1], comment on pourrait s'efforcer de les éviter.

Présenter rapidement plusieurs siècles d'une littérature étrangère est une entreprise ambitieuse qui demande quelques précautions. J'en mentionnerai ici essentiellement deux: il faut commencer par parler de phénomènes qui permettent au public étranger d'établir des comparaisons à partir de notions qui lui sont familières, c'est-à-dire parler d'abord des périodes, du public et des genres, et éviter ensuite, au moment d'aborder les écrivains individuels et leurs oeuvres, c'est-à-dire que le public étranger ne connaît pas, de donner un inventaire indigeste de tous les écrivains importants, une longue série de noms; il faut réduire très sévèrement le nombre des auteurs que l'on présente. Je ne parlerai, pour les trois siècles de la littérature hongroise que je me propose de traiter, que de cinq écrivains[2].

LES PÉRIODES

Quand commence la littérature hongroise? Pour la France, une pareille question ne pose guère de problèmes: les premiers textes de caractère littéraire datent de la fin du IXe siècle, une littérature non plus directement liée à la vie religieuse, en particulier des chansons de geste, nous parviennent depuis la fin du XIe. En Hongrie, un pays qui n'est christianisé que vers l'an mil, le premier texte suivi qui nous soit parvenu est un sermon sur la mort, de la fin du XIIe siècle, et le premier texte à valeur littéraire une plainte versifiée de la Vierge Marie qui date d'environ 1300 et qui n'a été retrouvée qu'en 1922 dans un manuscrit de la bibliothèque universitaire de Louvain.

Est-ce dire qu'aux XIIIe et XIVe siècles une littérature en langue hongroise a à peine existé? Le problème est profondément mystérieux, sans doute insoluble. L'existence d'une quelconque vie littéraire à la cour des rois n'est pas en cause, le séjour de plusieurs troubadours et Minnesänger est attesté pour le XIIe et le XIIIe siècles. Mais d'une littérature en langue hongroise nous ne possédons, surtout, que des témoignages indirectes[3]. Il est possible qu'un grand nombre de manuscrits aient détruits, lors de l'incendie de nombreux monastères, pendant l'invasion mongole en 1241 ou, trois cents ans plus tard, pendant l'occupation d'une grande partie du pays, qui a duré un siècle et demi, par les Turcs. Nous savons aussi que l'Église pourchassait sévèrement la littérature orale profane (qui subsiste pourtant en partie dans les chants populaires recueillis au début de notre siècle par Bartók, Kodály et d'autres). Dans un manuel publié en 1583 et qui contient des conseils pratiques pour les curés, l'auteur recommande de demander aux fidèles qui viennent se confesser si, parmi les péchés que ceux-ci ont pu commettre, ne se trouve pas celui d'avoir chanté ou écouté des poèmes d'amour (virágének)[4].

Ce que nous avons l'habitude d'appeler la *Renaissance* n'a pas lieu au même moment dans tous les pays européens. Si elle commence en Italie, en France elle se situe plus tard, on la fait en général coïncider avec le XVIe siècle, en montrant bien la différence entre une période triomphante, la Renaissance des Grands Rhétoriqueurs, de Rabelais et de la Pléiade, et une fin de siècle ravagée par les guerres de religion. En Hongrie, la période de la *Rennaissance* se divise en deux parties: les idées nouvelles triomphent déjà au XVe siècle, à la cour fastueuse du roi Mathias Corvin (1458-1490), largement ouverte aux

[1] Le texte qui suit est la version remaniée d'une conference prononcée le 27 mars 1998 à l'Institut Hongrois de Paris. [Source: *Revue de Littérature Comparée*, 1999/3. – Ed.]

[2] À mon très vif regret, je laisse donc de cőté des écrivains aussi intéressants que Péter Apor, Sándor Báróczi, Miklós et Kata Bethlen, Péter Bornemissza, Ference Faludi, Gáspár Heltai, Bálint Lépes, Mátyás Nyéki Vörös, Péter Pázmány, Kata Szidónia Petröczi, János Rimay et György Verestói.

[3] Ainsi, il semble que certaines particularités linguistiques de chants épiques serbes du XIIe siècle ne s'expliquent que par rapport à un hypothétique manuscrit hongrois original, aujourd'hui perdu.

[4] Horváth Iván, Köszeghy Péter, *A reneszánsz és a barokk kora (1550-1750)*, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1986, p. 5.

© Copyright Mikes International 2001-2002

influences italiennes[5], mais la langue de la civilisation reste encore le latin. En revanche, la volonté de créer une littérature dans la langue nationale se fait jour lorsqu'au XVIe siècle les idées de la Réforme se répandent[6]. La partie centrale étant occupé par les Turcs, l'Ouest du pays se tourne vers les Habsbourgs et reste en majorité fidèle à l'église romaine, mais l'Est, en particulier la principauté de Transylvanie s'ouvre à toutes les tendances de la Réforme, luthérisme, calvinisme et l'antitrinitarisme: elle deviendra même le premier pays européen à promulguer, en 1568 à Torda, la tolérance religieuse. Un peu plus tard, la Contre-Réforme favorise la langue nationale pour la même raison que la Réforme: il s'agit de gagner les fidèles. De part et d'autre, une littérature religieuse et théologique se développe en hongrois.

Il existe ainsi, depuis le XVIe siècle, une différence culturelle passionnante entre le royaume de Hongrie, situé à l'Ouest, essentiellement catholique et baroque, et la principauté de Transylvanie, majoritairement calviniste et puritaine. Cette différence détermine sans doute le choix des genres, en particulier pour les siècles qui nous occupent. La Transylvanie connaît une riche littérature en prose: des recueils de nouvelles didactiques, des mémoirs autobiographiques, des épistoliers, des auteurs d'encyclopédies, mais elle connaît à peine des poètes. Le royaume de Hongrie, en revanche, a beaucoup plus de poètes que de prosateurs de renom. On pourrait peut-être formuler l'hypothèse – comme on l'a fait d'ailleurs parfois à propos du classicisme et des Lumières en France – que certaines visions du monde sont moins favorables à l'éclosion de la poésie que d'autres.

En ce qui concerne le XVIIe et la première moitié du XVIIIe siècles, on peut utiliser en Hongrie, comme en de nombreux pays de l'Europe centrale et en Amérique latine, le terme *baroque*. En France, ce mot ne désigne en général que la civilisation de quelques décennies, à la fin du XVIe et au début du XVIIe siècles. Ce baroque restreint est suivi par le *classicisme*, période que l'histoire littéraire de la plupart des autres pays européens ignore: chez eux, le baroque est immédiatement relayé par les Lumières. Parler de la littérature hongroise de la Renaissance et du baroque, c'est donc parler de cette littérature entre, grosso modo, 1530 et 1770[7].

LE PUBLIC

Le public de la littérature religieuse et édifiante est relativement facile à déterminer, mais quel est le public qui lit la littérature profane, à qui cette littérature s'adresse-t-elle? Pour Boileau, le public, c'est-à-dire les gens de goût qui savent juger des œuvres qu'ils lisent, entendent ou voient, se résume par la formule «la Cour et la Ville»: le roi, les aristocrates d'une part et les magistrats, la bourgeoisie aisée de l'autre. Une telle définition peut-être étendue dans le temps, elle vaut en France sans doute aussi pour la Renaissance, à cette différence près tout de même que la Ville, au XVIe, c'est plusieurs villes (Lyon, Toulouse, Rouen) et à partir de la deuxième moitié du XVIIe, c'est presque uniquement Paris.

Mais y a-t-il une Cour et une Ville en Hongrie? Au moment où la littérature en langue nationale commence à se répandre, c'est-à-dire vers le milieu du XVIe siècle, le pays se trouve divisé en trois parties: Buda est aux mains des Turcs, les Habsbourg règnent depuis Vienne, les princes de Transylvanie commencent seulement à s'installer dans leur capitale. Et non seulement il n'y a pas de Cour, il n'y a pas de Ville non plus: de toutes les villes de la Hongrie et de la Transylvanie, Kolozsvár (auj. Cluj) est au XVIe siècle la seule à posséder une majorité parlant hongrois.

Des livres s'impriment et se vendent – les études sur les bibliothèques privées et publiques en témoignent[8] – mais le public hongrois ne se forme pas à la Cour, il se forme dans les villes, et surtout dans les châteaux, demeures des aristocrates, et dans les écoles dirigés par les ordres religieux catholiques ou par les protestants. Le lieu social détermine *les genres*. Là où la Cour contribue à l'essor des genres du spectacle (ballets, opéras, tragédies, comédies) comme à Versailles, les châteaux en Hongrie semblent plutôt privilégier *les épopées*.

[5] Le catalogue de l'exposition qui a lieu à Schallaburg en Autriche en 1982 donne une excellente impression de cette renaissance corvinienne (*Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn*, katalog des niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge, Nr. 118, Wien, 1982).

[6] Il y a, là encore, une différence avec la France où c'est la Pléiade, c'est-à-dire un mouvement poétique «profane», qui se trouve à l'origine du combat pour la langue nationale.

[7] Ainsi István Nemeskürty distingue la Renaissance en langue latine (1400-1541), ensuite une Renaissance hongroise (1533-1646) en enfin un baroque hongrois (1646-1772) (*A magyar irodalom története*, Budapest, Akadémiai, 1993).

[8] Voir János Horváth, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Budapest, Akadémiai, 1976, pp. 143-145; Ádám Dankanits, *XVI. századi olvasmányok*, Bucarest, Kriterion, 1974.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Considérée depuis Aristotle comme l'un des deux « grands » genres nobles, l'épopée connaît en France un échec retentissant au XVIIe siècle, sans doute pour des raisons sociologiques: elle ne correspond à aucun « horizon d'attente », elle ne réussit pas à se situer dans la vie littéraire. En revanche, l'aristocratie hongroise, geographiquement plus dispersée et moins tournée, en ce qui concerne la littérature dans sa langue nationale, vers la Cour royale, semble davantage se complaire aux récits héroïques des épopées, en particulier à partir du XVIIe siècle.

Le seul lieu qui favorise à cette époque en Hongrie systématiquement et sans interruption l'essor des *genres dramatiques*, ce sont les écoles. Nous possédons bien entendu des comédies profanes depuis la fin du XVIe siècle, mais la majorité écrasante des pièces de théâtre dont le manuscrit nous est parvenu, se compose de pièces édifiantes, écrites ou traduites pour être jouées par des élèves dans les écoles. Ces pièces, au débuts surtout écrites en latin mais ensuite de plus en plus souvent en hongrois, ont un message clair, elles doivent convenir au programme d'études. Le théâtre des jésuites a fait l'objet de recherches en France aussi, mais le nombre de textes dramatiques qui ont survécu en Hongrie et qui ont été joués chez les jésuites, les piaristes, les franciscains, les frères mineurs, les réformés, les luthériens et les antitrinitariens, est tout à fait impressionnant. On commence seulement depuis quelques années à les étudier sérieusement et on peut s'attendre, dans les années à venir, à des surprises et à des découvertes intéressantes, par conséquent aussi à d'importantes modifications de l'image que nous nous faisons de la littérature hongroise des siècles baroques[9].

Des surprises encore plus spectaculaires seront possibles le jour où les historiens de la littérature se décideront enfin à se rendre compte des limites idéologiques de leur discipline. L'histoire littéraire est une construction idéologique – Roland Barthes l'a très bien montré – créée au XIXe siècle, au moment où la sécularisation de l'enseignement demandait qu'on remplace, sur le plan national, l'enseignement religieux et moral d'autrefois. Il fallait faire l'éloge de la littérature nationale, les écrivains remplacaient les saints, ils devenaient des héros sans peur et sans reproche – qu'on se rappelle le scandale suscité par Raymond Picard lorsqu'il insistait sur certains traits de caractère moins sympathiques de Racine! -, et, surtout, le principe de la tolérance religieuse exigeait que tout texte à sujet religieux soit considéré comme de la non-littérature. La littérature ne pouvait être que profane.

Voici l'une des raisons qui explique la résistance au baroque en France; malgré les efforts de l'abbé Bremond dans les premières décennies du siècle, auteur d'une monumentale *Histoire littéraire du sentiment religieux en France*, ce n'est que lentement, en particulier après le livre retentissant de Jean Rousset (un Suisse!) en 1954 que les universitaires français commencent à admettre les qualités d'un Agrippa d'Aubigné ou d'un Jean de La Ceppède. Mais la résistance continue à l'égard des genres plus strictement religieux comme les sermons ou les traités théologiques. Pascal et Bossuet sont les seules exceptions mais la littérature française pourrait être considérablement enrichie si, en suivant certaines indications de l'abbé Bremond, on admettait aussi Pierre de Bérulle, Nicolas Caussin ou Yves de Paris parmi les grands écrivains du Grand Siècle.

À cette tradition anticléricale et sécularisante de l'historiographie littéraire qui règne partout en Europe avec ténacité, s'ajoute sans doute en Hongrie, depuis 1948, l'idéologie communiste. La littérature est, elle aussi, une arme, elle doit se situer dans une perspective de critique de tout ancien régime, de progrès; ce qui pourrait être considéré comme réactionnaire doit être exclu. Quelques tentatives ont été faites pour accorder au cardinal Pázmány (1570-1637), grande figure de la Contre-Réforme en Hongrie et prosateur de très grande qualité, une place d'exception comparable à celle de Bousset, mais ce n'est que depuis quelques années que l'on commence à rééditer les grands maîtres, fort nombreux, de l'éloquence religieuse, tant catholique que protestants. Ces textes connus, et intégrés dans l'historiographie littéraire, notre vue de la littérature hongroise de trois siècles présentés ici se trouvera sans aucun doute considérablement modifiée[10].

Les considérations qui précèdent permettent de voir dans les grandes lignes les analogies et les différences du phénomène littéraire en France et en Hongrie pendant ces trois siècles. J'aborde maintenant les écrivains que j'aimerais présenter un peu plus longuement: un pour le XVIe, deux pour le XVIIe et deux pour le XVIIIe siècle.

[9] Je pense en particulier aux travaux d'Imre Varga, d'István Kilián, de Márta Zsuzsanna Pintér. Des travaux parallèles, fort intéressants, sont en cours pour la littérature allemande.
[10] Voir en particulier Sándor Lukácsy, « A prédikáció mint irodalom », supplément de la revue *Tiszatáj*, avril 1996.

© Copyright Mikes International 2001-2002

LA RENAISSANCE

Ce qui reste aujourd'hui le plus souvent, dans tous les pays européens, la partie la plus vivante de la littérature de la renaissance, c'est ce que nous appelons la poésie lyrique: que l'on pense à Pétrarque en Italie, à Ronsard et Du Bellay en France, à Sidney et Spenser en Angleterre. La Hongrie n'est pas une exception. Le plus grand auteur de XVIe siècle, très lu et aimé encore aujourd'hui, est un poète lyrique, **Bálint Balassi** (1554-1594). Issu d'une famille aristocratique, il fait des études humanistes à la maison avec un illustre précepteur privé (Péter Bornemissza, écrivain lui-même) et connaît huit langues étrangères: le latin, le slovaque, le croate, le polonais, le roumain, le turc, l'allemand et l'italien. Il a 18 ans lorsque, en 1572, lors du dîner qui suit le courennement du roi Rodolphe, il danse avec d'autres jeunes nobles devant l'empereur Maximilien et le roi et remporte le premier prix avec une danse hongroise. Mais il n'est pas longtemps en grâce à la cour des Habsbourg. Il participe à des campagnes militaires menées par le prince de Transylvanie et il mène une vie débauche avec de jeunes nobles polonais dans des châteaux en Pologne. À Vienne on se méfiait de la Transylvanie et de la Pologne! Ses aventures érotiques sont tout aussi nombreuses et compliquées que ses aventures militaires. Une liaison avec une femme mariée de six ans son aînée, Anna Losonczy, ne l'empêche pas de fréquenter des bordels et de se voir accusé de tentatives de viol d'une jolie bouchère sur les grands chemins; et lorsque, beaucoup plus tard, après un mariage et un divorce de Balassi, Anna devient veuve et refuse de se laisser épouser par lui, il lui intente un procès.

En 1593, quelques combats gagnés par l'armée du roi Habsbourg redonnent de l'espoir aux Hongrois, Balassi s'engage au moment où l'armée semble s'apprêter pour reconquérir la ville d'Esztergom. Mais la grande attaque ne vient pas, les commandants autrichiens de l'armée s'amusent et ne font guère d'efforts militaires sérieux, la déception est grande du côté hongrois. Il y a juste quelques escarmouches, quelques morts, dont Balassi. Pendant son agonie, il cite Virgile à son confesseur et il discute avec son disciple Rimay de la composition de son futur recueil de poèmes, qu'il veut enfin publier. Le chroniqueur allemand qui donne l'inventaire de ceux qui sont morts pendant le siège note parmi ceux-ci « Valentinus Balassa, Hungarus sed impius ». Il avait en effet une très mauvaise réputation, mais si nous connaissons plusieurs détails choquants sur sa vie, cela est sans doute dű aussi au fait qu'il était impliqué dans de nombreux procès d'héritage et que ses adversaires avaient tout intérêt à répandre des anecdotes désobligeantes à son sujet[11].

Ce qui frappe dans sa poésie, c'est – comme si souvent chez les poètes de la Renaissance, chez Ronsard par example – une grande joie de vivre et un émerveillement devant la beauté sensuelle de la nature. Malgré l'aspect savant – Balassi s'inspire souvent de poètes néolatins – le style est simple et sa poésie, presque toujours chantée[12], était déjà très populaire de son vivant. Balassi n'avait publié aucun de ses poèmes, mais il les faisait recopier pour les offrir á ses maîtresses et pour les envoyer à ses amis.

La fraîcheur qui rend cette poésie si populaire encore de nos jours est sans doute une qualité intrinsèque, mais elle est renforcée, pour la réception d'aujourd'hui, par ce qu'on pourrait appeler sa « décontextualisation »: plus en texte est ancien, moins le lecteur moderne comprendra les allusions, les détails historiques de sa naissance. Pour certains textes, notamment des textes en prose, c'est le début de la mort : ils ne peuvent survivre que grâce à une interprétation détaillée, à de nombreuses notes savantes. Pour la bonne poésie, c'est le contraire : le contexte d'autrefois a disparu, elle est d'autant plus vivante[13].

Ses poèmes peuvent être rangés en trois catégories : poèmes d'amour, poèmes réligieux et poèmes militaires. Cette poésie présente une profonde nouveauté en hongrois : l'amour n'a jamais constitué avant lui l'objet d'une poésie à la fois savante et personnelle et la religion, c'est-à-dire la conscience du Péché et l'espoir du salut, n'apparaissait non plus jamais comme un sentiment individuel. Balassi n'énonce pas des vérités générales, il parle de *sa* passion, il parle de *sa* foi. Comme en France, il faudra attendre en Hongrie aussi le romantisme, avant que cette inspiration directe se retrouve dans la poésie.

[11] Je cite détails biographiques d'après Tibor Klaniczai (*Reneszánsz és barokk*, Budapest, Szépirodalmi, 1961) et Rabán Gerézdi (*Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Budapest, Akadémiai, 1968).
[12] Il ne faut pas oublier que la poésie lyrique était autrefois essentiellement une poésie chantée. Une grande partie de poèmes de Malherbe, contemporain de Balassi, a également été destinée à être mise en musique!
[13] János Horváth, celui qu'on a appelé parfois le Lanson hongrois, semble penser à la même chose lorsqu'il écrit, à propos de la poésie de Balassi, cette phrase surprenante : « Nyelve avulásával csak nő és nőni fog üde primitívségének esztétikai hatása. » (*A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Budapest, Akadémiai, 1976, p. 107).

© Copyright Mikes International 2001-2002

LE BAROQUE

L'histoire littéraire aime certains schémas; ainsi – sans doute inspirée par les *Vies parallèles* de Plutarque -, elle aime présenter deux grands écrivains ensemble, comme les pendants l'un de l'autre, des écrivains qui se ressemblent et qui s'opposent[14]. Nous connaissons les couples Shelley et Keats en Angleterre, Goethe et Schiller en Allemagne, Racine et Corneille, Voltaire et Rousseau en France. On les compare et on les oppose dans les manuels, dans des essais célèbres, leur comparaison devient un sujet de devoir pour les élèves. Dans la littérature hongroise, le plus célèbre couple est sans doute celui des poètes Petőfi et Arany au XIXe siècle, mais il y en a aussi un autre, les deux grans poètes épiques baroques, Zrínyi et Gyöngyösi.

Ils se nourrissent des mêmes traditions littéraires, mais pour le reste tout semble les opposer. **Miklós Zrínyi** (1620-1664) provient d'une puissante famille aristocratique, mi-hongroise mi-croate et dont les terres, dans le Sud-Ouest du pays, se trouvent particulièrement exposées aux attaques de l'empire ottoman. Après une formation sérieuse en Autriche et en Italie, Zrínyi passe sa vie dans les combats et dans des réflexions historiques et politiques sur la manière de combattre l'ennemi turc de rétablir la monarchie en Hongrie comme elle fut au temps de sa grandeur, à l'époque du roi Matthias Corvin. Mais il commence par écrire, à l'âge de 25 ans, l'épopée *Détresse de Sziget*, qui le rendra célèbre. Inspiré en particulier par le Tasse et Marino - « le cavalier Marin » de contemporains français – Zrínyi dresse un monument à son arrière-grand-père du même nom qui a réussi, tout en mourant sur le champ de bataille, á stopper en 1566 l'immense armée turque en marche pour conquérir Vienne. Le vieux sultan Soliman Le Magnifique, qui tient à assister personnellement à la prise de la forteresse de Sziget, meurt lui-même pendant le siège. La défaite se transforme ainsi en victoire, l'histoire de la famille en histoire nationale, voilà un très beau sujet épique.

István Gyöngyösi (1629-1704) n'est pas un grand seigneur comme Zrínyi, il est au service de grands seigneurs. Sa position politique est moins claire, elle dépend de celle des seigneurs à qui il prête sa plume. Il écrit plusieurs épopées mais non pas pour célébrer la gloire du passé national, la grande cause du combat contre les infidèles, mais pour servir les intérêts des familles illustres. Pour la critique, ses épopées sont de pseudo-épopées, dans la mesure où elles représentent plutôt des épithalames élargis, c'est-à-dire des poèmes écrits en l'honneur d'un mariage, souvent d'intérêt, qui relie deux grandes familles et que le style baroque du poète transforme en un événement mythologique, soutenu par les dieux.

Gyöngyösi est le poète préféré du public du XVIIIe siècle – avec Balassi bien sűr mais dont on lit les poémes souvent sans connaître le nom de l'auteur[15] -, il est immensément populaire jusqu'á l'époque romantique. Ses épopées contiennent des déscriptions détaillées pleines de métaphores hardies, de rimes inattendues, consacrées à la chaste beauté des futures épouses, à la naissance des rumeurs, au travail des forgerons tatares qui préparent les fers pour les princes hongrois captifs et à mille autres sujets. Chaque sujet, si minime et secondaire soit-il, est immédiatement amplifié selon la tradition rhétorique, au détriment de l'intrigue principale. Le public l'admire, on l'apprend par cœur, Gyöngyösi délasse ses lecteurs des grands problèmes du pays[16].

La comparaison que l'histoire littéraire aime dans ce cas, est extrêmement claire, elle peut être élaborée dans les détails. Le public contemporain préfère Gyöngyösi à Zrínyi, chez qui la composition d'ensemble est meilleure, le sujet plus noble, mais le langage moins souple et moins riche. D'une part il refuse de séparer l'homme et l'œuvre: Gyöngyösi est donc frivole, érotique, politiquement opportuniste, Zrínyi en revanche le héros qui pense au salut de la nation, qui fustige comme les prophètes les péchés de ses contemporains, la déchéance de présent. D'autre part, le sentiment national des romantiques exige partout – en Allemagne, dans les pays slaves, et donc en Hongrie aussi – que chaque peuple possède une épopée nationale: faute d'en avoir une plus ancienne, celle de Zrínyi convient à merveille, là où les pseudo-épopées de Gyöngyösi n'ont aucune valeur nationale.

Aux Français ile est presque impossible de faire sentir et comprendre les qualités poétiques de ces poètes, de Gyöngyösi surtout, non seulement parce qu'il n'existe presque pas de traductions, mais aussi parce que les grands poètes baroques français à qui ils pourraient être comparés sont négligés par les manuels d'histoire littéraire et par conséquent peu connus de public français: je pense à Martial de Brives, dont les paraphrases de psaumes contiennent des métaphores absolument vertigineuses et

[14] Voir à ce propos mon étude « Réception et enseignement : l'histoire littéraire », in : Áron Kibédi Varga, éd., *Théorie de la littérature*, Paris, Picard, 1981, pp. 228-238.
[15] La très riche bibliothèque de Zrínyi possédait pourtant, parmi les rares livres hongrois qu'elle contenait, un exemplaire des poèmes de Balassi !
[16] Pour Gyöngyösi, je me permets de renvoyer à mon étude « Retorika, poétika és a műfajok : Gyöngyösi István költői világa », in : *Irodalomtörténet*, 1983, pp. 545-591.

© Copyright Mikes International 2001-2002

à Pierre Le Moyne, auteur, comme Zrínyi, d'une épopée nationale. Celle, très belle et riche, de Le Moyne est consacré à saint Louis[17].

LE XVIIIe SIÈCLE

La libération de la Hongrie par les armées autrichiennes vers la fin du XVIIe siècle n'a pas apporté les effets escomptés. L'insatisfaction est grande, la révolte éclate et le pays mène pendant une dizaine d'années une guerre d'indépendence sous la direction du prince François Rákóczi. Lorsque cette guerre échoue, en 1711, le prince se réfugie avec quelques fidèles d'abord à la cour de Louis XIV, et ensuite à celle du sultan turc qui assigne les exilés hongrois dans la ville de Rodostó (Tekirdag). C'est là que va naître, grâce aussi aux influences subies pendant le séjour en France, la vocation littéraire de **Kelemen Mikes** (1690-1761), le plus jeune des compagnons du prince. Page de Rákóczi, Mikes quitte la Hongrie à vingt ans et ne revoit plus jamais sa patrie, il passe cinquante ans en exil et meurt, des compagnons du prince, le dernier. Dans la petite ville de province turque, il remplit ses loisirs et chasse l'ennui en se consacrant à la littérature: il traduit des ouvrages français, dont deux ont des tritres très significatifs au milieu de cet exil désertique: le *Traité de la paresse ou l'Art de bien employer le temps* d'Antoine de Courtain (1673) et les *Journées amusantes* de Madame de Gomez (1722). Mais surtout, il rédige, de 1735 à sa mort, les *Lettres de Turquie*, roman épistolaire autobiographique, l'un des chefs-œuvre de la littérature hongroise. Ces lettres, adressées à une tante inexistante qui habiterait Istanboul, lui permettent de noter les petits événements de la vie quotidienne aussi bien que des réflexions personnelles de toute sorte. Ce qui frappe, c'est le ton direct et chaleureux, le vocabulaire concret et le profond humour de l'auteur: les Lettres n'ont rien du pathos d'un exilé nostalgique et malhereux. Après sa mort, ses nombreux manuscrits ont été transférés en Hongrie mais la plupart de ses écrits ne furent imprimés qu'au XIXe siècle.

Sur le plan humain, Mikes est un symbole, celui de l'exilé qui ne sombre pas dans le désespoir mais accepte lucidement l'absurde en gardant la fidélité à une culture lointaine et inaccessible. En même temps, abstraction faite des circonstances de sa vie, Mikes est, sur le plan esthétique, un précurseur de la modernité. La littérature, telle qu'il la pratique, correspond à une conception qui ne se répand qu'au XXe siècle. Plus encore peut-être que pour Proust, dans sa solitude de Rodostó, la littérature remplace la vie, celle-ci ne semble être faite que pour aboutir à la littérature, « vraie vie ». Mikes aurait pu choisir le genre du journal intime ou des mémoires qui conviennent en général à ceux qui vivent seul. Lui, au contraire, cherche le dialogue; il s'invente une tante, fiction et réalité se confondent: dans une lettre, la 75e, il recommande à sa correspondante de brűler ses lettres si elle le veut, parce que, de toutes manières, lui va garder les lettres – inexistantes bien sűr – de la tante! Mikes peut disparaître puisque la tante chéries, c'est-à-dire la littérature, ne cessera pas de vivre. L'auteur des *Lettres de Turquie* est un authetntique personnage á la Borges[18].

Mikes est un cas isolé, une réussite solitaire et énigmatique. Par contre, l'autre écrivain important du XVIIIe siècle que j'aimerais citer ici, avant de conclure, s'inscrit pleinement et exactement dans l'histoire des idées telle qu'on la pratique pour le Siècle des Lumières: **György Bessenyei** (1746-1811). Issu d'une famille de noblesse modeste et pauvre, il est envoyé à 19 ans à Vienne comme garde du corps de la reine Marie-Thérèse. Celle-ci vient en effet de créer une section spéciale hongroise de gardes du corps constituée de jeunes nobles. Bessenyei est très bien accueilli à la cour, il voit souvent la reine elle-même. Ébloui par la brillante culture franco-italienne de la métropole, il se met frénétiquement à lire et à s'éduquer. Il s'intéresse en particulier au théâtre et à la philosphie. Il traduit des pièces étrangères et se met à en écrire lui-même, l'histoire littéraire a l'habitude de dater de 1772, l'annés de parution de sa tragédie *Agis*, le début de la modernité. Ses philosophes préférés sont Locke, Montesquieu, Voltaire et Rousseau. Après la mort de la reine, sa situation financière s'aggrave et il est obligé de se retirer sur ses terres où il passe, non pas exactement comme Mikes en Turquie, mais tout de même dans une relative solitude, les trente dernières années de sa vie.

Son œuvre est immense et aussi variée que celle de Voltaire[19]. Je n'en cite que quelques spécimens. Á côté du théâtre, il cultive le genre du pamphlet, en intervenant dans de nombreuses affaires publiques concernant l'éducation, la tolérance religieuse,

[17] Le lecteur français consultera de préférence, pour ces trois poètes et en particulier pour Balassi, *l'Anthologie de la Poésie hongroise*, établie par Ladisla Gara (Paris, Seuil, 1962).

[18] Pour Mikes, voir Lajos Hopp, « Kelemen Mikes, l'auteur des Lettres de Turquie », in *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, tome 13, 1971, pp. 167-190 et mon essai « Mikes mítoszai » in: *Az embernek próbája*, recuil publié par le Cercle Mikes Kelemen, Amsterdam, 1976, pp. 31-35.

[19] La différence avec Voltaire se manifeste surtout au niveau du style: Voltaire se trouve *à la fin* d'une période stylistique, celle du français classique, son style est lisse, presque un peu fatigué. Bessenyei par contre manifeste toute la fraîcheur concrète, presque poétique, de celui qui se trouve *au debut* d'une periode stylistique.

© Copyright Mikes International 2001-2002

l'utilisation de la langue nationale. Il publie encore à Vienne un recueil d'essais divers, *Holmi*, comparable au *Dictionnaire philosophique* de Voltaire, puis de retour dans son village, il écrit un long poème philosophique, *Le monde de la nature* (A természet világa), qui lui vaut une interdiction par la censure et une surveillance policière, et enfin son livre le plus célèbre, *Le Voyage de Tarimène* (Tariménes utazása, 1804), un roman philosophique et utopique, dans la tradition inaugurée par le *Télémaque* de Fénelon (1699) et qui a eu beaucoup de successeurs en France aussi, très lus à l'époque mais aujourd'hui complètement oubliés, comme Terrasson (*Séthos*, 1731) ou l'abbé Barthélemy (*Voyage du jeune Anacharsis*, 1788).

Le séjour à Vienne donne au jeune Bessenyei la conviction que le conservatisme est un danger et qu'il faut accueillir les idées et les sciences nouvelles dans la langue nationale, comme le faisaient à ce moment-là les pays germanophones. Souhaiter les choses anciennes, c'est souhaiter l'ignorance. Le bonheur est fonction de l'éducation, Bessenyei, en vrai homme du XVIIIe siècle, en est fermement persuadé. Le savoir est le seul moyen de rendre un people heureux et le savoir ne se communique que dans la langue maternelle. C'est pourquoi il faut à la fois traduire et créer des œuvres nouvelles, promouvoir la cause de l'éducation publique, des sociétés savantes et de la recherche scientifique. Comme chez ses grands modèles français, il n'y a pas, chez Bessenyei non plus, de cloison étanche entre la littérature, la philosophie et les sciences.

La plume et l'épée : ces deux termes désignent, d'une maniére générale, les arts de la guerre et du langage, objets principaux de l'éducation, selon Hannah Arendt, depuis l'Antiquité et qui déterminent l'histoire de la civilisation occidentale[20]. Mais de manière plus précise, j'ai choisi ce titre pour mon article en souvenir de Cervantès (1547-1616), contemporain de Balassi, soldat et écrivain comme lui et qui compare dans le *Don Quichotte* à plusieurs reprises ces deux métiers, les seuls métiers nobles qui peuvent rendre « riches et honorés »[21]. Ces deux termes caractérisent assez bien la condition de la plupart des écrivains hongrois dont il a été question. Au début nous voyons Balassi et Zrínyi qui symbolisent chacun à sa manière la conjugaison des deux métiers, ce sont des soldats-poètes typiques. À la fin, Mikes et Bessenyei ne servent l'épée qu'à contrecœur, ce sont des écrivains dans le sens moderne du terme. Écrivains modernes sans doute, mais écrivains solitaires: la vie littéraire de la capitale (Buda et Pest), la naissance des académies et des salons, l'enseignement universitaire d la littérature nationale, tous ces épiphénomènes de la littérature qui entourent presque automatiquement l'écrivain moderne et semblent une évidence aujourd'hui, ne naissent en réalité que plus tard, après les écrivains traités ici, à la fin de la vie de Bessenyei, dans les toutes dernières années du XVIIIe et au début du XIXe siècle.

Toll és kard

A magyar irodalom történetét külföldön nem a Magyarországon meghonosult értékhierarchia szerint kell bemutatni, tehát nem azokról az írókról és irányzatokról kell a külföldieknek részletesen beszélni, akiket mi a legjelentősebbeknek tartunk, hanem úgy, ahogy ez az illető idegen irodalom hagyományaiba passzol. Ez végső fokon azt jelenti, hogy a magyar irodalomtörténetet minden egyes idegen kultúrnyelven másként kell bemutatni. A tizennyolcadik századig terjedő régebbi magyar irodalom bemutatása egy francia közönség számára azt jelenti, hogy rámutatunk a jellegzetes műfajbeli ellentétekre (magyar eposz – Zrínyi, Gyöngyösi -, francia dráma – Corneille, Racine) és kiemelünk néhány írót – keveset! -, akik a francia kontextusban könnyen elképzelhetők, pl. a bécsi testőrírókat, akik a magyar kultúrában a francia felvilágosodás eszméit terjesztették.

Pen and Sword

If we wish to present the Hungarian literary history abroad, we should not follow the hierarchy of values established in the tradition of the Hungarian historiography of literature, but adapt our presentation to the tradition of the literary history of the given language. This means in fact that Hungarian literary history should be written in completely different ways for every other language. When presenting the older Hungarian literature to the French public we should insist on the genre-differences (the importance of baroque epic poetry in Hungary vs. the importance of theatre in France) and speak only about very few writers, like those who served in the Royal Hungarian Guard in Vienna at the end of the 18th century, who introduced the ideas of the French Enlightenment in Hungary and translated important texts into Hungarian.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[20] Hannah Arendt, *Condition de l'homme moderne*, Paris, Calmann-Lévy, 1983, p. 63. Voir aussi Jeremy Gilbert-Rolfe, *Das Schöne und das Erhabene von heute*, Berlin, Merwe, 1996. p. 59: « die Geschichte des Abendlandes, eine Geschichet des Schwertes und des Federhalters ».

[21] Première Partie, chap. XXXVII et Deuxième Partie, chap. VI. – Zrínyi, poète et chef militaire, compare lui aussi les deux métiers dans la « Peroratio » de son épopée.

© Copyright Mikes International 2001-2002

KIBÉDI VARGA, Sándor : Magyar és német filozófia[1]

- Az erdélyi és a bádeni iskola -

Fejtegetéseink célja annak a tárgyi összefüggésnek a feltárása, amely a magyar és a német filozófia eredményei között fennáll. Ennek a feladatnak a maga teljes egészében való megoldása dolgozatunk keretében természetesen lehetetlen. A német filozófiai élet hullámai sohasem állottak meg a magyar határoknál, hanem mindig eleven érdeklődést keltettek a magyar gondolkodók lelkében. Az összefüggés nyomon követése tehát a magyar gondolkodás történetének teljes felvázolását követelné, ami túlmegy dolgozatunk határán. Sok előmunkálat is szükséges még hozzá. Feladatunkat ennélfogva korlátoznunk kell mind a magyar, mind a német filozófia tekintetében. Apró kérdések részletekbe vesző taglalása helyett nagy fontosságú mozgalmakra hívjuk fel a figyelmet, hogy kiemelkedő példákon mutassuk be a magyar és a német filozófia szoros kapcsolatát. S ha csakugyan úttörő és irányt szabó mozgalmakat sikerül például választanunk, eljárásunk nemcsak annyiban jogosult, hogy a nagy példa sok kisebbet helyettesít, hanem az így nyert eredmény a továbbiak folyamán más példák választásával a szükség szerint ki is egészíthető.

Az a mozgalom, amelyet a magyar filozófiai élet jelenségei közül kiemelünk és fejtegetéseink első részének központjába állítunk, az *erdélyi iskola* alkotásaiban bontakozik ki.

Az erdélyi iskola természetes központja a közel kétmilliót kitevő erdélyi magyarság fővárosa: Kolozsvár. Kolozsvár gazdag magyar szellemi élete alkotja azt a termékeny környezetet, amelyben az erdélyi iskola kivirágzik. Az iskola alapítója, az 1846-ban született Böhm Károly, ugyan felső-magyarországi család sarja és Budapesten írja meg nagy művének, a hat kötetes *Az ember és világá*nak első két kötetét: az ismeretelméleti és ontológiai alapvetést tartalmazó dialektikáját (1883) és organisztikus lélektani felfogását magába záró pneumatológiáját (1892), de legjelentékenyebb alkotása, az 1906-ban megjelent, *Axiologia*, már kolozsvári tevékenységének a gyümölcse. Itt írja meg mint a virágzó kolozsvári magyar egyetem tanára az *Axiologiá*ban kifejtett, általános értékelméleti alapvetés nyomán, az egyes értékfilozófiai tudományágak: a logika, az etika és az esztétika köteteit is. 1911-ben bekövetkezett halála megóvja attól, hogy megérje szeretett hazája összeomlását és a kolozsvári egyetemnek Szegedre való menekülését. De ha az erdélyi iskola megalapítója nem is bennszülött erdélyi, tanítványai, akikre legmélyebben hat és akik tanát a magyar szellemi életben elterjesztik és érvényesítik, szinte kivétel nélkül erdélyi magyarok. A szegedi egyetem filozófiatanára, Bartók György, a debreceni egyetem filozófusa, Tankó Béla, a magyar protestáns teológia vezető egyéniségei, Ravasz László, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor stb. erdélyi magyarok és mind Böhm közvetlen tanítványai és szellemi örökösei.

Az erdélyi iskola, élén kiváló alapítójával, kezdettől fogva rendkívüli érdeklődéssel és rokonszenvvel fordul az újkor legjelentősebb filozófiai mozgalma, a német idealizmus felé. Útja elején Kant kriticizmusa gyakorol rá döntő hatást, de a kritikai filozófia módszere és szellem meghatározó erővel érvényesül azután minden megnyilatkozásában. Böhm eleinte Kant kriticizmusának és Comte pozitivizmusának összeegyeztetésén fáradozik, később mindinkább Fichte felé hajlik, hogy végül – talán némileg szándéka ellenére is – egyre tágabb teret hagyjon schellingi és különösen hegeli motívumok érvényesülésének. Hogy mennyiben játszanak szerepet ebben külső hatások, mennyiben gondolkodónk erőteljes egyénisége és a gondolatok fejlődésének immanens logikája, annak kimutatása Böhmre és követőire nézve a részletkutatás fárasztó feladata. Itt elegendő rámutatnunk arra, hogy Böhm erős egyénisége kizár minden megalkuvást, elvi áldozattal járó egyezkedést. Fáradhatatlan erőfeszítéssel a szellemi élet végső mélységéig hatol, hogy ott biztos alapra találva, egységes szerves rendszert alkosson. Ebbe a rendszerbe csak az juthat bele, ami a rendszer alapgondolatához hozzáhasonul és abba szervesen beleilleszkedik. Ez biztosítja minden egyezés és hasonlóság mellett is Böhm felfogásának önállóságát.

Az erdélyi iskola egy ideig a korabeli német példával megegyezően főleg ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik. A filozófia feladatát programszerűleg az ismeretelméletre korlátozza. A filozófia tudományos jellegét csak úgy véli biztosítottnak, ha megmarad az ismeretelméleti célkitűzéseiből adódó korlátok között, a kriticizmusnak egy sajátos, éppen korlátozott felfogása értelmében. A problémák fejlődése ugyan túlhajtja a szoros értelemben vett ismeretelméleti reflexió kérdésfeltevésein és eredményein, de ezt nem vallja be magának, nem tudatosítja. A teoretikus érték vizsgálatáról áttér az ateoretikus értékek

[1] E dolgozat csekély módosítással azt az előadásomat tartalmazza, amelyet 1939 januárjában, a Német Filozófiai Társaság elnökségének meghívására, a berlini egyetemen és Magdeburgban tartottam s az Eucken-Szövetség elnökségének felkérésére a jénai Eucken-házban rövid idő múlva megismételtem. – Először megjelent a Budapesti Szemle 1939. évi 738. számában. [Forrás: „A szellem hatalma” c. tanulmánygyűjtemény; 1980. – Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2002

vizsgálatára, etikát, esztétikát, vallásfilozófiát alkot a nevet adó érték jelentésének sajátos utalásai alapján, azonban mindezt ismeretelméletnek tartja, annak is nevezi. És csak lassanként tud szakítani tudatosan is a noetizmus szűkös programjával. Különösen nagy pedig az idegenkedés a metafizikától. Kantnak a régi metafizikán gyakorolt megsemmisítő kritikája az erdélyi iskolát is hosszú ideig igézete alatt tartja. A metafizika fogalmi költészet, amelytől a tudomány érdekében tartózkodni kell. Innen van, hogy nem számolnak a filozófiai gondolkodás kifejlődésével szükségképp együtthaladó metafizika-képződéssel, sem a legfőbb tekintélyként tisztelt Kant filozófiájában magában rejlő új metafizikával, és mikor a világegység problémájával gyötrődő Böhm gondolkodása már a misztikába vész, hivatalos program még mindig az ismeretelmélet, igazában az értékelméletté kitágult ismerettan, míg a metafizika, vagy éppenséggel misztika kritikai gondolkodóink előtt tilos terület.

Legeredményesebb az erdélyi iskola munkája az értékfilozófia vagy axiológia területén. Az alapvetés Böhm érdeme, akinek 1906-ban megjelent *Axiologiáj*a úttörő munka nemcsak a magyar, hanem az európai filozófiai irodalomban is. Ha mélyenjáró fejtegetései ma már nem is okoznak olyan feltűnést, mint amilyent közzétételükkor megérdemeltek volna, korát megelőző megállapításai az értékfilozófia maradandó állományába tartoznak. Követői az egyes értékfilozófia tudományok terén fejtenek ki sikeres munkásságot.

A magyar filozófiai élet jelenségei között való választásban történt döntésünk meghatározza egyúttal tanulmányunknak a német filozófiai élet jelenségeihez való viszonyát. Bár tagadhatatlanul a gazdag német filozófiai irodalom más törekvései is hatottak a magyar gondolkodók munkájára, más irányzatok is támasztottak rokonáramlatokat a magyar filozófiában – aminek feltárása, ismétlem, értékes és dolgozatunk célkitűzését hasznosan kiegészítő feladat -, az erdélyi iskola munkássága Kantra és a német idealizmusra utal, sőt a két egymásra utaló irányzat egymás munkáját tárgyilag kiegészíti az értékfilozófia eredményeiben. Az erdélyi iskolára döntő hatást gyakorló Kant-tanulmányok ez iskolát szorosabban kapcsolatba hozzák a Kant tanait kritikailag továbbfejlesztő új-kantista áramlatokkal. Midőn pedig ez iskola az axiológiában megtalálja munkásságának súlypontját, figyelme és rokonszenve önkéntelenül ahhoz az új-kantista áramlathoz vonzza, amely Kant tanának értékfilozófiai átértelmezésére, helyesebben Kant értékfilozófiai kezdeményezéseinek rendszeres kiépítésére törekszik. Böhm tanítványai Windelband Vilmos, Rickert Henrik, Bauch Brunó stb. műveit olvassák, egyesek megjelennek előadótermeikben is, hogy közvetlenül megismerkedjenek a délnyugati német iskola vezető egyéniségeivel. Rickert filozófiájáról e dolgozat szerzőjének tollából külön kötet jelenik meg a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Könyvtárában (1931). Így találkozik a *délkeleti magyar*, egy szóval *erdélyi iskola* a *délnyugati német*, egy szóval a *bádeni iskolá*val. Axiológiai munkásságuk eredményeinek összefüggése a magyar és a német filozófia eleven kapcsolatának példája és bizonyítéka.

Természetesen, mint ismeretes, a magyar és a német filozófia között állított tárgyi összefüggés közössége nem jelenti egyúttal a kölcsönhatás közösségét. Nem is jelentheti. Az erdélyi iskola munkái, Böhm *Az ember és világa* is csak magyar nyelven olvashatók, megtermékenyítve a magyar gondolkodást, elzárva azonban a német filozófusok elől. Bartóknak Böhm filozófiájáról német nyelven közzétett dolgozata (Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, Bd. 165.) viszont a maga idejében érdemes munka, de – bizonyára a korabeli naturalizmus hatása alatt – túlságosan kiemeli Böhm filozófiájának pozitivista-naturalista elemeit és nyelvileg is átdolgozásra szorul. Böhm *Axiologiá*jának eredményei nem válnak az európai filozófia közkincsévé. Az erdélyi és az annak hatásától nem érintett bádeni iskola összefüggése a kutatás tárgyi eredményeinek egymást kiegészítő viszonya, bár e viszony tudatosítása rávilágít az eredményeket létesítő szellemek rokonságának problémájára is.

Mindez megszabja további fejtegetéseink útját. Figyelmünket most már az értékfilozófia problémáira kell fordítanunk, hogy az erdélyi és a bádeni iskola eredményeinek felhasználásával és egybevetésével megjelöljük a magyar értékfilozófia mai állását s egyben példáját és bizonyítékát szolgáltassuk a magyar és a német filozófia között fennálló pozitív kapcsolatnak. Megjegyezzük, hogy ebben a munkában a továbbiak folyamán eltekintünk a személyi-történeti vonatkozások kidomborításától és kizárólag az értékprobléma tárgyi utalásai nyomán haladunk, az értékelés fejlődésének kérdésénél az erdélyi, az érték meghatározásánál a bádeni iskola eredményeire támaszkodva.

*

Mielőtt az értékfilozófia problémáira térnénk, előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a következőkben sok ismert megállapítást, immár köztudattá vált eredményt idézünk. Idézésre való érdemességüknek igazolására azonban hadd utaljunk e helyütt is a főforrásukat alkotó Böhm *Axiologiájá*nak megjelenési idejére: 1906, továbbá arra, hogy dolgozatunk hangsúlya nem ezeken a részleteken fekszik, hanem azon az összefüggésen, amelynek kedvéért e részleteket, bármilyen vázlatosan is, fel kell idéznünk.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Kétségtelen, hogy az értékelés az emberi élet alapfunkciója, amely nélkül egy pillanatig sem lehetünk meg. Aki élni akar, annak értékelnie kell. Az élet szüntelen tevékenység és minden tevékenység – döntés valamely érték irányában. Ebben az értelemben a tétlenség is tett és az értékellenes is érték a kétféle jelentést átfogó ellentétfelettiség egységében. Mégis, ha értékről beszélünk, rendszerint annak pozitív jelentésére gondolunk, megállapításaink arra vonatkoznak, bár az eredmények megfelelő módon alkalmazhatók mindig negatív irányban is.

Az értékjelzők párosával jelentkeznek, ez egyenesen ismertetőjelük. Ha az értékelt megüti a mértéket, pozitív, ellenkező esetben negatív értékjelzőt kap. A jelzőknek ez a párossága hiányzik az ontológia területén. A lét tagadása csak a semmire, azaz épp semmire sem vezet, még a pozitív érték elvetésében benne rejlik az ellenkező érték felé fordulás. Mindez közismert, felesleges tovább részleteznünk.

Az értékelés lényegében valamely mérték alkalmazása. Az érték maga nem is egyéb, mint az a mérték, amelyet az értékelésnél alkalmazunk. Értékelésünk ennélfogva attól függ, milyen mértéket használunk a dolgok megítélésénél. A mérték színvonala szabja meg értékelésünk színvonalát. A mértékre pedig az értékjelzők vezetnek rá, bennük jut kifejezésre a mérték értéke, a mérték természete.

Az értékelő tudat fejlődésének első fokozatát a hedonizmus jelzi. Az axiológiailag még differenciálatlan nyelvhasználatban általános értékjelzőként használt jó és rossz fogalompár itt a kellemessel és a kellemetlennel azonosul s az élv és a kín értékére utal. Pozitív érték az élv, a *hédoné*. A hedonista értékelés teljesen szubjektív. Az értékelt tárgy tárgyi természete egészen figyelmen kívül marad benne s csak az a fontos: élvezetet okoz-e az értékelő alanynak. Az élvérték szubjektivitásában rejlik annak relativitása, érvényének a szubjektumtól való függősége. Ez az értékelésmód természetes, amíg az alanyt érzékiségének kifejlése köti le. A hedonizmus az értelmileg még fejletlen egyén természetes értékelésmódjának kifejezése.

A gondolatsor végiggondolása végül magának a hedonizmusnak a mérlegre tételéhez vezet. Vajon igazolható-e a hedonizmus elmélete maga az általa ajánlott szubjektív-relatív élvérték alapján? Tekinthetjük-e az élvet az értékelés egyetemes elvének, vagy érvénye korlátozásra szorul? A kérdés eldöntésére az elvet mind pozitív, mind negatív irányban végig kell gondolnunk, a maximumig kell fokoznunk, hogy elfoglalhassuk azt a végső pozíciót, ahonnan a hedonizmus problematikája áttekinthető. Az igaz, hogy az így nyert határfogalmak nem a valóságból valók, de a valóságban egymással keveredő tendenciák igazi jelentősége épp e határfogalmak jelentésének tisztaságában tűnik elő.

A hedonizmustól általános mértékké nyilvánított érték teljes jelentését vizsgálva, egyik irányban a kínt találjuk s most gondolatban mindent e mérték alá helyezünk. Ámde az egész életnek a kín mértéke alá való helyezése magában véve tarthatatlan pozíció. Egy csupa kínokból álló élet lehetetlen, mert önmagát semmisíti meg. Az élet önfenntartásának sikerét élvezet jelzi, tehát minden élet, amely magát fenntartja, élvezettel jár. Ebben rejlik a hedonizmus pozitív jelentősége, egyben a hedonisztikus pesszimizmus kritikája. De a gondolatsor másik vége sem jár kisebb nehézségekkel. Egy csupa élvezetekből álló élet szintén lehetetlen, mert megvalósíthatatlan. Hiszen az élvre épp az jellemző, hogy gátlások leküzdése, hiányok pótlása, kínok megszüntetése nyomán jár. Az élv nem töltheti be az egész életet, az élet nem teljesedhetik be az élvezetben. „A kéj örökkön élni vágy" (Doch alle Lust will Ewigkeit), zengi Nietzsche. „A kéjet, amit egy ital víz ád, Szomjam hevével kell kiérdemelnem", - hangzik a válasz Madáchnál *Az ember tragédiájá*ban. Az élv és kín egymást feltételező ellenkezése lehetetlenné teszi a hedonizmust, mint egyetemes értékelési álláspontot.

Az élvprincípium kibontakozása magától vezet az értékelés következő lépcsőfokára. Az élv érdekében tekintettel kell lenni az élvező alany önfenntartására, válogatni kell az élvek között az önfenntartás szempontjából. Ezzel az élv maga is az értékelés tárgyává válik, egy tőle különböző mérték: az önfenntartás érdeke alá vettetik. Az önfenntartás érdekében olykor el kell fordulnunk az élvezetektől és vállalnunk kell az ellenkezőjét. Ez azonban már nem a türelmetlenül követelődző érzéki ösztönök, hanem a fejlődés magasabb fokán érvényesülő reflektáló értelem álláspontja. Így jutunk az értékelő tudat fejlődésének második fokozatához, az utilizmushoz, amelyben minden az önfenntartás haszna és kára szerint ítéltetik meg.

Az utilizmus értékmérőjét alkotó haszon fogalma épp úgy relatív fogalom, mint a hedonizmusé. Ahogy az élvérték nem állhat meg önmagában, hanem az élvező alanytól függ, a haszonértéknek sincs önmagában értelme és érvénye. A haszon mindig valakire utal, aki él vele, akinek szüksége van rá. Haszon és szükséglet ennélfogva elválaszthatatlan fogalmak. Az utóbbi az önfenntartást akadályozó hiány, az előbbi a hiány pótléka, az önfenntartás reális eszköze. „A hasznosság a dolog arravalósága, hogy célokra eszközül szolgáljon" (Böhm). Az utilizmus objektivista álláspont. A reflektáló értelem a tárgyak objektív vonásai alapján dönt hasznosságuk felett. Megjegyzendő, hogy a különféle önfenntartási funkciókban, egyszóval különféle ösztönökben nyilatkozó élet az ösztönök sokféleségében meghatározza a szükségletek és ezzel együtt a lehetséges haszonfajták rendszerét, amely épp ebből az összefüggésből kiindulva nyerhet végső megalapozást.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Magának az utilizmusnak az értékelésénél ugyanazt az eljárást kell követnünk, mint a hedonizmus kritikájában. Az így nyert két határfogalom: a minden haszon nélkül való élet és a csak haszonért való élet egyaránt értelmetlen. Az előbbi a megsemmisüléssel azonosul a pótlékot nem ismerő hiányok fogalmában és mutatja a haszonérték pozitív jelentőségét. Az utóbbi a céltalan élet fogalmában megvilágítja az utilizmus alapvető fogyatékosságát. A haszonérték eszközi érték, amely magán túl utal valamely célra s ez nem található az utilizmus körén belül. A haszonértékre korlátozódó utilizmus célul is csak a hasznot állítja, de az a maga eszközi mivoltában újból tovább utal a probléma befejezetlenségére, sőt befejezhetetlenségére, amíg az utilizmus mellett kitartunk. Ha a haszonérték az egyedüli mérték, csak az eszköz értékes, míg az eszköztől különböző cél értéktelen. Vagy értékes a cél is s akkor értéke nem a hasznosságból meríthető, hanem önmagában rejlik. Így vezet a haszonérték eszközi jellegének felismerése az önérték fogalmára. Benne az értékelő tudat fejlődésének legmagasabb fokozata, az idealizmus tör elő.

Az értékelő alany természetesen nem mindig ér el az értékelésnek az idealizmusban megjelölt legmagasabb fokozatára. Viszont az utilizmusnál az érték eszközi mivoltánál fogva meg nem állhat. (Aránylag tisztán nyilatkozó típusa a kapzsi.) Az utilista ennélfogva, ha nem tud felemelkedni az önérték idealista eszméjéig, visszafordul a hedonizmus felé, onnan meríti célját.

Az értékelés fejlődése a hedonizmustól az utilizmuson át az idealizmushoz vezet oly módon, hogy a legmagasabb értékelési fokozat az alacsonyabbat – Hegel kifejezésével élve – magába felemeli. Világosan kitűnik ez akkor, amikor a fejlődést az elért legmagasabb fokozatról visszatekintve szemléljük. Ami a fejlődés ábrázolásában egymás után következik, itt együtt található. Az idealizmus által felmutatott önérték a haszonra utal, mint megvalósulásának eszközére és a megvalósulás sikere az élvezetben jut kifejezésre. A három axiológiai álláspont egymással folytatott küzdelme tehát az értékelés egymással összefüggő mozzanatainak önkényes önállósításán és általánosításán alapul, aminek következtében az egymást kiegészítő mozzanatok természetes összefüggése megszűnik és három indokolatlanul önállosított elv feszül egymással szemben – mindegyik kizárólagossági igénnyel, míg az igények megfelelő korlátozása az értékelés egységes magyarázatához segít, mihelyt a tudat az önérték eszméjéig emelkedik. De világos most már az is, hogy a legmagasabb fokot elérve, értékről szigorú értelemben csak mint önértékről beszélhetünk, míg a haszon végleg az értékmegvalósulás eszközének, az élvezet pedig a megvalósulás sikerét jelző mutatónak minősül. Az axiológia végső problémája az önértékben felismert érték fogalmában rejlik. Megoldása az idealizmus önigazolása.

Az önérték értelmében vett érték önigazolása kétféle módon kísérelhető meg: ontológiai alapon és tisztán axiológiai eszközökkel. Az erdélyi iskola az első úton indul el. Szerinte a valóságot tudattalanul alkotó és a tudatos utánképzésben megismerő szellem a maga végső kifejezésében tömörítő intuícióval megpillantja az alkotott és alkotó lényegbeli azonosságát önmagában, azaz a valóságot alkotó önértékű szellemben. Önmaga értéke az alkotások értékességének a forrása. Valóság és érték egyaránt rá vezethetők vissza. Ezért a valóság érték és az érték valóság[2].

Az önérték fogalmának ez az igazolási kísérlete súlyos nehézségeket rejt magában. A változó létnek és a változatlan értéknek a szellem jelentésében való egybeesése misztikus fogalom, amely a kritikai tudat fényében feltáruló ellentmondásaival túlmutat a tudományos megoldás lehetőségének a határán. Lét és érték egymással nem azonosítható, egymásra vissza nem vezethető jelentések. A létnek értékké avatása csak a lét változásának, hatékonyságának feláldozása árán sikerül, ami a lét megmerevítését, állandósítását, de egyúttal léti mivoltából való kifordítását jelenti. Az értéknek létté minősítése, a változó létbe való beolvasztása viszont annak változatlan érvényét, egyszóval lényegét szünteti meg. Az érték ontológiai megalapozása tehát semmiképp sem vezet sikerre.

Az erdélyi iskola által követett ontológiai, általa *hypermetafizikának* nevezett eljárás mindebből következőleg az axiológiai tudat igényeit nem elégítheti ki. Ha a valóság az önértékű szellem alkotása, épp mert a maga egészében e szellem alkotása, teljesen értékesnek kellene lennie. Ámde ilyen valóságfogalom alapján értékkülönbségek, feladatok nem volnának állíthatók, kultúralétesítés nem volna követelhető, tehát az axiológiai tudat minden igénye megsemmisülne. Hiszen csak az állítható feladatul, ami nincs adva. Csak az létesíthető, ami nem létezik. Az érték nemléte az axiológiai tudat alapkövetelménye. Erre vezet az erdélyi iskola szellem-metafizikájának a kritikája.

Fejtegetéseinknek erről a pontjáról immár világos képet alkothatunk magunknak Böhmnek és az erdélyi iskolának értékfilozófiai jelentőségéről. Az értékelő tudat fejlődési stádiumainak feltárása és a köztük lévő összefüggés tisztázása, az önérték fogalmának felsmerése és az értékelés gerincfogálmává avatása épp oly maradandó érdem, mint az egyes értékfajok természetének elemzésében elért eredményeik. Az önérték metafizikai megalapozásának sikertelenségét kimutató kritika

[2] Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy az erdélyi iskola képviselői mutatnak a legtöbb érintkezési pontot Eucken Rudolf magasztos eszmevilágával.

© Copyright Mikes International 2001-2002

azonban túlvezet az iskola határain és tárgyi szükségképiséggel utal a bádeni iskola, főleg Rickert és Bauch rendszeres értékfilozófiai munkálataira.

„A nemlét az értéknek mint értéknek a legszembeszökőbb jellemvonása", - állapítja meg Bauch[3] s ezzel útját vágja minden kísérletnek, amely az értékfogalom ontológiai, vagy mondjuk: hypermetafizikai megalapozására irányul. Lét és érték két külön világ, egymással el nem cserélhetők, egymással össze nem keverhetők. Ez következik az érték nemlétének a felismeréséből. Az értéknek érvénye van, a létező adva van, de a nem-létező érték feladat a létező számára – ez a kritikai axiológia következő lépése. És most már világos, hogy a léttől független és ebben az értelemben abszolút érték mégsem választható el végleg a léttől, különben nem jelenthetne épp feladatot sem a lét számára. A kérdés csak az, nem érinti-e az érték léttelenségét az értékmegvalósítás követelménye, az értékfeladat megvalósítása. Tagadhatatlan, hogy értéklétesítésről szigorú értelemben nem beszélhetünk, de beszélhetünk a létnek az értékfeladatból folyó követelmények szerinti alakításáról, egyszóval értékábrázolásról s elmondhatjuk, hogy minden értékmegvalósítás valóban értékábrázolás. Hogy pedig a lét az értékkövetelmények szerint alakítható és nem áll mereven ellene az értékek kiábrázolásának, annak alapja csak abban rejlhetik, hogy maga is értéktörvények alatt áll, az igazságérték törvényei által konstituált, vagyis már a maga konstituciójában sem idegen az értéktől. Így áll előttünk az érték a maga léttől független érvényének létmeghatározó és alkotásszabályozó kettős jelentőségében, bár az értékeszme konstitutív és regulatív funkcióinak elvi elhatárolása még megoldhatatlan, azaz megoldásra váró feladat.

De nem lehet feladatunk, hogy Bauch értékfilozófiai eszmélkedéseinek szálait itt tovább szőjjük, sem hogy a bádeni iskola egyes képviselőit külön-külön jellemezzük. A magyar és a német filozófia tárgyi érintkezése és épp a két oldalról kiinduló értékfilozófiai kutatások egymásra utaltsága tárgyi alapon máris nyilvánvaló. A magyar értékfilozófia hasznosan értékesíti azokat az eszközöket, amelyeket a német értékfilozófiai kutatás problémáinak tisztázásához nyújt. Innen kiindulva határozható meg a sok tekintetben önálló kezdeményezésekkel és eredményekkel dicsekedő magyar értékfilozófia mai állása és színvonala.

Egy pillantást vethetnénk talán még ebben az összefüggésben az értékfajok megkülönböztetésének, az érték tagozódásának problémájára. Az erdélyi iskola alapítója a szellem alapfunkciói nyomán az értékek háromtagú táblázatát állítja fel a logikai, etikai és esztétikai értékkel, a vallásos érték lényegét e három egységében látva. Követői közül egyesek a vallásos érték (religiosum) önálló jelentőségét hangsúlyozzák és a jelentésében állított többlet alapján negyedik értékfajnak minősítik, általában azonban megmaradnak az értéktábla háromtagúságának dogmájánál. Rickert értékrendszere, de Spranger „életformái" is hozzájárulnak többek között ahhoz, hogy az értékek tagozódásának problémája újabb vizsgálódás tárgyává tétessék abból a szempontból, meddig haladhat az axiológia az értékjelentés tagozásánál az individualizmus irányában. Milyen értékegyéniségek különböztethetők meg az értékjelentés egyetemességén belül? E kérdések pedig az egyes értékfajok újabb elmélyedő vizsgálatára és pontosabban megismerésére vezetnek, általában: az értékszisztematika korszerű revíziójára.

Hungarian and German Philosophy

~ The Transsylvanian and the Baden School of Philosophy ~

The paper gives a concise overview of the philosophical system of the first Hungarian School of Philosophy (Transsylvanian School of Philosophy or the Schol of Philosophy of Kolozsvár) and its complementary relationship with the Baden School of Philosophy. This first Hungarian school of philosophy is centered on its founder's personality and œuvre: Károly Böhm and his 6 volumes "Man and its World". The centerpiece of this œuvre is the third volume, *Axiology*, published in 1906 in Hungarian. At that time it contained groundbreaking results; however, due to the limited reach of the Hungarian language it had only influenced the Hungarian intellectual life. His disciples, György Bartók, Béla Tankó, László Ravasz, Sándor Makkai, Sándor Tavaszy, and the author itself became prominent figures in the Hungarian philosophical and theological arena. The greatest contribution of this school of philosophy is the results produced in the area of axiology.

The author points out to the fact that this original Hungarian school of philosophy has complementary relationship with the Baden School of Philosophy, especially with the works of Rickert and Bauch.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[3] „Die Unwirklichkeit ist demnach der hervorstechendste Charakterzug des Wertes als Wertes" – Bruno Bauch: Wahrheit, Wert und Wirklichkeit. 468. o.

© Copyright Mikes International 2001-2002

FARKAS, Flórián : Hogyan magyarítsuk a számítástechnikát?[1]

A „Tetten ért szavak" című rádióműsor stábja által az Édes Anyanyelvünk XIX. évfolyamának 3. számában közzétett „Magyarítsuk a számítástechnikát" című cikk felhívásnak tekinthető egy nagyon aktuális kérdés kapcsán. E cikk szerzője örömmel fogadja a kérdéskör felvetését, és itt próbálja meg közzétenni véleményét, javaslatait, ötleteit, szakmai és nyelvészeti szempontok figyelembevételével.[2]

Az Internet az elmúlt 5–10 évben robbanásszerűen terjedt el a laikus felhasználók körében is, kézzelfogható közelségbe hozva ezzel a számítástechnikát a széles tömegek számára. A 90-es évektől a számítástechnika a mindennapok szerves részévé vált, s ennek köszönhetően olyan új helyzet állt elő, amelynek hatása csak Gutenberg találmányával mérhető össze.

A középkori kódexmásolók számára teljesen természetes volt egy lingua franca, a latin használata. A nyomtatás széleskörűen elterjesztette a nemzeti nyelvek használatát. Az átmenet azonban szerves volt: a latin – elsősorban a tudományos nyelv területén – megtermékenyítő hatással volt az írott nemzeti nyelvek fejlődésére. Olyan, a széles tömegek számára érthető és használható nemzeti nyelv kialakítása volt a cél, amely épít egy közös nyelv által kialakított kultúrára. A latinnak nemcsak az volt az előnye, hogy a tudományok művelői számára lingua franca volt, hanem az is, hogy nagyon pontos megfogalmazást tett lehetővé. Előfordulhat ugyanis, hogy egy-egy komplex jelentéstartalmú szakkifejezés a nemzeti nyelvre való „lefordítás" során veszít eredeti információtartalmából.

A számítástechnika nyelvében a szakszavak és szakkifejezések magyarítása, illetve az átvett angol terminusok megőrzése szempontjából három, többé-kevésbé jól elkülöníthető csoportot lehet meghatározni.

1. Szavak, kifejezések, amelyeknek létezik (vagy létrehozható) pontos magyar megfelelőjük. Ebbe a csoportba elsősorban a *hardware*-rel kapcsolatos kifejezések tartoznak.
2. Szavak, kifejezések, amelyeknek nem létezik pontos magyar megfelelőjük, és a számítástechnika rohamos tempójú fejlődését figyelembe véve nem is kívánatos fordításukat erőltetni. Ebbe a csoportba elsősorban a *software*-rel kapcsolatos kifejezések tartoznak.
3. (Mozaik)szavak, kifejezések, amelyek vagy tulajdonnevek, vagy szabadalmaztatott technológiákat, szabványokat jelölnek. Ezeket egyszerűen nem lehet, nem is szabad lefordítani. Ebbe a csoportba olyan szavak tartoznak, mint az *Internet*, *ftp*, *WWW*.

A szómagyarítás lehetőségei

A következőkben a fentebb említett cikk példái, szóújítási javaslatai alapján megpróbálok rámutatni e három csoportba tartozó szavak magyarításának lehetőségeire.

1. Szavak, kifejezések, amelyeknek létezik (vagy létrehozható) pontos magyar megfelelőjük:

- **harddisk:** merevlemez. A magyar változat jól kifejezi a két információhordozó közötti különbséget (*harddisk – floppy disk*)
- **mouse:** egér
- **monitor, screen:** képernyő
- **resource:** (erő)forrás
- **clik:** klik (ez persze nem azonos a *klikk*-kel! – az Édes Anyanyelvünk szerk.)
- **computer:** számítógép. A *komputer* teljesen felesleges, főleg a „komputer"-nek ejtett változata a *kompjuter* helyett.
- **keyboard:** billentyűzet
- **file:** (adat)állomány

[1] Megjelent az Édes Anyanyelvünk 1998. júniusi számában (XX. évfolyam 3. szám).

[2] Köszönetnyilvánítás: a szerző ezúton is szeretné megköszönni Varga Mártának, a Groningeni Állami Egyetem lektorának a cikk megírásához nyújtott bátorítását és segítő támogatását.

© Copyright Mikes International 2001-2002

- **boot (bootstrap loader):** rendszerbetöltő. A *fölprogramozás*-t a *bootolás* helyett azért nem tartom szerencsésnek, mert a fölprogramozás-nak más jelentése van. Elsősorban emberi beavatkozást, programozást jelent.
- **cyber cafe:** a *teleház* változatot nem érzem találónak, mert egyrészt félreérthető (tele a ház?), másrészt nem fejezi ki a lényeget, vagyis a kibernetikus térben vló kommunikációt. Helyette az *Internet kávéház/kávézó* variációt javaslom.
- **@:** kukac
- **home page:** honlap
- **link:** csatolás

2. Szavak, kifejezések, amelyeknek nem létezik pontos magyar megfelelőjük, és nem is kívánatos fordításukat erőltetni:

- **byte:** byte
- **buffer:** ezt a kifejezést egy speciális tárolás jelölésére használjuk, amikor egy program futása során a (rész)eredményeket elsősorban az elillanó memóriában (RAM: Random Access Memory) tároljuk el további felhasználásig. A helyette javasolt *koffer* sem magyar, hanem német eredetű szó.
- **default:** ennek a szónak összetettebb jelentése van, mint a helyette javasolt *alapértelmezés*. Elsősorban a változók kezdeti értékét jelölik ezzel a szóval.
- **e-mail/email:** a *drótposta* változatot azért nem tartom szerencsésnek, mert a mai e-mail-forgalom jó része üvegszálas vezetékeken, illetve műholdas kommunikációs csatornákon folyik. Az *e-levél* vagy *e-posta* kifejezések pedig azért szokatlanok, mert – lévén az *e-mail* az Internet-böngészés után a legnépszerűbb, legkeresettebb szolgáltatás – a világon mindenhol az *e-mail* kifejezést használják, beleértve még Franciaországot és Németországot is.
- **floppy disk:** bár jónak tartom a *hajlékony lemez* magyarított változatot, mivel kifejezi a lényeget, a hossza miatt mégsem tetszik igazán. Helyette továbbra is inkább a *floppy*-t javaslom.
- **freeware:** igaz, hogy a *szabadáru* és az *ingyenes* fordítások kifejezik a lényeget, mégis úgy érzem, hogy a magyarított változatok használatakor elvész a szó speciális jelentése, vagyis a számítástechnikai környezetben kialakult alkalmazása.
- **shareware:** a *beetető*, illetőleg *bemutató program* kifejezések nem fejezik ki pontosan a lényeget, a shareware kifejezést ugyanis olyan programokra használjuk, amelyeket megalkotóik ingyen ajánlanak fel a köz számára, és a felhasználók belátására bízzák, hogy a használatért később fizetnek-e (általában elképes összeget). Aki fizet, az dokumentációt vagy segítséget kap cserébe.
- **laptop:** a PC-hez (Personal Computer) és a PDA-hoz (Personal Digital Assistant) hasonlóan ez a szó is egy géptípust jelöl. Helyette még a hosszú *hordozható számítógép* kifejezés is jobban tetszik a *lapgép* vagy a tréfás *ölembegép* elnevezéseknél.
- **trackball:** a *hanyattegér* javaslatot erőltetettnek, mi több, abszurdnak tartom.
- **virtual reality (VR):** az eredeti változat azért is méltó a megőrzésre, mert a nemzetközi szakirodalom sokszor használja a VR rövidítést. A *tündérvilág*, *tűnkép*, *álomvaló* gyönyörű szavak, de nem műszaki környezetben.
- **render(ing):** az átmenet szó jól fejezi ki a tartalmat, de a pontosítás érdekében mindenképpen körül kell írni (ti. ábrából ábrába), s így hosszúsága miatt nem lenne praktikus a használata.
- **interface, port, server:** a cikkben szereplő magyarított javaslatok (*csatoló*, *átalakító*; *csatlakozó*, *csatlakozási pont*, *kapu*; *főgép*, *gazdagép*, *kiszolgálógép*) viszonylag jól fejezik ki a tartalmat, csak éppen a számítástechnikai szövegkörnyezetben való használatukkor veszítenek többletjelentésükből.

3. (Mozaik)szavak, kifejezések, amelyeket nem lehet, nem szabad lefordítani, mert tulajdonnevek vagy védett elnevezések:

- **Internet/internet:** mindenekelőtt egy tárgyi tévedésre szeretném felhívni a figyelmet. A kisbetűs *internet* szó olyan számítógépes hálózatok halmazát jelenti, amelyek össze vannak kötve egymással. Ezzel szemben a nagybetűs *Internet* tulajdonnév: a TCP/IP protokollra épülő számítógéphálózatok összességét jelenti. Ha lefordítjuk, olyan, mintha George helyett Györgyöt mondunk. Lehet, csak nem szabad.
- **ftp (File Transfer Protocol):** ez olyan szabvány, amely előírja, hogy milyennek kell a programnak lennie ahhoz, hogy a TCP/IP protokollokon file-okat tudjunk le-, illetve feltölteni.
- **gopher:** ez is bejegyzett protokoll, a WWW előfutára volt. Szöveges információt lehet vele interaktív formában lekérni. A Minnesotai Egyetemen dolgozták ki. Magának a szónak két jelentése van: 1. Minnesota állam lakója; 2. minnesotai ürge – többek között ezért látható egy ürge a gopher-programok ikonjaként.
- **World Wide Web (WWW):** védett kifejezés. Technológiák olyan csoportját jelöli, amelyekkel hypertext-információt lehet a TCP/IP protokollra épülő Interneten átküldeni.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Zárógondolatok

Az Internetnek köszönhetően a számítástechnika Magyarországon is nagyon sok ember számára a hétköznapok szerves részévé vált. A gyors változások nyomán belátható időn belül a számítógépes, illetve az internetes kapcsolat olyan természetessé válik, mint manapság a televízió vagy a telefon. E „drámai" változások természetes módon vetik fel a magyar nyelv alkalmazkodásának problematikáját a megváltozott helyzetben. A számítógépes szak-emberek, az orvosokhoz hasonlóan, egymás közötti kommunikációjuk során továbbra is a számítástechnika lingua francáját, az angolt fogják használni, egyetemessége és pontossága folytán. A szaknyelv ésszerű mértékű honosítása azonban kívánatos és szükségszerű a szakmabeliek és a laikus közönség közötti hatékony kommunikáció érdekében.

A számítástechnika nyelve az angol. Ez, akár tetszik, akár nem, attól még tény marad. Az angol szavak és kifejezések beáramlását nem szabad kulturális gyarmatosításként felfogni. Az új szavak befogadása a nyelv gazdagodását is jelentheti, főleg egy olyan korban, amelyben a politikai, gazdasági, kulturális határok sorra ledőlnek. Mindnyájan egy falu, a VILÁGFALU lakóivá válunk, illik egymást jobban megértenünk.

Írásomban Európa egyik legrangosabb számítástechnikai lapjának, a német nyelvű ***c't Magazin für Computertechnik***-nek a gyakorlatát tekintettem iránymutatónak. E lapnak nemcsak tartalmát, hanem szakmai nyelvhasználatát is példaértékűnek tartom. A későbbiekben érdemes lenne külön figyelmet szentelni az átvett angol szavak fonetikus átírásának (nem a védett szavakra, illetve kifejezésekre gondolok, hiszen azokat természetesen változtatás nélkül kell leírni).

How to Localize the Language of Computer Science?

The article attempts to lay down practical guidelines for the localization of computer language, i.e. to what extent and how to replace English terms with Hungarian ones. English is today's de facto lingua franca. Computer science, information technology are no exceptions; on the contrary. The phenomenal growth and acceptance of the Internet brought the average person closer to information technology, also in Hungary. This necessitates a certain adjustment in the use of the technical language of information technology. The professionals working in this field will continue to use English as working language due to its exact nature. In order to promote an effective communication between the general public and professionals a reasonable adjustment/translation in the computer language is preferable. This process on the other hand should be carried out with great care, taking both professional and linguistic considerations into account.

The author proposes guidelines, supported by examples, on how to translate or not to translate English terms into Hungarian. According to his structure, the words, terms can be divided into three distinctive groups:

1. Words/terms that already have proper translation or can be translated properly; most of these words/terms are related to hardware.
2. Words/terms that do not have proper translation and considering the high pace of development, their (forced) translation is not desirable. Most of the words/terms of this group fall into the category of software.
3. Words/acronyms that are either proper names (e.g. *Internet*) or (patented) standards (e.g. *ftp* ~ File Transfer Protocol ~). These words/acronyms must not be translated.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

HATÁR, Győző : Magyar Irodalmi Figyelő 2001. - Laudatio

ELEFÁNT HÁTÁN OBELISZK

Emléksorok Szepesi Attila költészetéről

Donator: Hollandiai Mikes Kelemen Kör
Adjudicator: Határ Győző

Il faut être absolumernt modern. Miért esküdtem fel rá fiatalon és miért lelkesedtem érte olyan vadember módjára? Tudja a jó ég. Hatvan után már émelyegve vizslattam ezt a közismert Rimbaud-i *dictumot,* és szép lassan-óvatosan kihátráltam - és kiábrándultam belőle. Ennél csak az a *dictum* volna nagyobb melléfogás, hogy *il faut être absolument postmodern.* Akkor már sokkalta rokonszenvesebb, amit Baudelaire-nél olvastam valahol: «a modernitás az átmeneti, az esetleges, a múló — a Művészet fele. A másik fele örök és soha nem változó". Ez az a költői világlátás, amelyen Szepesi Attilával testvériesen megosztozunk s amiben — gondolom — egyhúron pendülünk.

Abban a terjedelmes interjúban, amit a költő a februári TISZATÁJNAK adott, a rákérdező kijelentő mondatban kérdez, és arra, hogy «egyik kritikusa úgy jellemezte, sok szállal és szorosan kötődik szinte valamennyi magyar költői hagyományhoz» — erre várja a reakciót. Szepesi Attila válasza természetesen pozitív, igenlően teljes és átfogó; s ezzel máris javára írhatja, hogy e lírai talajtornán olyan költőtárs emeli az embergúla tetejére, akit nem egy kritikusa joggal elmarasztalt abban, hogy szégyenszemre nem kötődik semmilyen szállal egyetlen magyar költői hagyományhoz sem. Ez felerészben az idegenben töltött félévszázad memórialemorzsolódásának, felerészben eredeti ösztöniránytűmnek tulajdonítható: rám a világlíra hatott, amihez azóta csak hozzátanultam. Hogyha emiatt magyar viszonylatban a magam mérlege érvénytelen, ám legyen, de számomra nincs más; és ennek alapján, a világlíra mérlegén lemérve, mindenek füle-hallatára hadd deklaráljam Szepesi Attilát nagyon-nagy költőnek, akiről méltán elmondható, hogy az új, az élő magyar líra oszlopos büszkesége s egyik tartó gyámola.

S így, hogy ezzel a *captatio malevolentiæ*-vel sikerült biztosítanom a magam számára az olvasó, respektíve hallgató bizalmatlanságát, s egyúttal, ugyanakkor felfokoznom rokonszevét költőnk, a *honorandus* iránt, hadd folytatom további önlerombolással, amit elkezdtem. Esendő közember vagyok; abban meg mindenki másnál gyarlóbb, hogy részrehajlás nélküli mérlegelésnek/latolgatásnak tüntetem fel azt, ami önkényes választás, mialatt azzal hitegetem magamat ésde másokat is, hogy megvesztegethetetlenül objektív vagyok. Nem igaz. Az én receptem is az, mint az elsöprő többségé: *simile gaudet similis.* Kivált ahhoz vonzódtam Attila költészetében, költészetének szélesen szövődő, zseniliás selyemszőnyegében, ami ízlésemmel egyezik és a magam költői kísérleteivel rokon. A különbség csak az, hogy az ő szőnyege repülő szőnyeg, az enyém jó ha a rögös földön suta-ragadósan elterül; neki mindig sikerült az, ami nekem csak hellyel-közzel, félig-meddig, nagy átabotában.

Már azzal a párhuzammal is megnyert, ami másoknál értetlenséget, netán visszatetszést szül: az ő bizonytalan indulása. Jó ideig habozott Hekaté hármas útján, hogy merre induljon el. A füle a zene, a keze a képzőművészet, a szíve az írás felé vitte volna s arra egyengette útját; magam is jól ismerem ezt a tétovázást. Nem mindig mi döntjük el; néha a véletlen; néha nem mi választunk — bennünket választanak. A *gatni-getni* az elvetélésre ítéltek választott sorsa: iro*gatni*, feste*getni* nem vezet semmire. Őbenne mindig volt valami konok ösztönösség, stúdiumaival elérte, hogy profi szinten kezeli az ecsetet; nem úgy, hogy "kis hija" festő lett, mert mindvalósággal az lett.

Amikor rádöbbent és ez a döbbenet egész lényét betöltötte, hogy az igazi *faculté maîtresse*-e a költészet, (mert a szíve erre vitte), megadta magát sorsának; valahogyan úgy, ahogy a tenger lovasa a hullám hátára felkap s a keskenyke szörf-deszkán viteti magát, engedi-hagyja. Elemi erők ezek, küzdeni ellenük nem lehet. Betelt hát az, amitől reszketett, mert keserű boldogság az ihlettenger hátán ez a nyargalás, soha nem magad választod, merre-hova. Mégis, megadatott neki, hogy ne szakadjon el se a zenétől, se a képzőművészettől, mindkettőnek, kivált a piktúrának, profi értője - és művelője. A különbség csak az, hogy míg mások — lánglelkű zsenik, országos hírű sztárok és a líra igazi mesterei — vallásos áhítattal lesik saját értéktelen firkatúráikat, és ha eddig még nem is vitték odáig, mint Picasso, aki egy-egy fejedelmi vacsoráért a vendéglősnek szignált és alighasznált seggtörlő papírjával fizetett, de azt nem tagadták meg hiúságuktól, hogy ún. grafikai kiállítást rendezzenek ügyetlen firkáikból, amelyekből csak az derül ki, hogy annyit sem konyítanak a *sbozzaturához,* mint hajdú a harangöntéshez, ő, Attilánk, a képzőművészetben is, mint szakmabeli, értőbb, szemérmesebb ennél, nem házal pikturájával, noha saját színes kompozícióját, «Kambrium» c. festményének felhasználásával, PLANÉTA c. kötetének borítólapjára átengedte.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Hogy írtak-e Szepesi Attila költészetéről? Igen, írtak; sokan, sokat; de nem elegen, nem eleget. Lévén független szellem, nem saroglya-után-futó és arra futva-kapaszkodó: nem kurzuslovag, ennélfogva írni róla nem fizetődik ki. Sem az esztablisment, sem a "szakma" nem becsüli értékéhez mérten. Pedig saját bevallása szerint "Weöres Sándor mellett inaskodott", hiszen a HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL előmunkálataiból, Kovács Sándor Iván és Bata Imre mellett, ő is kivette a maga részét s így abban is "ludas", hogy egyike a magyar poétika kánonba foglalt értékei átértékelőinek"; márpedig a magyar Versírógép "Nagyhatalmi Állása" téveszméjének delelése idején égető szükség van azokra, akik — megintcsak Baudelaire-rel — a lírában "az esetleges, az átmeneti, a múló" helyett "az örök és soha nem változó" lényeget képviselik. S ugyan hogy is lehetne konjuktúralovag a SÁRKÁNYFOGAK kötetnyi négysorosainak írója, aki egyhelyütt így énekel: *«Rójuk az alkonyt körbe-körbe. / Áll az idő. Az ég üres. / és nincs se jövendő, se múlt, / amit túlélni érdemes»* (VAN GOGH: BÖRTÖNUDVAR). Vagy aki ennyire az ár ellen él, vérigsértve a szubkultúrák filozófiai cselédromantikájában oly hitten-hívő, felszínes lelkeket, akik a sohavolt "aranykor" téveszméjére alapítják boldogító bölcseletüket — négysorosának kihívó pesszimizmusával: *«Aranykor? Róluk zúg a méhkas. / Ezüstkor. Fák a hadiútnál. / Rézkor. Szélűzte csigahéjak. / Vaskor: amit feledni tudnál»* (KORSZAKOK). Férfiemberhez méltó - és illő, szervült, egészséges - és filozófikus pesszimizmus ez, amelyről szólva Diogenész tanítványa, Kratész azt mondotta volt: "bölcseletünk (sötétenlátásunk) haszna, hogy minden sorsfordulat készen talál"[1].

Jóllehet közel 1300 kilométernyire élünk egymástól, egy-hazában sínylődünk-istenülünk, ugyanegy-haza befoglalóformái miatt szűkölünk, mivel szűknek találjuk, ugyanegy-hazán osztozunk. Hogy lehet az? Csak úgy, ahogy a költő ORSZÁG című, rejtett-rímes, de tömbbe szedett prózavers-remeklésében elmagyarázza:

Nem a kinti ordas ország, handabanda, címer, zászló, rangkórság és prófétálás, maszkabáli majomcirkusz: pergő dobbal, véres foggal masírozó borzas falka (…) Behavazott tetők, tornyok, futó lángok: anyanyelvem. Igék citerazúgása, hangok első szólalása. Szava méze ecetté lesz, keseredik nyelvem hegyén, fogam grádicsán kiárad, feketedik feketévé. Sem-itt, sem-ott haza, álmok zeneszóvá áttűnőben. Nincsen dombja, temetője, polgára és krónikása. Hegyek fényből, sejtelemből, völgyek-utak hallgatásból. Halóföldem, anyanyelvem, csupa átok, csupa visszfény.

Így hát, az elválasztó nagy távolság ellenére egy-országban, ugyanegy átkozva-szeretett hazában élünk. Pátriánk: anyanyelvünk. S nemcsak ebben: abban a sajátos világlátásban is osztozunk, *ahogyan* látjuk a világot *annak, amilyen.* Bátorság kell ennek a háztetőkről való elharsogásához, költeményben és prózaversben; a Pártállam sem szerette, ha szembesítették igaz valóságával, és semmiféle új kurzus sem szereti, ha fejére olvassák, mit látna, hogyha egyszer istenigazában a tükörbe nézne: *«Fantom-próféták habókos korában, / míg az izmusok sorra leperegnek, / látod összekuszált mezsgyék porában / az ezredvéget elözönlő szennyet»* (VAKSZÖVEGEK). Ezt kiáltja a szörnyeteg kor szemébe; és szava visszhangtalanságán kétségbeesve, ezt «ordibálja» hordójáról, az ANABÁZIS c., kötetzáró prózaversében:

Bolondoké volt e század, kubistáké, sipistáké, kancsal kufár-bölcselőké, kanálisba fulladóké. Szűzkurvák és kékharisnyák, hivatásos rögeszmések, hitehagyott macskajancsik, ődöngtek a piactéren, majom-ősük mímelői, kannibáli jóltevők. Borzas méregkeverők, ókulárés feministák, harangot félreverők. Humanista zsebmetszők és vadon vesztén ámulók, ebek nászát kukkolók, Kristálygömböt faggatók és ordas angyalröptetők… Áldz hóhér, vériszamos szemed mint a kárbunkulus, szónokolsz a szépről, jóról, új időről, ebadóról, éltet ezer balek híved: anarchista, pederaszta, bicsérdista, kabbalista, porbafingó monarchista, kutyabőrre libabőrző, kardja bojtját veszteg őrző mániákus szeszkazán. És te, aki állsz a hordón, s ordibálsz, fekete mágus, mint egy veszett bóvli-árus, s míg szónokolsz, zsebed dagad, összehordasz hetet-havat, teli bendőt, szebb jövendőt, balga korra jobb napot, szivárványszín holnapot. S míg a szavad mézzel csordul, próféta-szemed kifordul — fúl a világ vérbe, könnybe, hadak nyomán szennyözönbe.

Így látja az ezredvéget a költő s van is miért szégyenkezzünk, van is miért. Mert íme, lám, a hatalomváltás egyúttal a szellemi és irodalmi szennyáradat beözönlése lett, és Aczél György, a valahai bátor zsidómentő és utóbb pszeudo-marxista szellemi diktátor-*cunctator,* haló porában hasát rengetve kacaghat rajta: nem telt bele tíz év és milliónyi nincstelen deklasszált nézheti végig a tíz év kutyakomédiáját, amely újmilliomosokat ezrével produkált s a tetejébe azok döntő többsége is a pszeudo-marxista nómenklaturából vedlett karvalykapitalistává. Sok-sok újdándi gyalázatunk közül ez tán a legeslegnagyobb. S míg ezzel a körítékkel kerítjük el a szentistváni ezredévet (vagy amit az ország-imázs önmagáról képzel: *on imagine)* — vajon milyennek, miféle *kódisnak* látja önmagát a költő, e jól megtáncoltatott, Bosch-i *Hyeronimiáda* közepén?

«Aranyásó, ki zsebben dús és / dús kincse fogytán vándor kódis. // Pitypang királyfi, szélsodorta / kórókirály, farsang bolondja»

[1] Jut eszembe. PLANÉTA c., 1998-ban kiadott kötete előzéklapján a költő, személyes dedikációjában szabadkozik-mentegetőzik a versek pesszimizmusáért. Rosszul teszi. Nálam ugyan nyitott kapukat dönget.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Elég a szóból. Rukkoljon elő a jeles *Donator,* álljon elő a jeles *Joculator,* azki enenmagát, GAGLIARDA c. költeményében *kódis kéregetőnek* beállítani nem átallotta. Verjétek meg a dombrát, a citerát, zümmögjétek a fülébe *in madrigalibus* — hadd szóljon a zene:

Határ Győző

ELEPHANTUS HÁTÁN
OBELISZK (egy költőre)

Szepesi Attila kiáll a gangosra
öreg rádigóját csavarja hangosra
verse csupa-jóját hangolja rangosra
népek ájétattal
hallgatják a kántust
van is olyan örökforgó nyenyeréje
gitárral szitárral ugyan nem cserélne
hét élete hozzá s hozó tenyerébe'
TÁLENTOM! halljátok hát
a mendikántust

az Üdv egyes ezer kilenczszáz évének
valamely hajnalán indult ez az ének
felindult megáradt s tartom szerencsémnek
egy a milliókbul:
hallga! idehallik
csobolyóbul csurran szelek szárnyán nyargal
de mi ez: csúfondár ördögség? angyalkar?
hol mennyekbül zúdul hol picurka-halkal
rubato! stridente!
sforzando! — rivallik

s közbül belékever Targumot Kabbalát
kristálynézést sámánt pirkadat bimborát
(hogy mi mindent nem tud egy kolduló barát!)
hát még ha mit nem mond
s magának tartogat:
királyvízben próbált Szavak Igazságát
nyelvet ki teremtőnk s mindeneknél drágább
ő az ki küld hozzá-s mond méltó hozsánnát
ő kit aranyhintó illet
s négyesfogat

hágj fel mendikántus Phőbus hintajába
aggattassék hármas koszorú hajába
s úgy kapjon fel magos Pindus tarajára
lepjétek körűle
az virágos pástot
ti kik Dal üdvében-és javában hisztek
csaljátok ki tőle ARS-nak és METIS-nek
titkát: Elephantus hátán Obeliszket!
— s rajta! rá a hímes
hölgymenyét palástot!

(álomdiktandó: 2001 06 24)

Magyar Literary Observer 2001

The winner of the *Hungarian Literary Observer* prize in 2001 is the poet *Attila Szepesi*. The observer, *Győző Határ,* honestly confesses that his choice was made not in a purely objective manner but based on similarities found in the œuvre of Szepesei and his, - *simile gaudet similis*. Határ also points to the multi-faceted character and talent of Szepesi, he is not only a poet but also a talented painter. His non-compromising character and independent-minded nature underly his originality.

The *laudatio* is concluded with a poem dedicated to Attila Szepesi.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

FARKAS, Flórián : WORLD ECONOMIC OUTLOOK [2002/(1)]

The Global Economy after September 11

CNBC: W*hat about the infrastructure itself in the financial community? Some people are worried that the concentration of businesses in a single geographic location left the area vulnerable to do something like this. Is there going to have to be a rethinking about how the entire financial infrastructure of this country, particularly down on Wall Street, is set up? And what role would you ultimately play if that were to change?*

Lou Gerstner: *Ron, I think that was already happening. Not necessarily in response to terrorist attacks, but in response to the network technology that's now available. In a sense there was, and has been over the last decade, a distribution of computing power out of lower Manhattan, and there are more and more data centers that are operating outside of that narrow little area. I think that's going to continue.*

But what's really surprising and admirable is how fast those financial institutions got back up, which reflects the degree of information technology intensity and sophistication we have in the financial services industry. That's not the case in other industries, and I think you'll start to see them stepping up their redundancy, their back office distribution, their ability to bring up emergency backup capability in any kind of an emergency.

CNBC: *How do you think it was that Wall Street came back so quickly and then, on the first day back, do record volume at the New York Stock Exchange - 2.3 billion shares on a 684-point down day? The system essentially functioned almost normally.*

Lou Gerstner: *Right. The system was up and running. But, you know, there are no machine heroes. There are only people heroes. People did that. People got those machines going again. People thought about it in advance. People who ran it over the weekend and people who were in there running it that day. So the sophistication is reflective of the skills as well as the IT resources in the financial services community.*

*Excerpt from the CNBC interview aired on September 24, 2001 with Lou Gerstner, CEO of IBM Corporation.

There can be no doubt that the terrorist attacks on the World Trade Center in Manhattan and the Pentagon in Washington DC that took place on September 11, 2002 profoundly changed the political, economical, and military constellation of the world. Ten months after the events we are in a better position to assess the economic consequences of the attacks. This analysis intends to find anwers to the following questions:

1. What was the state of the global economy *prior to* September 11?
2. What were the *immediate* economical consequences of it?
3. What are the *medium-* and *long-term* economical consequences of it?
4. What is the current *outlook* for the global economy?

1. The state of the global economy prior to September 11

At the time of the tragic events in September, global economic activity had already lost considerable momentum. World economic growth had already slowed sharply in almost every major region of the world since late 2000. This was accompanied by a marked decline in trade growth, significantly lower commodity prices, and deteriorating financing conditions in emerging markets. The economic slowdown was in part the consequence of past monetary tightening in reaction to persistently high growth rates in the US

© Copyright Mikes International 2001-2002

and the impact of rising energy prices. A major push, however, came from the bursting of the high-tech investment bubble. Nevertheless, leading indicators in early and late summer 2001 suggested that the bottom of the cycle might have been near, at least for the United States, although the general sentiment was of caution and uncertainty, see Table 1 and Table 2.

	GDP volume by region, 2000-2002			GDP volume by region, 2000-2002		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
	annual percentage changes			*annual percentage changes*		
United States	5	1¾	2½	4.1	1½	2½
Japan	1.7	½	1	1.5	-½	0
European Union	3.4	2¼	2½	3.3	1¾	2¼
Industrial countries	3.9	1¾	2¼	3.5	1¼	2
Non-industrial countries	6	4	4¾	6.0	3½	4¾
World	4.8	3	3½	4.6	2¼	3¼
Source:	*cpb Report 2001/2, cut-off date early June*			*cpb Report 2001/3, cut-off date early September*		

Table 1 GDP Volume by Region, 2000-2002, Forecasts in Early June and Early September 2001

	International key data, 2000-2002			International key data, 2000-2002		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
	annual percentage changes			*annual percentage changes*		
GDP volume industrial countries	3.9	1¾	2½	3.5	1¼	2
Consumer price industrial countries	2.5	2½	1¾	2.5	2½	2
World trade volume	13	4¼	7	12.9	2¾	6½
World trade price ($)	0	-2	-1¾	0.0	-3¼	-2
Manufactured goods	-5	-1	-1¼	-5.4	-33	-1¼
Non-manufactures, excl. energy	2.3	-4	2	2.3	-6	-2
Crude oil	60.0	-12¼	-8	59.4	-8¾	-11½
	levels			*Levels*		
Euro exchange ($/€)	0.92	0.92	0.94	0.92	0.88	0.90
Crude oil price (Brent, $/barrel)	28.5	25	23	28.4	26	23
Source:	*cpb Report 2001/2, cut-off date early June*			*cpb Report 2001/3, cut-off date early September*		

Table 2 International Key Data, 2000-2002, Forecasts in Early June and Early September 2001

At that time there were heavy debates among policymakers, economic researchers and academics whether this was a shallow recession or a heavy slowdown. Then the planes struck on the morning of Tuesday 11 September 2001 …

2. Crisis management and direct impact

On that historic day the United States was hit by a set of unprecedented terrorist attacks, calculated to inflict massive civilian causalties and damage. Four hijacked commercial jets crashed, two into the World Trade Center towers in Manahattan, which collapsed shortly thereafter, one on the Pentagon in Washington DC, and the last one in Pennsylania. Over 3,000 people were killed, including hundreds of rescue personnel. The US President declared the aggression to be an act of war and after a rapid military

© Copyright Mikes International 2001-2002

build-up military action commenced in Afghanistan in early October. The first phase of the military operations in Afghanistan was successfully concluded within a couple of weeks. Confidence and equity prices bounced back rapidly. Consumption and economic activity showed more resilience than initially feared. Alan Greenspan, Chairman of the Federal Reserve Board, in a testimony before the Joint Economic Committee of the U.S. Congress in October 2001 concluded: "… For the longer term, prospects for ongoing rapid technological advance and associated faster productivity growth are scarcely diminished …".[1] To similar conclusion came soon the majority of the business and financial community. Free Huizinga, CPB's[2] Head of Industries Department hailed in November 2001 the *resilience* of the global economy[3], and EUROFRAME, a group of European Research Institues, also concluded[4] in November 2001 that although uncertenties remained the long-term impact of the attacks was limited.

First, let us look what the US Authorities and other authorities world-wide did on crisis magamanement in order to confine the economic consequences of the assaults within manageable boundaries.

From an economic and financial perspective the attacks in lower Manhattan had the biggest impact. The attacks destroyed or disabled whole portions of New York's financial infrastructure, with potentially devastating domestic and international financial transactions. Financial markets were shut down and could only open again on Monday 17 September. It is clear now that the Federal Reserve played a decisive role in safeguarding the financial system. The Federal Reserve instantly indicated that it stood ready to inject virtually unlimited amounts of liquidity to avoid payment failures and cascading defaults. As a result the effective Federal funds rate plunged to levels not seen since the early 1960s, moving around 1.2 per cent on 19 September[5]. Next to this, international coordination also took place. The Federal Reserve established or expanded 30-days swap line with the European Central Bank, the Bank of England and the Bank of Canada, totalling a record $90 billion, so as to enable them to provide dollars to their financial institutions. These and other major central banks also provided their market participants with extra liquidity. As a result, the financial system did not melt down and within a couple of days, after rebuilding the communication and infrastructure, the financial markets reopened and soon returned to normal. Loans were repaid, and the temporarily bloated balance sheet of the Federal Reserve shrank rapidly. The effective Federal funds rate moved back up to around 3 per cent.

Next to these instant liquidity measures, the Federal Reserve and other central banks world-wide took monetary steps. Monetary policy was eased aggressively, with central banks around the world lowering interest rates substantially in the weeks following the attacks. In the United States, the fiscal response was also swift and powerful. On 14 September, just three days after the attacks, Congress cleared a $40 billion emergency-spending package. A few days later, Congress authorized $5 billion in direct grants plus $10 billion in federal loan guarantees for the US airlines.

The US authorities promptly took a number of regulatory measures. Border controls were tightened. Az executive order was issued freezing the US assets of terrorists, terrorist organizations and their sponsors and associates, and banning financial dealings with them. At the international level, the mandate of the Financial Action Task Force (FATF) was broadened.[6] Security-related restrictions were imposed or reinforced in most OECD countries.

[1] *Monetary policy and economic outlook*; Testimony of Chairman Alan Greenspan before the Joint Economic Committee, U.S. Congress. October 17, 2001.
[2] CPB: *Centraal Plan Bureau* is the Bureau for Economic Policy Analysis established in The Hague, The Netherlands.
[3] In: cpb Report 2001/4.
[4] *Short Term Prospects for the European Economy* - Evaluating the current slowdown and the aftermath of the September 11th attack on the USA; EUROFRAME, 9th November 2001.
[5] *Economic Consequences of Terrorism*; In: OECD Economic Outlook 71; OECD, April 2002.
[6] On 31 October 2001, the FATF agreed to a set of Special Reccomendations on Terrorist Financing which commit members to: take immediate steps to ratify and implement the relevant United Nations instruments; criminalize the financing of terrorism, terrorist acts and terrorist organizations; freeze and confiscate terrorist assets; report suspicious transactions linked to terrorism; provide the widest possible range of assistance to other countries' law enforcement and regulatory authorities for terrorist financing investigations; impose anti.money laundring requirements on alternative remittance systems; strengthen customer identification measures in international and domestic wire transfers; and ensure that entities, in particular non-profit organizations, cannot be misused to finance terrorism. [Since September 11, almost 150 countries and jurisdictions have issued orders to freeze terrorist assets, and over $100 million has been frozen world-wide. Source: *IMF Survey*; International Monetary Fund, Volume 31, Number 4; February 25, 2002.]

© Copyright Mikes International 2001-2002

The direct economic impact of the attacks has been also assessed. The U.S. National Income and Product Accounts[7] (NIPA) estimate the losses to property at about $16 billion, just over 0.15 per cent of annual GDP and an even smaller percentage of the U.S. capital stock, see Table 3. In addition, the loss of life and injuries are estimated to lead to other insurance costs of approximately $5 billion. Total costs are hence around 0.25 per cent of annual GDP.

Direct Costs of September 11 Attacks (Billions of dollars)	
Loss	Cost
Structures, Equipment, and Software	
Private	14.0
State and local government[1]	1.5
Federal government	0.7
Subtotal	16.2
Other Insurance Losses	
Life and related costs	2.6
Workers compensation	1.8
Homeowners and other	0.6
General government	0.2
Subtotal	5.2
Total	21.4

[1] Largely NYC subways

Table 3 Direct Costs of September 11 Attacks

On the short term, losses resulting from the immediate fall in consumption, the closure of US airports for four days, the closure of the US stock exchange for four days, account for about 0.1 per cent of monthly GDP, according to IMF[8].

3. Medium- and long-term economic consequences

The strong policy measures taken by Federal Reserve, Administration, Congress, other central banks and authorities world-wide helped limit the short-term direct impact, but medium- to long-term implications from the attacks should not be underestimated. The main channel through which the continued threat of terrorist attacks could affect the global economy on a longer term is the increased transactions costs resulting in decreased potential output. This channel has the following, intertwined, components:

- Higher operating costs: resulting from increased spending on security, higher insurance premiums and reduced insurance coverage, increased shipping costs, higher levels of inventories due to uncertainties in transportation, especially the *just-in-time* supply chains may be interrupted, and longer waiting times at cross-border flow of merchandise.
- Higher risk premiums: lenders may be inclined towards stricter risk-assessment leading to higher interest rates and lower equity prices.
- Increased public spending on security and military: more resources may be channeled from the civilian toward the military use, including R&D.

a) Higher operating costs

Increased private spending on security: Limited data are available, but private spending on security may attain $40 billion annually in the United States. This spending mainly goes to security guards and other protective service employees, alarms systems, computer security, locks and safes, fencing, surveillance cameras, safety lighting and guard dogs. The medium-term impact of a

[7] *Survey of Current Business*, U.S. Bureau of Economic Analysis, November 2001. *Gross Domestic Product: Third quarter 2001* (Preliminary). *Corporate Profits: Third quarter 2001* (Preliminary), U.S. Bureau of Economic Analysis, 30 November 2001.
[8] *World Economic Outlook - December 2001*, International Monetary Fund, December 2001.

© Copyright Mikes International 2001-2002

sharp increase in private security spending is, however, generally gauged to be small. OECD[9] estimates that a doubling of private security spending might reduce the level of potential output by 0.6 per cent after five years and the level of private sector productivity by 0.8 per cent.

Higher insurance premiums and reduced insurance coverage: despite of the magnitude of these payments, no major bankruptcies have occurred in the industry, in part because the risk was spread over a number of companies and countries. It is estimated that reinsurers, most of them Europeans, will incur over half of the losses. The capital base of many insurance and reinsurance companies has been severely hit, the shock having come on top of a series of other recent disasters (e.g. earthquake in Northbridge, California in early 1994 and Hurricane Andrew in 1992) and portfolio losses associated with stock market declines. As a result, it is likely that several companies would not be in a position to withstand another shock of a similar magnitude.

Two developments in the insurance sector may have economy-wide implications. First, following the attacks, primary insurers and reinsurers have steeply increased their premiums. The strongest impact has been on aviation, but other sectors, including transportation, construction, tourism and energy generation have also been affected. Second, the insurance sector reduced coverage. Until 11 September, the risk of a large magnitude event was considered low and was seldom formally incorporated into premium rates. Primary insurers and reinsurers are now facing the complex task of pricing the risk related to terrorism, which is difficult not least because it involves "correlated risk", i.e. the possibility that several catastrophic events occur simultaneously. With time, insurance companies will become better equipped to model "patterns" and risks of terrorist attacks, but this is likely to take a few years. In the meantime, incomplete markets for sharing risk may be construed as a market failure, which could in theory justify government intervention. However, a word of caution is needed. The already existing government-based schemes (e.g. *Pool Re* in the UK, *Consorcio de Compensación de Seguros* in Spain, and *Caisse Centrale de Réassurance* in France), designed as temporary mechanisms, lasted much longer and it is widely considered that they crowded out private sector responses. Hence, close monitoring is warranted. If government involvement proves justified, it should be limited in scope, be conceived in partnership with the private sector and be accompanied by the introduction of some type of user fee. In that regard, multi-pillar risk sharing mechanisms, involving insurers, reinsurers, pooling structures, capital markets, and possibly governments as a last resort insurer may offer a valid alternative. Government involvement is likely to be especially justified in the case of potential losses arising from mega-terrorism (such as a nuclear attack), which is typically excluded from standard insurance policies. In that regard, international options may also be considered.

Higher levels of inventories and longer waiting times at cross-border flow of merchandise: following the 11 September terrorist attacks, the air transportation system was shut off for four days and the Port Authority of New York and New Jersey closed its operations for two days. More generally, the US transportation system was subject to severe disruptions largely resulting from the tightening of security measures. The most severe disruption occurred at the US-Canada land border, where on average half a million vehicles and $1.5 billion in bilateral trade cross each day. There, besides the opportunity cost of long waits, the slowdown of border crossings had a strong impact on the operations of firms, especially in the automotive industry, where the breakdown of *just-in-time* supply chains led to several factory shutdowns on both sides of the border. As security measures were gradually lifted, and more security personnel was hired, the flow of trucks across the land borders was brought back close to normal, with the average crossing time only slightly longer than before the attacks. The signing in December 2001 of the US-Canada "smart border" initiative to facilitate trade through improved technology, coordination and information sharing helped in this regard. In March 2002, a similar initiative for the US-Mexico border was unveiled.

Despite the hightened security measures, there is little evidence that shippings costs increased. Maritime shipping rates increased by 5 to 10 per cent on average in the two weeks following the attacks, but that rise was soon reversed. Even though transportation is subject to more security screening than before the attacks, some observers remain concerned that US borders are still too porous and that, as a consequence, the country is vulnerable to further terrorist attacks. US authorities are proposing a series of measures to better control the shipping of containers to the United States. These measures include improved procedures and technology, requiring significant capital investments in ports, ships and containers. These proposed new security requirements are likely to affect the cost of transporting goods across borders. Affordable airfreight and the decline in overall shipping costs have contributed to several important developments over the last decade. First, number of industries have internationalized their supply chains and introduced just-in-time systems. This resulted in more specialization, a drastic reduction of inventories, thus increasing productivity levels and potential output. Second, it has been an important factor in spurring growth in emerging economies and combatting poverty in many regions of the developing world. Reversing this trend could negatively impact the growth both in the OECD-area and among non-member economies.

[9] *Economic Consequences of Terrorism*; In: OECD Economic Outlook 71; OECD, April 2002.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Overall, industry experts have estimated soon after the attacks that the total cost of security-inspired measures could amount to between 1 and 3 per cent *ad valorem*. At first glance, this range is slight compared with other costs of trading internationally. However, it should be noted that this is similar with the scale of the reduction in developed countries' bound tariffs in the imports of industrial goods, of 2.5 percentage points, agreed under the Uruguay Round. Hence, the possibity that security measures may have a significant impact on trade flows should not be discarded. Elasticity of trade flows with respect to transaction costst are estimated[10] to range between – 2 and – 3, implying that even a relatively small increase in the cost of trading internationally in the order of 1 per cent would lead to a drop in trade flows of between 2 and 3 per cent.

Even though a trade-off between security and efficiency of border crossings cannot be fully avoided in the short-term, it is likely that this trade-off can be eliminated in the medium-term. New security measures can be worked out in a way that does not diminish the efficiency of merchandise border crossings. These may include: risk-magagement analysis, better cooperation between private and public sector, and bilateral agreements between custom authorities to organize "fast lanes" for containers originating from secure ports.

b) Higher risk premiums

The International Monetary Fund sees[11] increasing evidence that developments in financial markets are affected as much by changes in risk as in investors' appetite for or aversion to risk. When investors' appetite for risk falls, they reduce their exposure to risky assets, which consequently fall in value together. When investors' appetite for risk rises, risky assets are in increased demand and rise in value together. A fall in risk appetite can also lead to contagion via the portfolios of international investors. A crisis in one country can lead investors to reduce their appetite for risk, which in turn leads them to reduce their exposure to other risky assets as they re-balance their portfolios in terms of risk or liquidity requirements. In order to compute a measure of risk appetite, it is important to separate shifts in risk from shifts in risk appetite. One possible procedure is based on the premise that if investors like risk, they will buy assets that have been risky in the past; if they are risk averse, they will sell them. In other words, *if there is a shift in risk appetite*, then we would expect to see the prices of all assets move in proportion to past riskiness. However, *if the level of risk changes*, then movements in prices should not be related to past riskiness. Rather, asset prices will move in tandem with current and expected risk.

Changing perceptions of the economic slowdown and the prospects for recovery dominated global market developments during the fourth quarter of last year and continue to do so in 2002[12]. Markets had reacted strongly to the events of September 11, before staging a sharp rally from the beginning of the quarter as global risk aversion subdued. The heightened market uncertainty associated with the events surrounding September 11 initially translated into high levels of risk aversion at the beginning of the fourth quarter. Measures of risk aversion steadily dissipated during October and November, with a consensus emerging that, in hindsight, financial markets overreacted to the potential impacts of the September 11 events.

The international financial markets thus weathered well the immediate consequences of the September 11 attacks. Although anxieties generated by the war on terrorism, tensions in Asia and the Middle East, and increased talk of a U.S. invasion of Iraq continue to play an important role, other events and developments in the first half of 2002 also shaped the reactions of the financial markets. The accounting scandals at major US firms like Enron and WorldCom that erupted in this period undermined considerably the confidence in the validity of corporate accounts and financial reports resulting in a reversed course of the stock market. International investors are coming to the conclusion that US stock markets are riskier than they thought. These investors sold stocks and exchanged their dollars for other currencies, driving down the value of the dollar by 10 per cent against the yen and 12 per cent against the euro. Barbera of Hoenig Co. said to International Herald Tribune[13] that: "In the 20th century, we have never had a strong, sustained economic recovery when the stock market is meaningfully down. Unfortunately, I don't think it's going to happen this time, either." This sentiment is, however, not shared by Eric Pfanner. In an IHT article[14], published on June 2002, he argues that this is a case of "buy low, sell high"; investors are simply broadening their portfolios in search of potential bargains. Europe seems to be a good ground, not on its current economic performance but more for the promise of the future. If in Germany, as John Rossant of BusinessWeek points out[15], the center-right won the national elections on September 22, there would be the best chance for the Continent in years for a renewed French-German cooperation and economic policy alignment in order to attack anemic growth, high

[10] *Economic Consequences of Terrorism*; In: OECD Economic Outlook 71; OECD, April 2002.
[11] *World Economic Outlook - December 2001*, International Monetary Fund, December 2001.
[12] *Global Financial Stability Report – Market Developments and Issues*, International Monetary Fund, March 2002.
[13] Steven Pearlstein: *Investors fear the worst is yet to come*. In: International Herald Tribune, June 27, 2002.
[14] Eric Pfanner: *Investors look beyond U.S.* In: International Herald Tribune, June 4, 2002.
[15] John Rossant: Suddenly, *Reform Has a Fighting Chance in Europe*. In: BusinessWeek, European Edition, July 1, 2002.

© Copyright Mikes International 2001-2002

unemployement, and social decay. If this will lead to an opening of Europe's labor markets, reduction of tax rates and loosened restrictions - just to name a few - the prospects for better returns for investors increases considerably. The fact that despite the scandals American companies continue to dominate the BusinessWeek Global 1000 list[16] is in line with the remarks of Pfanner that international investors are simply broadening their portfolios. Looking at the market value, among the 25 most valuable companies in the world there are 19 Americans. The top 6 places are exclusively occupied by American companies, which are: General Electric, Microsoft, Exxon Mobil, Wal-Mart Stores, Citigroup, and Pfizer. BusinessWeek acknowledges that the ranking was produced before the WorldCom bombshell, but since then all the major stock markets in the world fell in tandem, which holds the ranking true. U.S. corporations account for more than half the capitalization of the entire list.

c) Increased public spending on security and military

Immediately after the attacks, the US Administration and (to a lesser extent) other OECD governments increased public spending to help reconstruction, strengthen domestic security and combat terrorism. In the US additional spending of $48 billion was proposed for national defense (an increase by 14 per cent from the previous year). On top of this, the President asked Congress for an appropriation of $38 billion to boost "homeland security", compared to $20 billion spent in 2001. To a lesser extent other OECD[17] countries diverted resources to combat terrorism; Canada 0.7 per cent of GDP, Germany 0.1 per cent of GDP, United Kingdom 0.7 per cent of GDP.

These increases need to be seen in the light of a relatively low starting level that resulted from the "peace dividend" after the climax of the Cold War build-up in the mid-1980s. At that time the defence spending accounted for over 6 per cent of GDP in the United States, a figure that dropped to 3 per cent of the GDP in 2000. The proposed increase of national defence and homeland security would keep spending below 4 per cent of GDP in the US.

Having said that, the medium-term impact of this increase needs much attention. Theoretical analyses suggest that military spending affects medium-term growth negatively through several channels (suc as lower capital accumulation, reduced civilian labor force, losses resulting from capital reallocation). Empirical studies, however, produced ambiguous results. Overall, the conventional wisdom is that military build-ups are likely to have a detrimental long-term impact on economic growth, but this impact is likely to be small, and in any case much smaller than other traditional determinants of growth.

4. Current outlook of the global economy

First quarter growth in the US exceeded all expectations. More recently, confidence started to wane again – particularly in financial markets where bookkeeping and auditing practices after the Enron scandal have come under attack (see Exhibit 1 for the Enron case). Then on June 25, WorldCom disclosed that it had uncovered more than $3.8 billion in accounting irregulities (during 2001 and the first quarter of 2002, the company counted as capital investments $3.8 billion that it spent on everday expenses; counting everyday expenses as capital investments boosts net income because expenses that are supposed to be counted in one quarter are spread out over years). Since then the whole American society is in shock, including the investor class. Confidence in Corporate America fell dramatically and President Bush told during an appearance with Prime Minister Tony Blair on June 26 at the global economic summit in Canada: "There is some concern about the validity of the balance sheet of Corporate America and I can understand why… We've had too many cases of people abusing their responsibilities… We will pursue within our laws those who are irresponsible… There is a need for a renewed corporate responsibility in America…" Not surprisingly, this issue gets the most attention of the business and financial press. How does this affect the global economy?

There can be no doubt that the timing of the WorldCom scandal could not be worse. The U.S. economy is showing signs of recovery. Momentum is building. Even corporate profits seem to make a decent comeback. The very real danger is, however, that if investors' confidence in proclaimed earnings is not restored they will pull back from the stock market hence reversing the already started recovery. Bruce Nussbaum of BusinessWeek argues that despite of temporary shock waves the WorldCom scandal sent, the scares will fade. He[18] points out that a corporate clean up is under way. Boards of directors are firing CEOs. The market is recalibrating, sending capital to companies with transparent, easy-to-understand financial statements. As a result, nearly 1,000 companies have restated their previous earnings, establishing more credible financial base lines. The Justice Department sued Arthur Andersen. More reform is on the way. The Securities & Exchange Commission filed civil fraud charges against WorldCom

[16] *The Global 1000.* In: BusinessWeek, European Edition, July 15, 2002.
[17] *Economic Consequences of Terrorism*; In: OECD Economic Outlook 71; OECD, April 2002.
[18] Bruce Nussbaum: *Can Trust Be Rebuilt?* In: BusinessWeek, European Edition, July 8, 2002.

© Copyright Mikes International 2001-2002

and ordered that the CEOs and CFOs of the 1,000 largest U.S. companies to attest personally to the accuracy of financial statements. The New York Stock Exchange has also proposed new rules on corporate governance. The Senate Banking Committee just passed a tough accounting bill aiming to reforming the accounting profession. The big question is of course whether this will suffice. There is a big deal of unrest within the investor community and this may have a big impact on the upcoming Congressional election in November. The depth and coverage of the reforms is already a political issue (for more insight read the BusinessWeek interviews with Lawrence Kindsey, Bush's economic adviser and with Dick Gephardt, House Minority Leader. In: *BusinessWeek*, European Edition, July 15, 2002).

Collapse of Enron

Enron has come to symbolize the use of aggressive accountingtechniques to mask excessive leverage and weak earnings. Some segments of financial markets have been volatile since Enron's collapse—the largest bankruptcy in U.S. history —and the full extent of the losses suffered by investors and financial institutions will not be known until the company's complex operations are unwound.

Enron's failure highlighted uncertainties about creditrisk transfer vehicles and underscored three broader issues:

Inadequate oversight of financial activities of nonfinancial corporations. Enron was the main dealer, market-maker, and liquidity provider in major segments of the over-the-counter energy derivatives markets and was also active in other derivatives markets (at the end of September 2001, its overall derivatives-trading liabilities stood at about $19 billion), yet these activities were essentially unregulated. It was not required to disclose information either about its risk exposures or about market prices or conditions, nor was it required to set aside prudential capital. Because its trading unit's capital was not segregated from the parent company's capital, banks lost confidence in the parent company and withdrew their credit lines, which, in turn, contributed to the collapse of the trading operation. Some observers have since called for revisions to the 2000 Commodity Futures Modernization Act, which exempts energy derivatives from regulatory oversight. Even without these exemptions, however, Enron's activities in credit and other financial derivatives markets would have been essentially unregulated.

Ineffective private market discipline, disclosure, corporate governance, and auditing. Enron's financial difficulties and vulnerabilities, including those associated with its extensive off-balance-sheet transactions, seemed to have gone undetected by analysts, shareholders, and creditors until it was on the brink of bankruptcy. In part, this may have been due to inadequate accounting rules and standards as well as to errors by its auditors, who failed to uncover related-party transactions and did not require Enron to properly consolidate its numerous, complex off-balance-sheet specialpurpose vehicles in its financial statements. In October 2001, the correction of this and other errors resulted in a restatement of income by $600 million and a writedown of shareholder equity by $1.2 billion. Questions also arose about the auditor's possible conflict of interest owing to its parent company's extensive consulting business with Enron. Along with allegations that the auditor destroyed documents relevant to a Securities and Exchange Commission inquiry, these revelations led to calls for a close examination of auditing standards and practices.

Misallocation of retirement savings. More than 10,000 of Enron's employees held most of their retirement savings in Enron stock, including Enron's contributions (entirely in company stock that the company prohibited them from selling until age 50). In addition, the Enron shares in the pension fund were frozen for three weeks in October 2001 as the company switched plan administrators, during which time Enron stock fell by 35 percent. As a result of the lack of diversification and inflexibility, a large share of employee savings was wiped out in 2001, as Enron's stock price plummeted from about $90 to less than $1. In early 2002, the U.S. authorities formed a working group to consider potential reforms to the Employee Retirement Income Security Act (ERISA) rules that govern private pension investments, and the U.S. Congress held hearings on how to address the gaps in ERISA that had permitted a high concentration of Enron stock in the company's pension fund.

Exhibit 1 Collapse of Enron [Source: *IMF Survey*, International Monetary Fund, Vol. 31, Nr. 6; March 25, 2002.]

Much depends on the second-quarter GDP numbers that are going to be published on July 31 by the U.S. Commerce Department. Economists are already trimming their expectations, forecasting a gain around 2 per cent. They cite the pause in consumer spending and a much wider trading deficit. These however, do not indicate that the U.S. economy is in real trouble, according to James C. Cooper & Kathleen Madigan of BusinessWeek[19]. They argue that newer trends will allow momentum to build in the second half. American consumers will benefit from cheaper fuel and low mortgage rates. Capital spending is starting to increase. Inventories are set to grow, and a weaker dollar may boost exports. They express their concern that Wall Street's reaction to the second quarter news may cause problems. That is why restoring confidence in Corporate America is so paramount. Much is expected from the scheduled visit to Wall Street of President Bush on July 9.

[19] James C. Cooper & Kathleen Madigan: *Don't Let the Second Quarter Get You Down.* In: BusinessWeek, European Edition, July 15, 2002.

© Copyright Mikes International 2001-2002

The European economy improved in the first quarter, but domestic demand is still very weak. European economy is expected to strengthen over the forecast horizon but it is unlikely to reach the U.S. rates. The slowdown of inflation in Europe over the past few months did not meet expectations, due to higher oil prices and unfavourable weather conditions. The recent decline in energy prices and the weakening of the U.S: dollar may help to check European import costs. On the other hand, a weakening dollar with respect to other major currencies, including the euro, may hurt the European economy due to its structural rigidity. Many European companies already moved a lot of production abroad and do not have the flexibility to cut costs by slashing Europe-based staff. Business confidence is declining and many European producers fear that an even stronger euro will hurt their sales abroad. Much is depending on the prospects of a Europe-wide structural reform of the labor market regulation but it is unlikely that this will have happen on a very short term.

The volume of world trade declined continuously last year, but showed signs of recovery in the early 2002. Particularly demand in the U.S. and Southeast Asia bounced back. The product mix and geographical spread of demand has put Asian exporters (excluding Japan) in the driving seat in the early stage of the recovery. Double-digit export growth is forecasted for this part of the world in 2002 and 2003. Japanese exports also revived from the end of last year. Uncertainty around the future course of the yen overshadows the Japanese export outlook.

The three major central banks have limited room for manouevre. The Federal Reserve and the ECB seem very cautious not to interrupt the still fragile recovery and it is not likely that they will tighten the otherwise relaxed monetary conditions. The Japanese Central Bank has also very little margin to stimulate the economy since money is already available at near zero rates.

The coming months are likely to be decisive for the economic developments for the coming years. Stay tuned…

Disclaimer: The views presented in this article reflect those of the author and are based on a careful scan of the business and financial press. Neither the *author* nor the periodical *Mikes International* is liable for the consequences of business or financial decisions taken on the ground of this article. Prior to taking any particular business or financial decision you should request advice from a specialized consulting firm.

VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ [2002/(1)]

Jelen írás a tavaly szeptember 11-én, New York és Washington ellen végrehajtott terrortámadások közvetlen és középtávú gazdasági kihatásait elemzi. Négy témára koncentrál:

- *A világgazdaság állapota a támadások előtt:* a világgazdaság a szeptemberi támadások előtt már a lelassulás jeleit mutatta. A világ minden fontos térségében egyszerre lassult le a gazdasági növekedés bár 2001 második felére a gazdasági aktivitás növekedését jósolták. Vita folyt arról, hogy egy enyhe recesszióról vagy egy komoly lefékeződésről van-e szó...
- *Válságmenedzselés és közvetlen kihatás:* elsősorban az amerikai pénzügyi központ ellen elkövetett támadások jelentettek komoly veszélyt. Alsó Manhattan jelentős része elpusztult vagy kárt szenvedett. A Federal Reserve (az amerikai központi bank) gyors közbeavatkozása (azonnali korlátlan likviditás nyújtása a pénzügyi szektor számára) következtében a pénzügyi szektor integritása biztosított maradt. Ugyancsak fontos szerepet játszottak a világ többi központi bankjai is.
- *Közép- illetve hosszútávú gazdasági kihatás:* a támadások hatása, a szakemberek többségének véleménye szerint, korlátozott s komoly közép- illetve hosszútávú gazdasági kihatásokkal nem kell számolni. Néhány területen azonban a támadások következményeivel igenis számolni kell. Ezek a következőek: megnövekedett operatív költségek (magasabb biztonsági költségek, magasabb biztosítási költségek, magasabb szállítási költségek, nagyobb raktárkészletek tartása a nemzetközi fuvarozásban előálló hosszabb szállítási idő miatt), magasabb kamatlábak, illetve megnövekedett biztonsági és katonai közkiadások.
- *Jelenlegi világgazdasági prognózis:* a jelenlegi helyzetet az év első felében az Egyesült Államok néhány nagy cégénél (pl. Enron, WorldCom) kirobbant könyvelési botrány határozza meg. A befektetési bizalom megcsappanása a beindult gazdasági fellendülést árnyékolja be. A kezdeti pánikból való felocsúdás után a nemzetközi befektetők egyenletesebben osztják el tőkéjüket az Atlanti óceán két partján. Ennek következtében a dollár kb. 10%-al gyengült az euróhoz képest, amely az európai exportálók számára komoly gondot jelent. Ennek ellenére az év második felére s a jövő évre a gazdaság fellendülése várható a világ minden komoly régiójában, bár különböző mértékben.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Az embernek próbája

Emlékkönyv a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára
Amszterdam, 1976.

TÓTH, Miklós : CONCORDIA DISCORS

Midőn Piri Zoltán a Kör jelenlegi elnöke, s e kötet kigondolója megkért, hogy a Kör történetét vázlatosan foglaljam össze, nem sejtettem mibe vágom a fejszémet. Könnyű ám írni arról, ami szép volt, elmúlt, könnyű a bolhák öröklési törvényeit vizsgálni, ha tetszik, de más olyasmiről írni, ami él, működik, lényegében ugyanaz, mint azelőtt volt.

A Mikes olyan, mint a szép szerető. Szeretetünknek, szenvedélyünknek vonzó tárgya. Ugyanakkor velünk egy egész. Ha Mikesről írunk, magunkról írunk, benne magunkkal szembesülünk. A Mikest mi indítottuk el, mi formáltuk, s a Mikes formált minket: szellemi család ez, melyhez hozzátartozik mindenki, aki otthon érzi magát benne, s aki kilép belőle formálisan – elvégre jogi formáink alapszabályainkban megvannak -, mégis része marad. Minket nem vér kapcsol össze – hogy a család képét egy mondattal tovább használjam -, hanem a gondolkodás, az érdeklődés, a kölcsönös őszinteség módjának közös ritmusa. Mindez annak a tudatában, hogy ki-ki másként gondolkozik a gondolat tartalmát illetően. Talán minket az köt össze legjobban, hogy felfogásaink sok tekintetben különbözők. Ezt tükrözi a cikk címe, amelyet Horatius Epistuláiból vettünk. A Mikes a holland egyetemek világában állt elő, benne az egyetemi szabadság érvényesül, ez az éltető ereje.

A Kör hivatalos neve: Mikes Kelemen Kör, Hollandiai Magyar Ifjúsági Munkaközösség. Benne mind arra a szóra, hogy „hollandiai", mind arra, hogy „magyar" ügyelni kell. Minket a holland egyetem, a holland társadalom alakított, vagy gondolkozásunkat alapvetően befolyásolta. Mi Hollandiában gyökeret vert, a világot innen szemlélő emberek vagyunk. Aki e tényt és a holland mentalitást nem érti meg, azt a Mikesben újra és újra meglepetések érik. Ezzel nem célzunk nemzetieskedő jellemvonásokra, hanem e nép toleráns, nyílt demokratikus, a dolgokat a maguk gyakorlati egyszerűségében szemlélő és kezelő, s egyben, ha kell, a maga felfogását, szellemi autonómiáját szenvedélyesen védő alkatára. Ugyanakkor a magyar kultúra élő és tevékeny részének tudjuk magunkat. E kettősség megtermékenyíti életünket. Politikával nem foglalkozunk.

A Mikes magva a közgyűlés, ahol a vezetőségnek (elnök, titkár, pénztáros) mindenről nyilvánosan felelnie kell. A Kör munkája két egymást kiegészítő formában folyik le, mégpedig az egy-kéthavi összejövetelek, s az 1959 óta (egy esztendő kivételével) évente megtartott tanulmányi napok keretében. Az első legnagyobbrészt hollandiai munka, a második független országhatároktól.

A rendszeres összejöveteleken elhangzott előadásokat sajnos nem lehet pontosan összefoglalni. Ez is a „Verba volant" igazságát bizonyítja, legalábbis részben, mert hiszen jónéhány előadásra emlékszünk, sőt, pontosan tudjuk, ki, mikor, milyen előadást tartott az elmúlt 25 év során. Volt abban filozófia, közgazdaságtan, bányászat, földművelés, politikai karikatúra, szociológia, nyelvtudomány, építészet, irodalom – sok irodalom -, történelem, költemények, festészet, zene, pszichológia, theológia és parapszichológia, hogy csak úgy fejből néhány előadásra visszagondoljak. Néhányat e kötetbe is felvettünk. Egy köri évben, amely ősztől őszig tart, kb. 6 összejövetel van, vasárnap délután Utrechtben, vagy Amszterdamban.

E vasárnap délutánok előadói vagy Mikes-tagok, vagy nem. Legnagyobb részük magyar. A magyarok esetében itt is egymásba folynak a Tanulmányi Napok, s az évközi munka, hiszen az elsőn és másodikon is ott találjuk az előadók közt barátainkat a világ minden tájáról. Bikich Gábor, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Kibédi Varga Sándor, Határ Győző, Szépfalusi István, Czigány Lóránt, Siklós István, Papp Tibor, K. Jakab Antal, Lászlóffy Aladár, Sigmond István, Kántor Lajos, Nagy Pál, Hajdú András, hogy csak néhány nevet említsünk meg.

A Tanulmányi Napok előadásainak jegyzékét felvettük a függelékbe, tekintettel ezeknek szélesebb körben való jelentőségére.

De hát mindezzel a mában vagyunk. Milyen volt a tegnap? Erről mindent csak röviden, mert ez csak adalék azon tétel alátámasztására, hogy életünk a mából a tegnapon keresztül fut a holnap felé. Az igazi valóság a jövendő.

© Copyright Mikes International 2001-2002

„Hárman valának együtt” (nem a potrohos bíró, sem az obsitos vitéz, sem a furfangos író, bár Garay hazája sorukban képviselve volt), Tüski István, Végh József és jómagam, 1951 tavaszán, Utrechtben. Akkoriban Hollandiában nem létezett az egész országot átfogó magyar szervezet, kivéve az itt-ott folyó egyházi munkát. Theológusok lévén a protestáns egyházi munka országos megszervezéséről beszélgettünk. A beszélgetés végén vetette fel Tüski István annak a gondolatát, hogy a magyar fiatalokat felekezetre való tekintet nélkül össze kellene hívni egy hétvégre, Utrechtbe. Ebben megegyeztünk, s ő a „Fogjuk meg és vigyétek!” ősmagyar jelszava alapján mindent szépen el is intézett. Számunkra, akik a „balatonszárszói” szférában nevelkedtünk fel, egy ilyen összejövetel megszervezése magától értetődő volt. Aki volt valaha Magyar Élet konferencián Balatonszárszón, a Soli Deo Gloria nyaralótelepén, az talán mind a mai napig fellel valamit, mind évközi munkánk, mind tanulmányi napjaink légkörében azokból az összejövetelekből. Mi ennek a háttérnek – sit venia verbo – a tudatában voltunk nem csupán 1951-ben, hanem tanulmányi napjaink megszervezése során is, bár természetesen más helyzetben, más témákról, más emberekről volt szó.

Első összejövetelünkön úgy megörültünk egymásnak, hogy a folytatás már egyszerűnek tűnt. A jelenlévők nagy része előzőleg nem ismerte egymást, s mégis, mint jóbarát tért haza erről a találkozóról, amelyen senki nem politizált, senki nem tett semmi olyat, ami akkoriban magyarokat egymástól elriasztott, hanem mindenki hosszasan vitázott a három előadásról, amelyet Szekeres Attila (később a brüsszeli prot. theol. fakultás professzora; időközben elhunyt) „A világnézet válsága”, Kerekes János (később waverveeni lelkész; időközben szintén elhunyt) „A keresztyénség válsága” és Boné Gyula (ma rotterdami orvos) „A magyarság válsága” címen tartottak. Utána rövidesen formálisan is magalakultunk. A Mikes Kelemen Kör nevet tudatosan választottuk (pedig gondoltunk Apáczai Csere Jánosra és Misztótfalusi Kis Miklósra is, hiszen elvégre Hollandiában élünk, ahol a 16. század óta sok-sok száz magyar diák megfordult), hogy a Kör feladatát és szerepét ezáltal jelképesen kifejezzük.

Megalakulásunkkor egy hajszál híján feloszlottunk. Hosszú beszélgetés, vita, európai közös piaci marathon-tárgyalásokba illő diplomáciai formulázások bújócskáin keresztül 10 pontban próbáltuk meg összefoglalni minden lehető célitűzésünket. Miután ezt hulla fáradtan létrehoztuk, soha többé el nem olvasta senki, s e cikk előkészítése során sem tudtam egy példányt sem előteremteni. Ebből is kitűnik, hogy a gondviselés útjai, bár kiismerhetetlenek, gyakran jótékonyak.

Első elnökünk Zádor Alajos volt, aki a Kör anyagi alapját országos sorsjáték megszervezésével vetette meg, titkárunk Bóné Gyula, az első évek munkájában tevékeny részt vett Bánréti Fuchs Károly, Gyermek István, Nickl Marica és Tüski István. Első pénztárosunk Kibédi Varga Áron volt. Bár csábító, úgy érzem, túlsok névhez jutunk, ha a kezdet kezdetéről minden nevet megkísérlünk felsorolni. Az emlékezet nem elég biztos alap ehhez, kit tudja kit felejt ki az ember.

Rendszeresen összejöttünk egy-egy hétvégére Utrechtben, nagyníha Amszterdamban. Pénz híjján néhányan kerékpáron mentünk oda. Aludtunk utrechti tagjainknál a padlón, vagy Tüski Istvánnál, négyen egy kétszemélyes ágyban fejjel-lábbal egymásnak fordulva; csodák csodája, hogy nem rugtuk ki egymás fogát. Előadásaink és vitáink mellett elkezdtük Stiefelhagenné Janicsek Katalin irányítása alatt népi tánccsoportunk megszervezését, melynek vezetője Polgár Kornél volt. A tánccsoport 1953-ban és 1954-ben fellépett a holland televízióban. 1953-ban az amszterdami Instituut voor de Tropen nagytermében nagysikerű előadást rendeztünk magyar népdalokkal, népmesékkel, népi táncokkal. 1953. március 15-én bemutattuk Madách Ember Tragédiája Falanszter-jelenetét holland fordításban Bóné Gyula vezetése alatt. 1953 második felétől 1955 végéig a Mikes jórésze vizsgázott, s így csak néha-néha találkoztunk. Utána újra felújult a Kör élete. Ekkor állítottuk össze az Új Magyar Út holland különszámát (1956. március-április), melyben Tüski István „A magyar-holland kapcsolatok jelképe” és „Hollandiai gyermeküdültetés az I. világháború után”, Kibédi Varga Áron „Modern holland költészet”, Kövi Attila „Bethlen Gábor és Hollandia”, többen (Binecz Károly, Kibédi Varga Áron, Németh Sándor, Tóth Miklós) „A holland társadalom arca”, Tóth Miklós „Általános öregségi biztosítás Hollandiában”, Németh Sándor „Hét holland város”, Kisjókai Erzsébet „Beneluxi kaleidoszkóp” és egy holland katonatiszt „Hogyan segítették a magyarok a holland hadifoglyokat a II. világháború alatt” címmel írtak cikket, s Kisjókai Erzsébet és Kibédi Varga Áron holland költeményeket fordítottak magyar nyelvre. 1956-ban kivettük mi is a részünket a menekültek fogadásában, akik közül sokan azonnal bekapcsolódtak a Kör munkájába. Elvünk volt, hogy a vezetőségbe mielőbb 1956-ban jött emberek kerüljenek. Itt kell megemlítenünk az Universitair Asyl Fonds kíváló szerepét. Az U. A. F. kérésére a Kör 1957-ben Táborszky Ottót kérte fel a magyar diákok személyes és szociális ügyeinek intézésére.

1956-ban érkezett Prágay Dezső, a később kül- és belföldön ismertté vált tanulmányi napjaink szellemi atyja. Ő vetette fel ilyen európai síkon rendezendő összejövetelek gondolatát már 1956-ban, s ő szervezte meg az első konferenciát 1959-ben Doornban. Alapgondolata tanulmányi napjainkban a mai napig fellelhető.
Tanulmányi napjainknak a magyar kulturális életben betöltött szerepét nem a mi dolgunk megítélni. Tény, hogy e napok hozzájárulnak ahhoz, hogy Európa és a Világ különböző részeiből egymással találkozzunk, gondolatainkat kicseréljük nem a politika, hanem a tudomány, irodalom, művészetek területén. Nem azért, hogy világrengető határozatokat hozzunk. A magyar

© Copyright Mikes International 2001-2002

szellemi világ határtalan. Ezért jöttek és jönnek ide előadók és aktív hallgatók a világ minden részéről. A Mikes feladata ebben a „fórum-szerep": nyitva tartani minél több kaput a gondolatok tiszta és fesztelen áramlása céljából, s ebben megőrizni a maga szellemi autonómiáját. Ez tulajdonképpen teljesen magától értetődő, de nem mindig könnyű. Világosan kitűnt ez 1971-es önvizsgálatunk során. Ez a magatartás mindig jellemző volt a Mikesre, reméljük az is marad.

A Tanulmányi Napok rendezése a Kör vezetősége felelőssége alatt történik. A szervezési munkát 1959-ben legnagyobbrészt Prágay Dezső, utána, a hatvanas évek elején, különböző munkabeosztásban Ágoston István, Németh Gábor, Németh Sándor, Tóth Z. László és Várdy Péter, később 1971-ig bezárólag elsősorban Németh Sándor, 1972 óta Kibédi Varga Áron és e sorok írója végezte ill. végzi. Tekintettel Németh Sándor hosszú és fontos munkájára az 1972 előtti időszakban, melynek következtében e periódust ő ismeri a legjobban, megkértük, adjon erről az időről rövid áttekintést; ezt e cikk után találja meg az olvasó.[1]

Tekintettel arra, hogy e kötet függelékében a Tanulmányi Napok összes előadása fel van sorolva[2], itt csak néhány általános pontra szorítkozunk, s tekintettel a kétcikkűségre, átugrunk az 1972 előtti perióduson, hogy itt 1972-vel kezdjük.

1972-ben Bergenben jöttünk össze, ahol Csoóri Sándor és Kósa Ferenc filmjeit néztük és vitattuk meg, Hanák Tibor, Eörsi István, Vass György, Moór Albert, Kövi Attila, Molnár József, Gosztonyi Péter előadását hallgattuk meg.

1973-ban Doornba tértünk vissza, kiindulópontunkra. Központi témánk az avant-garde volt, annak általános irodalmi és magyar problematikájával. Bori Imre, Határ Győző, Tolnai Ottó, Perneczky Géza előadása és végül Krúdy Zsuzsa Krúdy Gyula estje mindnyájunk emlékezetében megmarad.

1974-ben Driebergenbe mentünk, bokorugrásra Doorntól. Főtémánk a tudományok egysége, a tudományelmélet mai helyzete és változásai voltak. Tóth Imre, Petőfi S. János, Borbándi Gyula, Gömöri György előadásai, és a műfordításról szóló kerekasztal-vita adták meg a konferencia képét.

A Nyugati Magyar Irodalom volt központi kérdésünk 1975-ben, Driebergenben, ahová Európán kívül, Amerikából is jöttek előadók Horváth Elemér és Vitéz György személyében. Cs. Szabó László, Határ Győző, Fáy Attila, Sipos Gyula, Papp Tibor előadásait, s az irodalmi estet nem könnyen felejtjük el.

Apropos, irodalmi est!... ... Irodalmi estjeink mindig fontos szerepet töltöttek és töltenek be tanulmányi napjaink során. Ezeken az esteken a jelenlévő írók, költők jutnak szóhoz, a hallgatás és szólás termékenyítő közös élményében. Irodalmi estjeink – ezt talán minden túlzás nélkül mondhatjuk – a magyar irodalmi élet jelentős találkozópontjai lettek, melyek ihlető szerepét jónéhány irodalmi alkotás tükrözi.

Mielőtt e futólagos áttekintést befejezném, szeretném feljegyezni, hogy a Mikes Kelemen Kört meleg, baráti szálak fűzik a bécsi Bornemissza Péter Társasághoz, a müncheni Új Látóhatárhoz, a párizsi Magyar Műhelyhez és a londoni Szepsi Csombor Körhöz. Concordia discors! Éppen ez a többféleség következtében való együttműködés az, ami minket összeköt, nem csupán a Mikesen belül, hanem azon kívül is.

Nem zárhatjuk le ezt az áttekintést anélkül, hogy meg ne említenők a Hollandiai Magyar Szövetséget, melynek egyik alapítója Körünk volt, s amely anyagi segítségével az utóbbi évek folyamán hozzájárult tanulmányi napjaink megrendezéséhez. Ez csupán hozzájárulás volt. A Mikes költségeinek oroszlánrészét még mindig tagjai maguk viselik. Ez biztosítja Körünk szellemi függetlenségét, amely mindig az anyagi függetlenséggel kezdődik. Természetesen ez azt is jelenti, hogy semmi luxusról a Mikesben szó sem lehet. Tiszteletdíj ismeretlen fogalom. Előadóink egyes rendkívüli kivételtől eltekintve, útiköltségüket maguk fizetik.

Mi a Mikes? Baráti társaság, olyanoké, akikben ott, ahol található, kivirágzik a magyar élet egy-egy ága.

Ma, midőn a magyarság a földgömb minden részén megtalálható, valamennyien beleoltjuk saját környezetünk élményét, stílusát, értékrendszerét, gondolkodásmódját a magyar szellemvilágba. Ez Körünk egyik érdekes jelensége, jó lenne egyszer

[1] Német Sándor ezen, *'Eszmék természetrajza'* című cikkét lásd alább. – Szerk.
[2] Erre lásd a Hollandiai Mikes Kelemen Kör *Számadás* című 2001. évi kiadványát. Ebben megtalálható az összes Tanulmányi Napok helye, időpontja, témája, előadóinak névsora az előadások címével 2000-el bezárólag. [Szerk. megj.]

© Copyright Mikes International 2001-2002

megírni ennek a fenomenológiáját. Ha ebben a folyamatban a Mikes valamit tehet, nem programszerűen, nem fellengzős célkitűzésekkel, hanem egyszerű, földönjáró szolgálattal, akkor a Kör betölti feladatát addig, amíg rá szükség lesz.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Az embernek próbája

Emlékkönyv a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára
Amszterdam, 1976.

NÉMETH, Sándor : ESZMÉK TERMÉSZETRAJZA

- Feljegyzések a Tanulmányi Napok történetéhez -

Kísérletként indult meg a Mikes konferencia-sorozat 1959-ben; 'szárazpipás' józansággal inkább, mint vérmes reményekkel. A kérdés az volt, vajon akad-e elég tájékozott és tevékeny ember, aki hajlandó vállára venni a konferenciák ügyét. Meglepően rövid idő után nem kis örömmel állapíthattuk meg: a kezdeményezők köre bővült; társakra leltünk, akiknek formátuma s alkotó kedve egyaránt biztosítja egy önálló szellemi fórum évekre kiterjedő folyamatosságát. Biztató volt a kezdet; tíz és egynéhány konferencia követte. Az előadók, résztvevők száma évről évre gyarapodott; az előadássorozatot hamarosan irodalmi est, képkiállítás, hangverseny egészítette ki. A hivatalos, s a kevésbé hivatalos program során alakult ki a tanulmányi napok jellegzetes, szellemi fegyelmet lidérces happeninggel ötvöző, érzelmi-értelmi magasfeszültséget teremtő stílusa.

Az évforduló, s az emlékkönyv most módot ad a visszatekintésre. Kinek-kinek a maga módján, hiszen az általánosításnak még a kísérlete is eltorzíthatná a közös élmény egyéni varázsát. A jelen kötet megemlékezéseihez ezért csatolom a magam egyéni szövegét abban a reményben, hogy a nézőpontok összességéből hitelesebb, vagy legalább is mozgalmasabb képet alkothat magának az olvasó.

A hely szellemét idézném elsőként. Igaz ugyan, hogy böjtös koszton tartott minket a Vashartyánná átkeresztelt Vaeshartelt-i kastély csakúgy mint a halászkikötőre néző Enkhuizen-i torony, de az sem mindegy, hol sétál s napozik az éhségtől szédelgő ember. Vashartyánban évszázados park ösvényein járva vitatkoztunk, az enkhuizeni estékhez pedig kivilágított halászhajók nyújtottak díszletet, s tengeri szél enyhítette a füstös előadóteremből hozott fejfájást. Nem mintha csupán festői jellege miatt választottuk volna ki a konferencia székhelyét. Beavatottak tudják: éjszakázni nem lehet minden konferencia helyen. Vashartyánban, Enkhuizenben lehetett; sőt az éjfél múltával elpilledt gondnok a kantin kulcsát nálunk szokta hagyni, az elszámolást becsületbeli ügynek tekintve. Szép volt az is, ahogy a kastély úrnője 'a magyaroknak minden szabad' felkiáltással simította el a konferencia résztvevői s a személyzet között előállt nézeteltéréseket.

A konferenciákat szeptemberben tartottuk; a helyet már január-februárban le kellett foglalni. A műsornak ilyentájt már illett összeállnia, ezért november decemberre esett az előkészítés java. (Októberben az előző konferencia testi-szellemi fáradalmait pihentük ki.) A nagy vonalakban összeállított műsorról karácsony-újév táján adtunk először hírt. Módosítás történt még elég a végleges meghívó elkészüléséig, sőt néha még azután is. Átlagosan hét-nyolc előadást terveztünk a rendelkezésünkre álló három-négy napra, s ez az egyéb műsorszámokkal együtt igen szoros beosztású programot eredményezett. Ezért kellett kolostorszerű szigorral betartani a napirendet, a terelő kisharangot stentori hangerővel helyettesítve. Reggel fél tízkor kezdődött az első előadás, kávé után a vita, ebéd után kettőkor újabb előadás, fél négykor a hozzátartozó vita, s este: újabb előadás, vagy valamely hosszúra nyúlt vita második fordulója, vagy, pihenésnek: koncert, szabad foglalkozás, s utolsó nap a csúcspont: az irodalmi est. A résztvevők legalább egynegyede ekkor vált résztvevőből szerzővé. Az irodalmi est szertartásához nem tartozott se bevezető, se összekötő szöveg; ám íratlan szabályként kiki ünneplőben jelent meg, s bor állt az asztalon. Éjjelbe nyúlt az irodalmi est; a résztvevők utána is együtt maradtak még, s tánccal, érzékeny, majd dévaj nótákkal búcsúztatták a konferenciát. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az irodalmi est vívmány volt, eredetileg nem szerepelt a műsoron, de már az első konferencián közfelkiáltásra mégis létrejött. Kitűnt ugyanis, hogy számos ismert nevű, s még több ígéretes, fiatal író van jelen. Az ígéret nem mindig vált valóra, ám a dilettánsokat néhány év alatt kiselejtezte az irgalmatlan verseny.

Nem csupán az irodalmi estek műsora, jelentősége változott meg az évek során. Átalakult, módosult az előadások jellege is. Kezdetben az előadó uralta a terepet, ám amint a vesézős hozzászólások szaporodni kezdtek, a viták kérdés-felelet párbaja váltott ki nagyobb érdeklődést. Tudnivaló, hogy a vita szabályai szerint csupán a vitavezető közvetítésével lehetett kérdéseket

© Copyright Mikes International 2001-2002

feltenni, s a közbeszólás, a vitát terjengősen kisajátító „kiselőadás” tabunak számított; az ilyennek, a hallgatóság elboruló tekintetét látva, nyakát szegte a drákói vitavezető.

Az évek során módosult a konferenciák érdeklődési területe, témaválasztása is. A szárszói konferenciák útkereső szándéka ihlette az első összejöveteleket. A ránkhagyományozott viták folytatásánál termékenyebbnek bizonyult azonban az eszmék születési körülményeinek, s az eszméket fenntartó mechanizmusoknak vizsgálata. Nem igazolni, vigasztalni akartunk, hanem a tények páratlan feltárását tűztük ki célul. Ezért került a gondolati rendszerek elemzése mindinkább az érdeklődés középpontjába. Magunkon is vizsgáltuk a hatásokat; ezért foglalkoztunk a marxizmusnak, a nacionalizmusnak, a kereszténységnek s a humanizmusnak az emberre, társadalomra és művészi alkotásra gyakorolt hatásával. A konferenciák sorozatának erről a szakaszáról 1965-ben tanulmánykötetet adtunk ki „Eszmék Nyomában” címmel.

Bár közvetlen kapcsolat híján, az eszmék mögött mégis váltig az országot kerestük. Tartva az elszigetelődés veszélyétől, igyekeztünk szemmel tartani kortársainkat, akikben éppúgy élt a felfedező kedv s a világos beszéd igénye, mint bennünk. Amint az enyhülő légkör erre módot adott, a kézenfekvő játékszabályok okos betartásával számos hazai írót és tudóst hívtunk meg előadásra. Eredeti feltevésünket igazolták a közös részvéttel rendezett konferenciák: elfogultságtól mentes vitastílusunk, függetlenségünk a termékeny irodalmi, tudományos eszmecsere alkalmas fórumának bizonyult. Ha nem is éltünk minden esetben ezzel a lehetőséggel, mégis mérföldkövet jelentett a kapcsolat a konferenciák történetében.

Ilyen derűlátó hangnemben be is fejezhetném a feljegyzések sorát, remélve, hogy a jövőbepillantást elengedi nekem az olvasó. Idekívánkozik azonban még egy-két feltevés a konferenciák sajátos jellegéről; a ’külső’ eseménysorozat leírása után a belső változások ecsetelése, ha úgy tetszik: az önismeret bővítése. Itt kell elmondani, hogy nem vált volna ilyenné a konferencia, ha hivatalos szakmai tekintély, előmenetelért való küzdelem uralta volna. Nagy szerencsénkre az egyenjogú résztvevők építő köztársasága jutott osztályrészünkül. Nagy örökségek sem nyomasztottak, ezért tudtunk nyíltan vitázni. Alulnézetből ismertük meg a történelmet, ezért volt könnyebben felismerhető a társadalmat, tudományt irányító eszmék viszonylagossága. Élt bennünk a kísérletező kedv, ezért hatott revelációként a kísérletező irodalom, amelyet kortársaink teremtettek. Így válhatott a ’belső’ történet bálványokat döntő, tabukat magunk mögött hagyó, felszabadító élmények sorozatává.

S így vált részünkké a tanulmányi napok sorozata. Egy résztvevő találóan jegyezte meg: ’Akkor sikerül a munka, ha a végén nem is tudjuk, ki mit végzett el belőle.’ Erre lehetünk büszkék: megadatott nekünk az önzetlen munkát végző társak sok szó nélkül is szót értő közössége. Ezért van, hogy a tanulmányi hét jellegét egyénenként soha, együtt mindig hitelesen ki tudjuk fejezni.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Számadás

Hollandiai Mikes Kelemen Kör (1951-2001)
Kalligram, Pozsony, 2001.

TÓTH, Miklós : CONCORDIA DISCORS II

Cs. Szabó László emlékének

Ezen a címen jelent meg huszonöt évvel ezelőtt a Mikes Kelemen Kör krónikájának egy része (Mikes: *Az embernek próbája*, 1976). Most, huszonöt évvel később ugyanazzal a címmel kezdjük, mert semmi nem változott azóta a Kör alapállásában. Ma is mondható, hogy bennünket az köt össze, hogy sok kérdésben egymástól eltérőleg gondolkozunk.

1951 óta sokminden megváltozott a világban, csak a Mikes nem.

Tartalmilag természetesen igen, mert a Mikes érzékeny mindenre, ami kultúrvilágunkban lejátszódik. A kiindulópontban, a szellemi hozzáállásban nem történt változás.

1951-ben Magyarország, az egész Kárpát-medence már két éve az orosz kommunizmus népi demokratikus elszigeteltségében vegetált. Akkor csak azt tudtuk, amit mindenki tudhatott. Nem tudtuk, hogy lesz 1956. Nem tudtuk, hogy lesz 1989. Csak a

© Copyright Mikes International 2001-2002

belső szellemi iránytűnk mutatta az utat, amelyen jártunk. Az viszont egyértelműen az általános emberi erkölcsi és kultúrvonalat adta meg mint biztos főirányt azon belül helyezvén el a magunk magyar világát, nem pedig fordítva.

Itt éltünk Hollandiában. Ki-ki a maga történelmével. Teológusok, irodalmárok, műegyetemi hallgatók, középiskolások, gyári munkások, stb. Önmagunkban és egyben a magunk holland világában kívántunk otthon lenni. Ezt a kombinációt itt viszonylag könnyű volt létrehozni. Könnyebben mint a „nagy" országokban, mint például Angliában, Franciaországban, vagy Németországban. Könnyebb a több száz éves holland-magyar kapcsolatok hátterével. Könnyebb egy olyan társadalomban, amely mindig nyitva állt új erők befogadására, - éppúgy mint a magyar; azzal a különbséggel, hogy Hollandián nem söpört végig újra meg újra a történelem vihara, mint Magyarországon. Belekerültünk egy olyan társadalomba, amely saját magát hajlandó relativálni és amelyben megvolt és megvan a készség arra, hogy mindent általános emberi síkon szemléljen.

Nem lehet eléggé hálásnak lennünk azért a középiskolai és egyetemi oktatásért és nevelésért, amelyben nekünk Magyarországon részünk volt. Gondolkodás és társadalmi magatartás tekintetében semmi különbséget nem éreztünk a magunk magyar háttere és holland környezetünk között. Egy tőről voltunk metszve.

„Gnothi szeauton", így szól a delphoi jósda egyik felirata: Ismerd meg önmagadat. Ez ránk is érvényes. Mi a történelmünk tükrében ismerünk magunkra, de egyben azokban a helyzetekben, amelybe bennünket e történelem visz. Egy népnek a történelme sem játszódik le légüres térben. Minél nagyobb egy ország, annál nagyobb a belföldje. Minél kisebb, annál nagyobb a külföldje. A mi külföldünk minduntalan belelépett és belelép a belföldünkbe és mi mindennek ellenére megőriztük és megőrizzük a magunk világát.

Ha idegen környezetbe kerülünk, abban a magunk képességeit, tartalmát, értékvilágát el kell helyeznünk. Ez a kivettetés nagy leckéje és tanulsága. Mi egy kereskedő-társadalomba kerültünk, amely a világ minden sarkában jelen volt és van, megőrzi öntudatát, de egyben alkalmazkodik az adott szituációkhoz. Ezt a társadalmat a városi polgár és a kálvini gondolkodás formálta. Ennek a kultúrvilágnak a szellemi szomszédai - mindegyik más és más módon - Skócia és Anglia, Észak-Amerika, Svájc és Erdély.

1951 nyarán összecsendültünk és azóta összecsendülünk. 1951 igazában tegnap volt. Ebbe a kötetbe átvesszük a huszonöt év előtti krónikát. Így nem szükséges annak minden részletére kitérnünk.

Író, festő, teológus, mérnök, mind a maga belső vonalán ment tovább. Nem voltunk - és így nem vagyunk - gyökértelenek, „déracinés", - amely problematikát Karátson Endre finom tollal analizálja *Déracinement et littérature* című könyvében[1]. Nem voltunk és nem vagyunk „Gyökértelen mint a zászló nyele", ahogy Czigány Lóránt könyvcíme jelzi[2]. Ránk bizonyos értelemben illett az, amit Határ Győző 1975. évi Tanulmányi Napjainkon így írt körül: „1914 november 13-án, emigrációban születtem....1956 végén elhagytam Magyarországot és hazajöttem. Azóta itthon élek. Itthon Angliában; itthon Franciaországban..."[3] Nem, mi Magyarországon nem voltunk emigrációban, de mikor az otthon kényszerülten elidegenült önmagától, mi itt parallel otthonra leltünk, hogy benne megőrizzük a drága kincset: az igazit, amely ebbe beleillett, ettől nem volt idegen. Mi fontuk tovább az életünk tartalmi főfonalát. Fontos ezt tudatosítanunk: mi teljes életet éltünk, amelyet meggazdagított a kivettetettség mint nagy új lehetőségek melegágya. A mi gyökerünk a magyar kultúrvilágban volt és van s azt vígan hordoztuk és hordozzuk mint a lelkünket és a bőrünket. Ebből lett a Mikes. Ahogy Csikós Imre mondta a forradalom huszonöt éves emlékünnepén: „Ismert az a szó, hogy 'Szívet cseréljen, ki hazát cserél'. Tőlem ebben az országban soha senki nem várta el, hogy szívet cseréljek." A magyar gyökérbe oltottuk az itteni értékeket és magától értetődően belekerültünk a holland vérkeringésbe is a társadalom minden síkján. Az emigránslét megadja az információt, az élettapasztalatot és a lehetőséget ahhoz, hogy több világot egyetlen pillantással áttekintsünk, egymással összehasonlítsunk, élethelyzetében megértsünk. - Aki a magyar történelmet ismeri és képes tényeket fenomenológikusan interpretálni, sok mindent megért más népek történelméből és konkrét helyzetéből. Mindig nagy történelmi vonalakban kell gondolkodnia. Aki a holland történelmet ismeri és a holland társadalmi életet mint a magáét megéli, sok mindent megért a világ gazdasági összefüggéseiből. Ebből a komplex tapasztalatból lehet anticipálni jövendő fejlődésekre más politikai, gazdasági és kultúrvilágokban. Felülemelkedünk önmagunk világain és ezeket mint egy egésznek a részeit szemléljük. Erre Hollandia nagyon alkalmas. Aki itt él, mindenhez közel van a világon és mégis mindenen kívül. Kilátótorony ez az ország és egyben akcióbázis. Ezt igyekeztünk és igyekezzük fölhasználni a Mikes szempontjából is minden irányban.

[1] André Karátson & Jean Bessiere: Déracinement et Littérature, Lille, 1982.
[2] Czigány Lóránt: Gyökértelen mint a zászló nyele, Budapest, 1994.
[3] Hollandiai Mikes Kelemen Kör (kiadó): Nyugati Magyar Irodalom, Amszterdam, 1976, 57. o.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Talán nem helytelen a fentiek fényében itt említeni azt a feltételezést, hogy a Mikes egyik titka *1956 előtti* létében van. Abban, hogy a két háború közötti önálló magyar világból nőtt ki. A 16. század óta és az erdélyi fejedelmek óta akkor volt először önálló magyar politikai, gazdasági és kultúrvilág. Nem török-magyar, nem Habsburg-magyar, nem osztrák-magyar, nem orosz-magyar, hanem egyszerűen magyar. Abból magától értetődően léptünk bele a holland világba és lettünk annak aktív résztvevői. Mi, akik a Mikest alapítottuk, soha egy percre nem éltünk a népi demokratikus kommunizmusban. Számunkra a Kör nem egyféle járdasziget volt, ahova odamenekültünk az idegen világban, hanem az életünk része a magunk második otthonában és annak részeként. Ez az oka annak, hogy mi a világot innét szemléljük, de magyar módon és egyidejűleg holland módon. Ezért nem gondolunk arra, hogy Hollandián kívül rendezzük meg Tanulmányi Napjainkat. Azok csak itt lehetségesek.

*

Szükséges átgondolnunk az emigrációk szerepét a történelemben. Különösen - de nem kizárólag - fontos a kényszeremigrációk szerepe, a menekültek, az elűzöttek, az elhurcoltak emigrációja. Mindenkivel, aki kiszakad a maga világából, valami olyasmi történik mint azzal, akinek a karját levágta a villamos kereke. Még mindig mozdul a keze, markol az ujja. Úgy is marad. Ez azonban a képnek csupán az egyik oldala. A másik a kultúrvilágok szimbiózisa, amelyet az emigráns átél és amelyből megteremti a maga külön világát. Ezt éltük és éljük át mi is. A kérdés, hogy mi lesz ebből, mit épít ki magának az új helyzetben az „emigráns". Kiépít-e valamit egyáltalán, vagy elsüllyed? Miben is süllyed el tulajdonképpen?

Külön tanulmányt, még inkább tanulmánysorozatot kellene szentelni ennek a témának. Ki is az emigráns, ki a menekült? Az, aki kiszakadt a maga közössége egészéből, ráébred arra, hogy szellemi családja jegyeit magában hordja, s keresi azokban azokat az elemeket, amelyekkel megvetheti lábát az új helyzetben. Nemcsak az válhat ilyen értelemben „emigránssá", aki elhagyja otthonát, hanem az is, akit az otthona hagy el. Így lett „emigránssá" az erdélyi, a kárpátaljai magyar. Ezért érti meg egymást sok tekintetben gyorsan az erdélyi és a nyugat-európai magyar. Erre a történelem sok parallelt mutat fel. A probléma abban van, hogy hogyan integrálódik egy-egy emigráció - a maga tartalma megőrzésével - abba a világba, amelyikbe belekerült, továbbá abban, hogy miként integrálódnak az emigráció értékei abba a közegbe, amelyből kiszakadt. Óriási erő forrása lehet az emigráció, de a kultúrszakadékokban sok gondolat, sok eszme, sok tapasztalat vesződhetik el. A jövő magyarságának egyik fontos feladata ennek a természetes fejlődésnek a felismerése és tudatos „menedzselése". Mindenütt élnek magyarok. Nem ez a kérdés, hanem az, hogy hogyan lehet közöttük összjátékot létrehozni. Ez önértéktudaton, realitásérzéken, önfegyelmen és szolidaritáson fordul abban a tudatban, hogy mindeki mindenkinek a predesztinált szövetségese az általános emberi erkölcsi rend feltételével.
1956-ban a Magyar Forradalom mindent megváltoztatott. 1955-ben még a legnagyobb holland életbiztosító-társaság egyik igazgatója azt mondta egyszer e sorok írójának, hogy „minden magyar fasiszta". Ezt 1956 után már nem mondta volna. 1956-ban az egész világ a magyarok erkölcsi adósává vált. Ez persze a gyakorlatban a menekültek fogadásán kívül nemigen került kifejezésre, de akkor kezdtek felfigyelni ránk és nem csupán valami homályos, az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből itt maradt relikviát látni bennünk, amelyet az antipátia színez az újságírók körében, akik e nép hátán és számlájára könnyedén megvalósíthatják azt, amit Julien Benda „az írástudók árulásá"-nak nevezett. A magyarság - Bethlen Gábor és utána Kossuth óta -1956-ban jelent meg először félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul pozitív módon a világ színpadán. Akkor a Mikes és annak tagjai a menekültek fogadásában fontos, gyakran központi szerepet játszottak.

Itt kell leírni, hogy Hollandia a magyar forradalmat és szabadságharcot a saját második világháborús sorsába fordította le. Ebből érthető talán, hogy a legtöbb ezzel kapcsolatos kérdésben a holland ellenállási mozgalom játszott előtérbe nem lépő, de mindazonáltal nagyon hatékony központi szerepet. Annak voltak nagyon aktív magyar tagjai is. Közülük Tarnóczy Imre szervezte meg a menekültek fogadását az utrechti Nemzetközi Kereskedelmi Vásár helyiségeiben, ami óriási munka volt. Baracs Sándor pedig Van Hall amszterdami polgármesterrel, az ellenállási mozgalom volt „pénzügyminiszterével" - akivel egy csoportban működtek a háború alatt - megszervezte a magyar menekültek számára elindított országos pénzgyűjtési akciót, amely pár nap alatt 8 millió guldent hozott össze, - akkoriban igazán nagy összeg ebben az országban. Velük a Mikes Kör tartott szoros kapcsolatot. Az egész országban működő tolmácsszolgálat kiépítése a Mikes Kör kezdeményezésére állt elő az Első Hágai Magyar Női Klub elnökével, Stiefelhagenné Janicsek Katalinnal való együttműködésben. Tüski István mint magyar református lelkész minden hollandiai magyar nevében a holland miniszterelnökkel és a parlamenti frakciók vezetőivel együtt 1956. november 4-én este beszélt a holland rádióban; később tagja volt annak a holland bizottságnak, amely Ausztriában a magyar menekülteket segítette Hollandiába. Tüski István szervezte meg egyébként közvetlenül a forradalom előtt a Ruyter Admirális Alapítványt, amely a menekültek elhelyezését protestáns oldalon intézte, míg római katholikus oldalon ugyanezt a munkát a Caritas vezette.

Hollandiában évente május 4-én este 8 órakor kigyullandnak az utcai lámpák, megáll a forgalom és mindenki ott, ahol éppen van. Két percig az egész nemzet állva emlékezik a háború áldozataira. Ez az egész országot átfogó rituális megemlékezés

© Copyright Mikes International 2001-2002

egyetlenegyszer történt meg egy más nép hőseiért: 1956. novemberében a magyar forradalom áldozataiért. Két percig állt hallgatva az egész ország. Az emberek az utcán, üzletekben, irodákban, gyárakban. A villamosok. Mindeki mindenütt. Tudjuk, a tehetetlenség fejeződött ki ebben egy óriási tragédia láttán, - mint sorsközösségtudat szimbolikus és mélyen átélt kifejezése. (Borzalom elgondolni, hogy a forradalom áldozatai akkor sok esetben még éltek. Sokan közülük később ítéltettek halálra vagy, ha szerencséjük volt, végül „csak" börtönbüntetésre, ami után számukra később az egzisztenciális kirekesztettség következett). Megemlítendő itt, hogy Hollandia akkor tiltakozásként visszavonta sportolóit az ausztráliai olimpiáról, mert az oroszokat nem tartották méltónak arra, hogy a magyar forradalom leverése után velük sorompóba álljanak.

Midőn a menekültek első csoportjai Utrechtbe megérkeztek, Juliána királynő meglátogatta őket a Juliana Halban. Akkor nyújtották át a menekültek a királynőnek azt a forradalmi zászlót, amelyet azóta is a hágai királyi levéltárban őriznek és a Hollandiai Magyar Szövetség (lásd alant) rendelkezésére bocsátanak, ha a hollandiai magyarság ünnepélyes keretek között megemlékezik az 1956-os forradalomról. Nem tudunk hasonló zászlóról, amely bármely más országban ilyen kivételes helyen őriztetnék meg, az ország legszentebb ereklyéi között.

A menekültek megérkezése új kérdéseket vetett fel. Az egyetemi hallgatóknak az Universitair Asyl Fonds nyújtott mentőövet. Ez a szervezet 1948-ban jött létre a holland egyetemek tanerőinek és hallgatóinak a saját zsebből fizetett szervezeteként először csehszlovák, utána más kelet-európai - közöttük magyar - és még később a világ minden részéből idemenekült egyetemi hallgatók számára. A pénzügyi támogatás akkor már az államtól jött. Magyarok számára 1956-57-ben összegyűjtött pénzből több száz magyar egyetemi hallgató jutott akkor diplomához és találta meg életútját szerte e világon. Az Universitair Asyl Fondsszal a Mikes Kelemen Kör tartott szoros kapcsolatot. A menekült egyetemi hallgatók azonnal bele is kapcsolódtak a Kör munkájába. Érdekképviseletüket - ha ezt a szót használhatjuk - a Mikes Kör látta el. Magyar vonalon a MEFESZ-ben (Magyar Egyetemisták és Fiskolások Európai Szövetsége) Hollandia képviseletéről a Kör vezetősége gondoskodott. Helyénvaló lenne a magyar értelmiségiek, különösképpen az egyetemi hallgatók sorsának a feltérképezése. Elvégre mindmáig szinte nincs egyetem magyarok nélkül ezen a világon.

A forradalom utáni nagy menkültáradatban azonban elsősorban nem értelmiségiek hagyták el Magyarországot, hanem a társadalom minden része. Nemcsak Nagy Imre és több társának az újratemetésén tűnt ki ez mindenki számára a kivégzettek felolvasott névsorából - akiknek legnagyobb része munkás volt -, hanem már 1956-ban is. Akik a menekültek fogadásában részt vettek, ezt megtapasztalták. Az ideérkezett munkásifjúság számára nem volt kidolgozott oktatási terv. Erre egyszerűen senki sem gondolt. Flór Ede amszterdami festőművész, a Mikes Kelemen Kör tagja sok nehézséggel és meg nem értéssel - mindenekelőtt hivatali síkon - megküzdve nagy koncepciójú sikeres oktatási és nevelőprogramot dolgozott ki és valósított meg a munkásfiatalok körében. Magyar-holland technikai ismeretet nyújtó tankönyveket állított össze. Megszervezte a kétnyelvű oktatást, és ezzel elérte, hogy ez az ifjúság nem kallódott el, hanem megtalálta a helyét a holland társadalomban. Mindezt a Mikes Kelemen Kör nevében és meghatalmazásával tette. E rendszert Belgiumban is átvették. Egyebütt tudtunk szerint nem. Nagy köszönetet érdemelnek ő és munkatársai. Itt említendő meg a Vilma volt királynő által Apeldoornban létesített kétnyelvű középiskola is, amely sok fiatal magyar embert segített előre oly módon, hogy a magyar kultúrvilággal való kapcsolatát sem vesztette el. Ebbe szintén belekapcsolódott körünk több tagja is.

A Mikes Kelemen Kör kezdeményezte a Hollandiai Magyar Szövetség létrehozását is 1957-ben. Fontos volt, hogy legyen olyan központi magyar szervezet, amely a magyar jellegű tevékenységeket összefogja, és képviseli az egész hollandiai magyarságot a hollad kormányszervek előtt. Nem akartuk, hogy mások döntsenek „magyar" ügyekben a mi megkérdezésünk nélkül. Ez azonban csak akkor (volt) lehetséges, ha saját körünkből tárgyalópartnerként megfelelő nívójú gárdát tudunk kiállítani. Ezért alapítottuk meg az Amszterdami Hungária Klub 1929 vezetőségével együtt a ma is funkcionáló Hollandiai Magyar Szövetséget mint a hollandiai magyarság csúcsszervezetét. Keretszervezet ez - az egyházak részvételével -, amely a magyar szociális és kulturális munkát koordinálja. Nem az a feladata, hogy e munkát maga végezze, hanem az, hogy e tevékenységeknek országos keretet nyújtson. Évi körlevele által (Hollandiai Magyar Hírek) gondoskodik arról, hogy - ahogy Szépfalusi István egyik könyve címe mondja – „Lássátok, halljátok egymást!"[4]. A mi kultúrvilágunk tele van aktivitással. Szervezkedünk, kiállításokat, előadásokat rendezünk, írunk, helyi nem magyar szervezetekben veszünk részt. Hollandia egyik volt ENSZ-nagykövete mondta egyszer e sorok írójának: „Ti, magyarok különös nép vagytok. Mindenütt magyarokkal találkozom fontos kulcspozíciókban". Siklós István, a BBC magyar osztályának volt vezetője mondta gyakran: „Mi magyarok mindig mindenütt nyüzsgünk." Való igaz. A mi portánkon mindig történik valami, amit érdemes ismerni, amiben érdemes részt venni. Nem vagyunk unalmasak.

[4] Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást!, Bern, 1980.

© Copyright Mikes International 2001-2002

Miért írjuk le mindezt? Azért, mert ebből világos lesz, hogy a Mikes Kelemen Kör és annak tagjai központi szerepet töltöttek be a hollandiai magyarság életében - és egyben a holland társadalomban - akkor, midőn az itt élő magyarok a háború és a forradalom után szervezetileg új utakra léptek. Azért írjuk le ezt, hogy ezáltal is legalább részben betekintést kapjunk az utóbbi ötven év magyar történetébe Nyugat-Európában. Minden országban más volt a kép. Hollandia abban csupán mozaikkő. Minden ország egészen más világ. Németország, Franciaország, Anglia, Svédország, Svájc és Belgium. Mégis egymásra ismerünk mi magyarok ezekben az országokban. Átveszünk sok kultúrelemet a különböző országok világából. Más a franciaországi, az angliai, a svájci magyar, de van egy „alapkódunk".

*

A forradalom után áthághatatlan fal választotta el egymástól Magyarországot és a „nyugati" magyarságot. Innét oda kezdeményezni bármit is sokak szemében egyféle hazaárulást jelentett. Ez érthető is volt. Mégis úgy gondoltuk, hogy szellemi világunk egysége fontosabb, mint a történelmi fejlemények által okozott mesterséges vízválasztó. Mi szabadok voltunk s azt tettük, amit akartunk. Így született meg az az elhatározás, hogy „Nyugatról Keletre áttörjük a vasfüggönyt." Ez a lépés nem volt kockázatmentes. Itteni magyar körökben nem számíthattunk széles körű megértésre. Mégis megtettük. Tudtuk, hogy ha magyarországi előadókat hívunk meg Tanulmányi Napjainkra, azok ávókísérettel fognak megjelenni. Jól megbeszéltük ezt a kérdést a közgyűlésen. Egy tagunk emiatt kilépett a Körből, de a közgyűlés úgy döntött, hogy a lépést megtesszük. Ennek hátterében szerintünk az áll, hogy - amint ez minduntalan kitűnik - mi magunkat nem Magyarországról szemléljük, hanem Hollandiából. Amit tettünk, az nézetünk szerint tipikusan politikamentes, pragmatikus holland hozzáállás volt. Mi itt vagyunk itthon és itt maradunk otthon. Nekünk senki nem dirigál sehonnét - gondolataink legmélyén sem. A mi célunk, hogy emberi kapcsolatok létesüljenek, és intelligens emberek intelligens módon cseréljenek eszmét egymással. Mi nem féltünk a farkastól, csak a farkas félt önmagától meg tőlünk. A kapcsolat 1965-ben létrejött. Nagyszerű előadások és publikációk születtek meg ebből az újra elindított magyar szellemi találkasorozatból.

Ez a fejlődés azonban Magyarországon egészen más gondolatsort indított el, mint nálunk. Magyarországon, sajnos - ezt napjainkban is látjuk -, politikában gondolkodnak; akkoriban pedig nem is lehetett másban és másképpen gondolkodni, mint a politikai hatalom. Mi itt konkrét tényekben, elért eredményekben gondolkodunk. Számunkra a politika a látóhatárunk túloldalán van - ami azonban nem jelenti azt, hogy nem tudjuk, hányadán állunk a politikai realitással. Nem hagyjuk, hogy tetteinket az határozza meg. Néha beleütköztünk, de ez egy hajszállal sem térített el bennünket az utunktól. Komoly erőpróbánk volt az a krízis, amelyet 1971-ben kellett megélnünk. Az akkori Magyarok Világszövetsége elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Mikest egyféle csatlósszervezetként beszippantsa. Az eredmény az volt, hogy új vezetőséget választottunk, amely semmiféle kollaborációra nem volt hajlandó. Furcsa módon így kerültünk évekig tartó háborúba a kommunista magyar állammal. Ez azt jelentette, hogy Magyarországról meghívott előadóink egy-egy kivétellel évekig nem kaptak egedélyt az idejövetelre. *It was all in the game*. Mi azonban mindig gondoskodtunk arról, hogy jó és szakértő gárda álljon itt. Egy adott pillanatban expressis verbis ezt az üzenetet küldtük a magyar kulturális hatóságoknak: „Ha jöttök, lesztek, ha hoztok, esztek". Nekünk nem volt szükségünk Magyarországra. Nekik volt szükségük ránk. A feudális kommunista világban az egyik „hercegség" keresztezte a másik „hercegség" útját, hogy hatalmát kimutassa. Nem sok kedvünk volt ahhoz, hogy ezeket a háborúsdikat a mi hátunkon folytassák. Nekünk fontosabb dolgaink voltak.

A magyar hatóságok egyik követelése az volt - a tárgyalás a nagykövetségen folyt le -, hogy minden Mikes-összejövetelen legyen jelen a magyar követség egy képviselője. Egyféle kontrolláló spicli. Erről szó sem lehetett. Mondtuk, hogy ha Svédországból hívunk meg valakit, akkor a svéd állam nem küld oda senkit. A válasz az volt, hogy ők magyarországi gondolatmenet szerint beszélnek. Mi erre azt válaszoltuk, hogy mi Hollandiában élünk, holland állampolgárok vagyunk s minket a magyar felfogás nem érdekel. Az egyik javaslat „magyar" részről az volt, hogy adjuk meg a témát és ők majd szállítanak nekünk előadókat. Válaszunk erre az volt, hogy mi nem kulturális nagykereskedővel akarunk üzletet kötni. Mi tudjuk, hogy kiket hívunk meg és csak azokat kívánjuk ott látni, akiket meghívunk. Így folyt ez a háború - mert az volt - néhány éven keresztül, míg egyszer Mészöly Miklós azt nem mondta nekünk, hogy neki és a magyarországiaknak egyre megy, hogy van-e ott valaki a magyar hatóságok részéről vagy nincs, mert ahhoz ők úgyis hozzá vannak szokva. Így jött létre egy soha le nem írt, csak szóban létrejött kompromisszum, amelynek alapján a Mikes Kör a meghívólevelek másolatát elküldte a követségre. (Elvégre az illetőknek útlevelet kellett kapniuk.) A követségről valaki eljöhetett a meghívott magyarországi előadó meghallgatására, de azután el kellett hagynia a konferencia területét. Ennek a végeredménye az lett, hogy – „1984"-es konferenciánk kivételével, midőn a kommunista hatóságok úgy látszik, megijedtek az orwelli címtől - általában kiengedték hozzánk az általunk meghívott előadókat. (Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy otthon utólag néhány szomorú eset történt a meghívottakkal, amely az illetőknek kárt okozott.) A magyar követség *For information purposes only* bélyegzővel ellátott meghívót kapott a Tanulmányi Napjainkra. Meg kell mondani azonban, hogy a magyar követség részéről általában nem jött el

© Copyright Mikes International 2001-2002

senki az előadásokra. Egyszer kivételesen eljöttek és ezzel nagyon megzavarták egy-két magyarországi előadónk lelki békéjét, akik megszokták volt, hogy általában a Mikes Tanulmányi Napokon szabadon és kötetlenül beszélhetnek.

A helyzet ezen „diplomáciai" átformálódása után a Kör vezetősége kétévente egyszer a nagykövet vacsoravendége volt a Tokaj étteremben Rotterdamban és viszont: a nagykövet (és felesége) a Kör vezetőségének volt kétévenként a vendége a hágai Witte Sociëteitben, abban a klubban, ahol akkoriban a külügyminiszter szokta a diplomáciai testület képviselőit újévi jókívánságok átadására fogadni. Így kommunikáltunk egymással mint két önálló egész. A Mikes magyar szellemi Vatikán.

Csak azért írjuk le ezt, hogy megmaradjon a jövendőnek. A legjobb úton vagyunk ugyanis ahhoz, hogy az 1949-1989 közötti periódus eltűnjék a feledés homályában. Ha ez megtörténik, nem értjük meg sem egymást sem magunkat, hiszen ez az időszak Magyarország minden lakosának a fejében van, míg azok, akik ezalatt külföldön éltek, egészen másként gondolkodnak. Kialakítottak magukban egy magyarságképet, amely nagyon sok ponton eltér(t) azokétól, akik a vasfüggöny másik oldalán éltek. A magyarországiak kialakítottak magukban egy olyan képet a Nyugatra került magyarságról, amely képnek sok ponton kevés köze van a tényekhez. Viszont mind a két kép valóság. Mindmáig létezik egy mentális vízválasztó magyar és magyar között aszerint, hogy hol és mikor élt az elmúlt ötven év alatt. A kérdés az, hogy hogyan termékenyíti meg egymást ez a két világ - ha megtermékenyíti. Lehet azonban, hogy elvesztik egymást szem elől, s a jövőben mindenki csak a maga tükörtermében kóválygo. De éppen most jött el az ideje annak, hogy a magyarság e két felét - mert két fél-magyarságról van szó - egy egésszé fogjuk össze a nyugat-európai kultúrvilág egységében. Ehhez kíván a Mikes Kelemen Kör is hozzájárulni.

A fentiekben tudatosan tértünk ki sok olyan pontra, amely formálisan nem a Mikes Kör történetéhez tartozik. Ebben kortörténeti jelentőségű tényeket igyekeztünk megemlíteni néhány személyes jellegű gondolattal körítve, azokat, melyek e sorok írójának véleményét tükrözik.

*

Ha a Tanulmányi Napok programját végigtanulmányozzuk, látjuk, hogy azok a kérdések kerültek terítékre, amelyek abban az időben a nyugat-európai kulturális mozgásban szerepet játszottak. A problémafelvetést nem az aktuális magyarországi témák határozták meg, viszont igyekeztünk előadásainkat a lehetőségek szerint a magyar szellemi élet tényeire (is) irányítani. Közép-Európának ismételten figyelmet szenteltünk. Új és új előadókat igyekeztünk meghívni a világ minden sarkából. Rendeztünk félig angol és félig magyar nyelvű Tanulmányi Napokat is, de ezeket gyakorlati okokból nem folytattuk tovább. E kötetben felleli az olvasó a Tanulmányi Napok témáit és előadóit, s láthatja azt a spektrumot, amelyben e konferenciák elhelyezkedtek.

Ugyanezt mondhatjuk el évközi összejöveteleinkről is, amelyek havonta kerülnek megrendezésre a vianeni Magyar Otthonban. Régebben Utrechtben rendeztük meg ezeket a találkozókat. Tüski István volt az, aki nagy találékonysággal, óriási munkabírással megteremtette hozzá a helyet. Először az Oude Grachton, utána a Radiumstraaton, ahonnét Vianenbe költöztünk át a holland Weener házaspár - Tüski István nevelőszülei - által adományozott telekre és épületbe. Utóbbinak anyagi bázisát legnagyobb részben szintén a Weener családnak köszönhetjük. A telek és épület a Hollandiai Magyar Protestáns. Keresztyén Lelkigondozói Szolgálat tulajdona és a hollandiai magyarságot szolgálja.

Ötven év alatt évente 8-10 előadás hangzott el évközi összejöveteleinken. Érdekes lett volna ezeket az elődásokat is sorba venni éppúgy, mint a Tanulmányi Napok előadásait, melyek e kötetben megtalálhatók. Sajnos, ez nem történt meg. Különös körülmények akadályoztak meg bennünket abban, hogy az évközi előadásokat - amennyiben lehetséges - rendszerezzük. Erre, reméljük, később kerül sor. Némelyeknek az lehet a benyomásuk, hogy a Mikesben a legfontosabbak az évenként szeptemberben megrendezésre kerülő Tanulmányi Napok. Nem így van. A Tanulmányi Napok fontosak, de a Kör alapja az évközi összejövetelekben van. Ezeken mindig elhangzik egy előadás; utána vita következik. Évadzáró összejövetelünk júniusban Szép Versek Délutánja név alatt kerül megrendezésre batyubállal. Baráti kör jön ott össze, amelyik a Kört hordozza.

*

Még két tevékenységre kell feltétlenül kitérnünk. Az egyik a könyvkiadás. Másutt a kötetben megtalálhatók azok a könyvek, amelyeket a Mikes Kör az évek folyamán kiadott. Ezek legnagyobb része nálunk elhangzott előadásokat tartalmaz. Talán nem érdektelen végigvizsgálni ezeket, elhelyezve őket abban az időszakban, amelyben létrejöttek. Magunkról tanúskodnak ezek a könyvek, arról a magyar kultúrvilágon belül lejátszódó gondolati fejlődésről, amely itt, az Északi-tenger partján kerül kifejezésre, de amely mindig hitvallás a magyar szellemi élet határtalanságáról, amelyet a mi történelmünkben kikristályosodott ideálok és értekek vezetnek. Minél távolabb vagyunk egy országtól földrajzilag, annál világosabb lesz azoknak az értékeknek a ragyogása, amelyek a hozzájuk tartozókat éltetik. Mi valamennyien a magyar szellemi hazának

© Copyright Mikes International 2001-2002

vagyunk a polgárai akárhol éljünk is, Budapesten, Kolozsváron, Munkácson, Bécsben, Párizsban, New Yorkban, Rio de Janeiróban, Sydneyben vagy Singapúrban. Mi a magyar szellemi test részei vagyunk. A kérdés az, hogy mennyire éljük ezt át valóságként. A magyar szellemi haza központja napjainkban nem egyszerűen Budapest. Annak több központja van. Szellemi gócpontok a központjai az egész földgömbön. Ilyen gócpont talán a Mikes Kelemen Kör is. Ezek a gócpontok összefüggő értékvilágot képviselnek, amely egyenes vonalban fut Szent Istvántól az árpádházi szenteken, Hunyadi Mátyáson, Balassi Bálinton, Károli Gáspáron, Bocskai Istvánon, Bethlen Gáboron, Pázmány Péteren, Rákóczi Ferencen, Széchenyi Istvánon, Petőfi Sándoron, Arany Jánoson, Deák Ferencen, Ady Endrén, Móricz Zsigmondon keresztül 1956-ig és azóta mindmáig. Mi mit valósítunk meg ebből? Ez a kérdésünk és feladatunk. Minket nem a föld tart össze, nem is a politikai hatalom, hanem a közös emberi gondolat- és fennkölt, nemes értékvilág, amelyben mi saját történelmi identitásunkat, önmagunkat felismerjük. A magyarság jövője a kiművelt emberfőben van, amely ezeket az értékeket megvalósítja bárhol a földgömbön. Összjátékban. Hitvallás ez? Bizonnyal. A jövendő mindig a hitvallóké. Ha ebben az egészben a Mikes Kelemen Kör tehet valamit, akkor „mondhatjuk, térvén őseink porához, köszönjük, élet áldomásidat, ez jó mulatság, férfimunka volt".

*

Ennek része a Magyar Irodalmi Figyelő irodalmi díj, amelyet egy-egy magyar író vagy irodalmi kritikus évente ítél oda egy magyar írónak. Számunkra az irodalom szerepe az irodalomnak a francia kulturális életben betöltött szerepével hasonlítható össze. Ez az oka annak, hogy Tanulmányi Napjaink misztikus és rituális középpontja az Irodalmi Est és a Mikes Irodalmi Díj odaítélése. Bárhol éljen egy magyar író, ugyanannak az egésznek a része. Ezt az alapgondolatot szeretnénk kifejezésre juttatni a Magyar Irodalmi Figyelőben.

*

Ötvenéves jubileum esetén kézenfekvő, hogy visszatekintünk. Ugyanolyan kézenfekvő azonban, hogy feltesszük a kérdést, miként látjuk a Mikest ma és holnap. Az igazi valóság a jövendő. Természetesen tovább folytatjuk évközi összejöveteleinket és Tanulmányi Napjainkat. Határtalanná lett világunkban új dimenziókba léptünk. A marosvásárhelyi, az újvidéki, a canberrai magyar nemcsak a közös kultúrvilág hullámhosszain van közel hozzánk, hanem az internet közös hullámhosszain is. A Hollandiai Magyar Szövetség honlapján, mindig frissen tartva ott szerepel a Mikes Kelemen Kör, amely e honlap hordozója. Ez azonban érzésünk szerint nem elég. Reméljük, hogy rövid időn belül elindíthatjuk „Mikes International”-unkat, egy kommunikációs csatornát, internet-folyóiratot, amelyben a Tanulmányi Napok és benne a Kör alapgondolatának borát „új tömlőkbe” reméljük tölteni - hogy az evangélium szavával szóljunk - a megváltozott új világban, amely a mi világunk.

Reméljük, hogy ezt szellemi partnereinkkel való együttműködésben megvalósíthatjuk szerte a világon. Mi a jövőbe nézve tekintünk vissza az elmúlt ötven évre.

*

A fenti szövegben egy-két kivétellel nem említettünk neveket. Ez történetileg nem helyes, mert az emigrációban személyeken múlik minden. A Mikes pedig különösen jó barátok összjátékának az eredménye. Sok-sok időbe tellett, míg rájöttünk, hogy jobb lesz ettől eltekinteni, mert methetetlenül hibát ejtünk és ennek vagy annak fájdalmat okozunk.

Hálás köszönetet mondunk minden tagunknak, minden barátunknak mindazért, amit a Mikesért tett, tesz és tenni fog. Nevekre vonatkozólag legyen elég az előadók névsora és az előadások címe.

*

Mindenki láthatja, hogy e szövegben sok személyes elem rakódott le. Biztos, hogy a Mikes Körben sokan nem azt mondanák el, ami itt leíródott, vagy nem úgy mondanák el azt. Jó néhányan nem is értenek azzal egyet. Ez éppen a Mikes bája: Concordia Discors, a vélemények különbsége, a szellem szabad játéka, mely mindent újra kérdez, mindenre új választ ad. Reméljük, hogy ez így is marad.

Hága, 2001. február 27.

© Copyright Mikes International 2001-2002

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this collection we selected three articles published by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands). These articles were published in two books; the first one appeared in 1976 for the 25th anniversary of this Netherlands-based Hungarian cultural association, the second one for the 50th anniversary.

- In the first article, Miklós Tóth, one of the founding members of the Association, gives a retrospective overview of the first 25 years of the Association. It stresses the circumstances that played a determinant role at the advent of the Association. In 1951, at the hight of the Cold War, a couple of Hungarian students in the Netherlands founded the Association based on the concepts and practices of the *Soli Deo Gloria* meetings that took place in the 1930s and 1940s in Hungary; a broad-based, non-political, reformed movement for spiritual revival. The Association constituted the base for a Hungarian spiritual movement in the Netherlands that was *independent* from any political center, especially from the Hungarian communist regime. The author encounters the activities that this association carried out during its first 25 years, including the regular seminars and the so-called 'Tanulmányi Napok' (Study Week), from 1959. The success of the Association can be contributed to the open nature and to the fact that it was based on '*Concordia Discors*', the free and open confrontation of ideas in the sense of the academic liberty. Due to these core values, this association of friends could play an important role not only in the Hungarian spiritual life in the Netherlands, but it could also assert influence on the universal Hungarian cultural life.
- Sándor Németh, in the second article that was published in the same book, encounters the first years of the Study Weeks. The idea came from Dezső Prágay who initiated the launch of multiple-days seminars, centered on a theme. The author, himself one of the main organizers of the first meetings, gives a historic overview of the first Study Weeks, that took place at different locations in the Netherlands since 1959.
- Miklós Tóth, who places the role and mission of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör in a historic perspective after its 50 years of existence, signs the last article. He again emphasizes the fact that by sticking to the core values the Association could maintain and enhance its place and role within the Hungarian spiritual and social life in the Netherlands and play a catalyst role in the world-wide Hungarian cultural arena. Nothing proves this better than the uninterrupted success of the 'domestic' activities and of the Study Weeks. He also points out, that although the political and economical circumstances profoundly changed since the fall of the Berlin Wall, the role and mission of the Association remain unchanged. The form and content may well change but the mission in the 21st century must be carried out based on the same old core values. One of the most visible outcomes of this new situation is the launch of *Mikes International*.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2002